

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌંષીરાઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૬૮૮

વર્ગક.

પુસ્તકનું નામ સૌંદર્ય જ્યાંપા

વિષય ૬-૩

સૌંદર્ય-જ્વાળા.

ભાગ ૧ લો.

[આધ્યાત્મિક નવલકથા]

પ્રયોજક

ભૂધરદાસ ગણેશજી દુબળ

વડવાણ કુમ્ભ.

પ્રકાશક

પુંજીલાલ ભગવાનદાસ પારેખ

વડવાણ સીટી.

સંવત ૧૯૭૪. ઈ. સ. ૧૯૧૮. પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૧૧૦૦.

[આ પુસ્તક અમદાવાદમાં દીકવાચોડી પાસે “શાન્તિ-
વિજય” પ્રી. પ્રેસમાં હર્ષવરલાલ કેશવલાલ વકીલે તથા
માણેકલાલ માધવજીએ અને દીપ્તીમાં જસવંતસિંહ પ્રી.
પ્રેસમાં ગણેશજી નેહાભાઈએ છાપ્યું.]

મુદ્ર્ય ૧૧ રૂપીઆ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સંગ્રહવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ ૭૬૮૮

(સર્વ અધિકાર પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.)

આ પુસ્તક મળવાનાં સ્થળો.

પુંજલાલ ભગવાનદાસ પારેખ (પ્રકાશક)—વઢવાણ સીટી.

બુકસેલર જટાશંકર હરિશંકર—વઢવાણ સીટી.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુપટે—ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની—કાલખાદેવી—મુંબઈ.

મેઘજી હીરજીની કંપની—પાયધુણી—મુંબઈ.

મોહનલાલ મનમુખરામ—લહેરીપુરા—વડોદરા.

પ્રકાશકનું નિવેદન.

આજથી બરાબર બે માસ પહેલાં માઈ' પહેલું પુસ્તક 'આસામ પર હુલ્લો' પ્રકટ થયું છે. આજે આ પુસ્તક પ્રકટ કરવાનો પ્રસંગ મને પ્રાપ્ત થાય છે. 'દુનિયા ઝુકતી હય ઝુકાનેવાલા ચાહીયે, દુનિયા દિવાની હય, સમજાનેવાલા ચાહીયે !' એવું આજકાલ નવીન જમાનામાં લગલગ સર્વત્ર બનતું જોવામાં આવે છે. જ્યારથી પુસ્તકો વેચવા અને પ્રકટ કરવાનો ધંધો મેં સ્વીકાર્યો છે ત્યારપછીથી અત્યારસુધીમાં મને પ્રાપ્ત થયેલા અનુભવે તે પાઠ મને સમજાવ્યો છે. તેમાંથી ઝુકતી દુનિયાને ઝુકાવવી નહિ પણ દિવાની દુનિયાને સમજાવવી એ મેં માઈ' પોતાનું કર્તવ્ય માન્યું છે. એ વાત ખરી છે કે અત્યારે વર્તમાન યુદ્ધને લીધે કાગળોની મોંઘવારી છે. છાપવાનાં સાધનો પણ મોંઘાં થઈ ગયાં છે. બંધામણીનો ભાવ પણ સખ્ત પડે છે. એવા સંયોગોમાં મારી મનેચ્છા હું સંપૂર્ણ અંશે બર આણી શકતો નથી તે માટે મને ખેદ થાય છે. હું ઇચ્છું છું કે લેખકો, પ્રકાશકો અને વાચકોના સુદૈવે જ માત્ર નહિ પરંતુ યુદ્ધમાં લઠનારાઓની પત્નીઓના સૌભાગ્યના રક્ષણ અર્થે પણ વર્તમાન યુદ્ધને જલ્દીથી અંત આવે, કે જેમ થતાં પુસ્તકો પ્રકટ કરવાના સંબંધમાં જે મારી ભાવના અને

યોજના છે, તેને અમલમાં મૂકવાનો સુયોગ હું પ્રાપ્ત કરી શકું.

અત્યારે તો મેં માત્ર નવલકથાઓ જ પ્રકટ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો છે, કેમકે મોટાં દળદાર અને ધર્મવિષયક અથવા અન્ય વિષયને લગતાં પુસ્તકો પ્રકટ કરવાનું સાહસ ખેડવું એ હાલના અનિશ્ચિત સંયોગોમાં ઇચ્છનીય નથી. તે નવલકથાઓમાં પ્રથમ પુસ્તક આસામના ઇતિહાસને લગતું હતું. આસામના ઇતિહાસની એ પહેલી જ નવલકથા ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતી હોવાથી હું કં મુદતમાં જ તેના પ્રત્યે વાચક વર્ગનું લક્ષ વિશેષ આકર્ષાયેલું જોઈ શકાય છે. આ બીજું પુસ્તક પણ નવલકથાનું જ છે; પરંતુ તે ઐતિહાસિક ન હોતાં આધ્યાત્મિક વિષયને લગતું છે. અલ્પ સમયમાં પ્રકટ થનારી ત્રીજી નવલકથા Romance (અફલુત નવલકથા) ના પ્રકારમાં આવી શકે તેવી થશે. તે પછી મારો ઇરાદો ગુજરાત અને રાજસ્થાનના કેટલાક ઇતિહાસ પ્રસંગો જેના તરફ અત્યારસુધી લેખકોનું ધ્યાન ખેંચાયેલું નથી તેને લગતી નવલકથાઓ પ્રકટ કરવાનો છે. મારી ઇચ્છા ગુજરાતી વાંચનારાઓ સમક્ષ અગત્યનું અને ઉપયોગી સાહિત્ય રજૂ કરવાની છે. તેમ કરીને સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિના તથા વાચકના મનને સુસંસ્કારી બનાવવાના કાર્યમાં હું ચત્કિચિત્ સહાય પણ આપી શકું તો એ બસ છે.

હું સારી રીતે સમજું છું કે જે કાર્યનો મેં પ્રારંભ કર્યો છે તેમાં ડગલે ડગલે અનેક વિધો નડવાનો સંભવ છે. મને ભય છે કે માફ વર્તન કેટલાકને શોકઘેસ્ત બનાવનારૂં અને કોઇને મારી સામે વિરોધ ઉભો કરવાની લાલચને વશ કરાવનારૂં કદાચ નિવડશે ! પરંતુ હું શું કરું ? વાચકોને જેમ બને તેમ સસ્તા દરે સારાં પુસ્તકો પૂરાં પાડવાનું મને વ્યસન વળગ્યું છે. તે વ્યસનથી હું કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકું ? વળી મારા સ્નેહીઓ અને હિતચિંતકો પણ મારા એ વ્યસનને ટેકો આપે છે. સદ્ભાગ્યે એ વ્યસન મારા આત્મા અને મનને મિથ્યાભિમાનના નશામાં ચક્રવ્યુર નહિ કરતાં સાહિત્યસેવાની મારી અભિલાષાને બળવત્તર બનાવતું રહ્યું છે, અર્થાત્ એ વ્યસનથી અળગા થવાનું કાર્ય મારા આત્માને આ દેહમાં તો અશક્યવત્ જ છે. આ પ્રસંગે જેમને પુસ્તકોના પ્રકાશન કે વેચાણ ઉપર ઉદર-નિર્વાહનો આધાર રાખવો ન પડે તેવા સાધનસંપન્ન બંધુઓને મારી વિશ્વસિ છે કે તેઓ પણ સારાં પુસ્તકોનો સસ્તા દરે પ્રચાર કરવાનું કાર્ય આરંભશે અથવા તેનાં કાર્યને ઉત્તેજન આપવાની ફરજ વિચારશે તો તેમનો જનસમાજ ઉપર અનહદ ઉપકાર થશે. તેઓ મારા કસ્તાં પણ વધારે સારી રીતે જનસમાજની સેવા બજાવી શકશે. છેવટે હું એક વાર્તાની ઘોષણા વાચકના જાનમાં કરું છું; મિત્ર વાચક!

તું હિન્દુ હો વા મુસલમાન, ખ્રિસ્તિ હો વા જૈન, આસ્તિક
 હો વા નાસ્તિક, દ્રિજ હો વા શુદ્ધ, પુરુષ હો વા સ્ત્રી,
 વૃદ્ધ હો વા બાલક, સાક્ષર હો વા સાધારણ વાંચી, લખી
 જાણનાર, ગમે તે કોમનો હો, ગમે તે વયનો હો, ગમે તે
 જાતિનો હો, ગમે તેવો હો, તદ્દપિ તારે એક વાત યાદ
 રાખવાની છે, તે એ છે કે સારા વાચનના વ્યસનમાં તાર
 અન્ય બંધુ ભગિની કરતાં વધારે લપટાવાનો તારે પ્રયાસ
 કરવો. તારા એ કાર્યથી અમારા જેવાની પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન
 મળશે. એ ઉત્તેજન આપણા સાહિત્યને અભિવૃદ્ધ બનાવવામાં
 કાર્યસાધક નિવડશે. સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ દેશને આર્થિક,
 વ્યાપાર વિષયક, રાજકીય, વૈજ્ઞાનિક આદિ વિષયોમાં પ્રગતિ
 અને ઉન્નતિદાયક થશે. તારા દેશ ઉપર-તારી માતૃભૂમિ
 ઉપર-તારા દેશબાંધવ ઉપર તારે એ કેટલો મહદ્ ઉપકાર
 થશે તે વિચારી જો ! અનુભવી જો ! ! અસ્તુ.

વઢવાણ સીટી.

તા. ૧-૮-૧૯૧૮. } પુંજલાલ ભગવાનદાસ પારેખ.

પ્રસ્તાવના.

કેળવણીના ફેલાવાની સાથે લોકોમાં વાંચવાનો શોખ વધતો જાય એ સ્વાભાવિક છે. એક જમાનો એવો હતો કે જે વખતે સદેવંત સાવલિંગા, ગજરા માફ, સૂડા બહોતેરી અને બત્રીશ પુતળી તેમજ એરેબીયન નાઇટ્સ અથવા એવાં જ બીજાં પુસ્તકો ઉપર લોકોની તકાપીટ પડતી હતી. એ જમાનો અત્યારે વહી ગયો છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો લોકોને તહેના કરતાં ઉંચા પ્રકારનું સાહિત્ય જોઈએ છે. એ એક શુભ ચિહ્ન છે, તદ્દપિ એટલું તો ખરું કે બીજા પ્રકારના સાહિત્ય કરતાં નવલકથાના સાહિત્ય પ્રત્યે સામાન્ય લોકોની મનોવૃત્તિ વિશેષ આકર્ષાય છે. તહેનાં અનેક કારણોમાં એક કારણ એ પણ છે કે નવલકથાનું સાહિત્ય બીજા સાહિત્ય કરતાં જલ્દી પાચન થઈ શકે તેવું હોવાથી તે લોકોને વિશેષ રૂચીકર થઈ પડે છે. એ કારણને લઈને જ અત્યારે બીજા વિષયનાં પુસ્તકોની સરખામણીમાં નવલકથાના ગ્રંથો મહોટા પ્રમાણમાં જુદાર પડે છે. જો કે આ ગ્રંથોમાંનો મહોટો ભાગ અનુવાદોનો જ હોય છે; અને તે અનુવાદોમાં પણ કેટલાક તો એવા પ્રકારના ગ્રંથો જેવામાં આવે છે કે જે લોકોની નીતિરીતિ ઉપર અનિષ્ઠ અસર નિપજાવ્યા સિવાય રહે નહિ. એ વિષયમાં ઘણું કહી શકાય તેમ છે

પરંતુ અત્ર અવકાશનો અભાવ હોવાને લીધે તત્સમ્બન્ધી વિશેષ વિસ્તાર નહિ કરતાં કંઈ નવલકથા કેટલે અંશે ઉપ-યોગી છે તે વાચકોની તુલના બુદ્ધિ ઉપર છોડવાનું યોગ્ય લાગે છે. મ્હને તો એમ લાગે છે કે એક નવલકથામાં માત્ર વાર્તાના વળાનો રસ જળવાવા ઉપરાંત કાંઈક વિશિષ્ટ પ્રકારનો ઉદ્દેશ રાખીને તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો તે દ્વારા સાહિત્યની સેવા બજાવવા સાથે જનસમાજને પણ ઉપયોગી થઈ શકાય. એ વિચાર દૃષ્ટિ સમીપ રાખીને આ નવલકથા તૈયાર કરવાનો મહેં પ્રયાસ કર્યો છે. મહેં જોયું કે આપણી ભાષામાં આધ્યાત્મિક દિશામાં પોતાનાં કિરણો ફેંકનારી નવલકથાઓ બહુ અલ્પ પ્રમાણમાં છે અને તેમાં કેટલીક તો ભાષા અને વિષયના સમ્બન્ધમાં એટલી બધી કિલ્લટ અને ગહન છે કે સામાન્ય વાચકો તેમાં ઉંડા ઉતરવાની શક્તિના અભાવે એવી નવલકથાઓમાં રસ લઈ શકતા નથી.

એ કારણસર મહેં આ નવલકથાને આધ્યાત્મિક વિષયથી અલંકૃત કરવાનો યત્ન કરવા છતાંયે તેની ભાષાને બની શકી તેટલી સરળ રાખવાનો પ્રયત્ન કરીને તેના વિષયની ગહનતાને સ્પષ્ટ કરી છે. મ્હારા પ્રયત્નમાં મ્હને કેટલી સફળતા મળી છે તે જણાવવાનું કામ મ્હારું નથી. એ તો વાચકો પોતે જ નક્કી કરી શકે. આ નવલકથાના

વસ્તુ સમ્બન્ધી હું કાંઈ પણ કહું તે પહેલાં મ્હારે જણાવવું
 જોઈએ કે આ નવલકથા પણ એક અનુવાદ જ છે. કેટલાક લેખકો
 પોતાની પ્રસ્તાવનામાં એવી બડાશ ઠોકતા જોવામાં આવે છે કે
 અમે અમુક ભાષાનું અમુક પુસ્તક વાંચ્યું, તે અનુવાદિત
 કરવા યોગ્ય જણાયું, તેથી ત્હેમાં કેટલોક ફેરફાર, કેટલોક
 સુધારો વધારો અને મોટો વિસ્તાર કરીને, જૂદાં જૂદાં
 ફલાણાં શ્રીનાં પુસ્તકોની સહાયતાથી અમારી આ નવલ-
 કથા તૈયાર કરી છે ! આમ કરીને તેઓ પોતાના શ્રમ અને
 કંઈપનાશક્તિ તથા બુદ્ધિકૌશલ્યને મહત્ત્વ આપીને બિ-
 ચારા મૂળ લેખકના શ્રમને ઉતારી પાડતા હોય એવો
 દેખાવ થાય છે. એ રીતિ મ્હને વાસ્તવિક તેમજ યોગ્ય
 લાગતી નથી. હું પરભાષાના એકાદ પુસ્તકને આપણી
 ભાષામાં અનુવાદિત કરું ત્હેમાં અનુવાદ કરવાને અંજે મ્હને
 ગમે તેટલો શ્રમ પડે તોપણ મૂળ લેખકની શક્તિ કે શ્રમને
 ઉતારી પડવા જેવું મ્હારું કાર્ય કૃતજ્ઞતાથી વિરુદ્ધ જતું જ
 ગણાય. તદ્દપિ કેટલાકો મૂળ લેખક કિંવા ત્હેના પુસ્તકનું
 નામ સ્મરણ કરતાં પણ શરમાય છે ત્હેમના કરતાં તે
 ઉક્ત લેખકોનું વર્તન કિંચિત્ ક્ષમ્ય ગણાય ખરું !

એ વિષયમાં વધુ ટીકા નહિ કરતાં હવે હું એકદમ
 જણાવી દઈશ કે આ નવલકથા બંગાળી ભાષામાં શ્રીકૃત
 સુરેન્દ્ર મોહન બટ્ટાચાર્યે પ્રયોજેલી 'જહાનારા' નામની નવ-
 લકથાનો અનુવાદ છે, પરંતુ ત્હેમાં પ્રથમના ચાર પ્રકરણો

નવાં ઉમેર્યાં છે. યોગમાયાનાં હૃદયમાં જન્મથી જ તહેના પિતાએ યોગ્ય સંસ્કારો પાડ્યા હતા એવું જતાવવાનો જ એ પ્રકરણોનો હેતુ છે. પ્રકાશકની ઇચ્છાથી તહેને બે ભાગમાં વહેંચી નાંખી છે. તહેનો આ પ્રથમ ભાગ વાચકના કરકમ-જામાં સાદર કરતાં મ્હને આનન્દ થાય છે. દ્વિતીય ભાગ છપાય છે જે અલ્પ સમયમાં જ સાદર થશે. આ નવલકથાનું નામ “સૌન્દર્ય-જ્વાળા” છે. સૌન્દર્યમાં મુગ્ધ બનેલો સૌન્દર્યપિપાસુ મનુષ્ય વિવેકાવિવેક બુદ્ધિનો વિચાર નહિ કરવાને પરિણામે અંતે સૌન્દર્યજ્વાળાનો ભોગ થઈ પડે છે એ દર્શાવવાનો આ નવલકથાનો મુખ્ય હેતુ છે.

“સંસારસુ સરસો રહે ને મન મ્હારી પાસ,
સંસારમાં લેપાય નહિ તે જાણુ મ્હારો દાસ”

એમ ભગવાન કૃષ્ણચન્દ્રે ગીતામાં ઉપદેશેલું છે. આ ઉપદેશનું તારતમ્ય અતિ ગૂઢ છે, તોપણ એના ઉપરથી એટલો ફલિતાર્થ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે કે સંસારમાં આત્મ-પ્રોત રહીને, સંસારમાં ન લેપાતાં, ભગવાન કૃષ્ણચન્દ્રના ચરણમાં મનને સ્થાપવામાં આવે તો જ મુક્તિની આશા રાખી શકાય. ચહા પીતાં છતાં તહેમાં રહેલા સાકરના માધુર્યની કે ચહાના ઠડકપણાની મન ઉપર અસર થવા નહિ દેનારને ચહાનું વ્યસન ચોંટી શકતું નથી એ નિર્વિવાદ છે. તદનુસાર સંસારમાં રહીને સંસારની માયાનો મન કે

આત્માને સ્પર્શ થવા દેવામાં ન આવે તો જ સંસાર-સમુદ્રમાંથી પાર ઉતરી શકાય છે. એજ સિદ્ધાન્ત ઉપર આ નવલકથાના વસ્તુનો આધાર છે. રામચન્દ્ર યોગમાયાના સૌન્દર્યમાં મુગ્ધ બને છે. તેનાં સૌન્દર્યનું પાન કરવાની તેની પિપાસા તીવ્રતર બનતી જાય છે, તેને ખાતર તે પોતાનો જાતિધર્મ ત્યાગ કરવાને તૈયાર થાય છે, અને પોતાની પત્ની પ્રત્યેની ફરજને તિલાંજલિ આપે છે. તેની વાસના માત્ર સૌન્દર્યના પાનથી જ તૃપ્ત થતી નથી; તે બાહ્ય સૌન્દર્યનો ઉપભોગ કરવાને પણ આકાંક્ષી બને છે. આ આકાંક્ષા પૂર્ણ કરવાને ખાતર તે નીચમાં નીચ પથનું અવલમ્બન કરી પોતાના આત્માની અધોગતિ કરે છે. તેનું અંતિમ પરિણામ તો એ આવે છે કે રામચન્દ્ર સૌન્દર્ય-જ્વાળાનો ભોગ થઈ તેમાં લસ્મીમૃત થઈ જાય છે. એ ઉપરથી એક ઘડો એ પણ મળે છે કે નીચ પથનું અવલમ્બન કરી ઈચ્છિત વસ્તુ મેળવવાના પ્રયત્નથી તે વસ્તુની ખરી સુંદરતા પ્રાપ્ત થતી નથી.

આ વિષયમાં હું અત્યારે લંબાણ કરવા ઇચ્છતો નથી. દ્વિતીય ભાગની પ્રસ્તાવનામાં એ સમ્બન્ધી કાંઈક વિસ્તારથી લખવાનો મ્હારો ઇરાદો છે. આ નવલકથાની નાયિકા યોગમાયા છે. સ્વચ્છિદાનન્દ ક્વામીના સત્સંગની તથા તેમણે આપેલા યોગના શિક્ષણની યોગમાયા ઉપર કેવી અસર

ધામ છે એ આ પ્રથમ ભાગમાં જોઈ શકાશે. આ નવલકથાને રસિક બનાવવાને હેતુ વસ્તુમાં હુંટારાઓની ભયંકર વૃત્તિ, વકિલોની ખટપટ, જનનાખાનાનો યુવતીસમૂહ, એલાનું રસિક ચૌર્યક્રય વગેરે પ્રસંગોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ કથાનકમાં મુખ્ય ભાગ ત્રણ પાત્રો ભજવે છે. ચોગમાયા, રામચન્દ્ર અને પ્રભાવતી. આ પાત્રો ઉપર ભારીક લક્ષ આપવાની વાચકોને મહારી સૂચના છે. આ નવલકથામાં આધ્યાત્મિક વિષયને છેડવામાં જો કાંઈક પણ સાફલ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તો તે માટે મૂળ લેખક શ્રીયુત્તમુરેન્દ્રમોહન ભટ્ટાચાર્યને માન ઘટે છે. હેમાં રહેલ ખામીનો દોષ હું મહારે શિરે ધારણ કરી લઉં છું. પ્રથમ ભાગ વાંચનારને દ્વિતીય ભાગ વાંચવાની મહારી ખાસ ભલામણ છે, કેમકે તે સિવાય ખરો આનન્દ પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહિ. આ કથા એકવાર વાંચી ગયા પછી બીજી વખત વાંચતાં હેમાં રહેતી કેટલીક ખૂબીઓનો ખરો ખ્યાલ આવશે અને ત્યારે જ વાચકની રસવૃત્તિને તૃપ્તિ મળી શકશે. વાચકને મહારી એટલી વિનંતિ માત્ર છે કે વાચનજવાળાના ભોગ થવા જેવી સાહસિકતા નહિ કરતાં વાચનરસને ખિલવવામાં તેઓ વિવેકબુદ્ધિનો સદુપયોગ કરશે.

વહવાણુ કેન્દ્ર.

ચિકમાઈ ૧૯૭૪

આપાદ કૃષ્ણ નવમી.

ભૂધરદાસ મણેશભાઈ દુબળ.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	પૃષ્ઠ
૧ છં કાનોજી છંટારો.	૧
૨ જી મુક્તિ	૧૨
૩ જી યોગબળ	૧૫
૪ થું યમુના કે યોગમાયા ?....	૨૪
૫ મું સૌન્દર્ય પિપાસા	૨૭
૬ હું પચીશ લાખનો વારસો....	૩૨
૭ મું આકર્ષણ	૪૨
૮ મું યુવક કે યુવતિ ?	૪૮
૯ મું “હું તહને ચાહું છું !”	૫૬
૧૦ મું આનું નામ શુદ્ધ પ્રેમ ?	૬૨
૧૧ મું પૈસો કે પ્રેમ ?	૬૮
૧૨ મું પ્રકૃતિનો શુભામ	૭૩
૧૩ મું પ્રભાવતીની ચિન્તા	૭૬
૧૪ મું કામદેવનું સામર્થ્ય	૮૬
૧૫ મું બેલાનું હૃદય	૯૪
૧૬ મું રમણી ઉદ્યાન....	૧૦૨
૧૭ મું મુદત પહી	૧૧૩
૧૮ મું ખેટી શુભ	૧૨૪

૧૯ મું	દેહલગ્ન કે આત્મલગ્ન ? ...	૧૩૨
૨૦ મું	મૃત્યુનો ઘંટ ...	૧૪૧
૨૧ મું	બેલાની આત્મહત્યા ...	૧૫૧
૨૨ મું	પૂર્વજન્મનું રહસ્ય ...	૧૬૩
૨૩ મું	રામચન્દ્ર છુટ્યો ...	૧૭૩
૨૪ મું	પતિપ્રેમ ...	૧૮૦
૨૫ મું	નિમકહરામ યશવંત ...	૧૯૪

સૌન્દર્ય-જવાબા.

ભાગ ૨ જો.

આ સસિક નવલકથા બીજા ભાગમાં સમાપ્ત થાય છે. મૂલ્ય રૂ. ૧૧. સોનેરી પાકું પૂઠું. ટ્રિસેમ્બર (૧૯૧૮) માંસમાં બહાર પડશે.

મળવાનું સ્થળ:—

પુંજલાલ ભગવાનદાસ પારેખ.

વઢવાણસીટી.

નોકરીનો ઉમેદવાર.

(સચિત્ર સામાજિક નવલકથા)

લેખક—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.

મેટ્રિકની પરીક્ષામાં પાસ થયેલો એક નવયુવક સંસારની ધુસરીએ જોડાતાં નોકરીને માટે જે પ્રકારનાં ફાંફાં મારે છે અને તેમ કરતાં તેને ચિત્રવિચિત્ર સ્વભાવના શેડો, શેડાણીઓ, ઠગારાઓ અને ખીજાઓના જે પરિચયમાં આવવું પડે છે તથા દુષ્ટ પ્રકારની લાલચો મળતાં તેને જે દુર્દશામાં આવવું પડે છે તેનું હૃદયદ્રાવક ચિત્ર આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યું છે. યુવકની ધર્મપત્નીની ધર્મ-પ્રિયતા તથા સુશીલતા પ્રત્યેક સ્ત્રીને ઉત્તમ બોધ આપનારી અને આદર્શ છે. આ કથા ઘણી પ્રશંસાને પાત્ર ધર્મ ચૂકેલી છે. તેમાં સુંદર ચિત્રો પણ આપેલાં છે. મૂલ્ય રૂ. ૧૧. વી. પી. પોસ્ટેજ ૨ આના.

મળવાનું સ્થળ,

પુંજલાલ ભગવાનદાસ પારેખ,

વહવાણસીટી.

કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની.

(સચિત્ર ડિટેક્ટીવ વાર્તા)

લેખક—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.

‘જુમેલિયા’ નામની જાદુઈ વિદ્યા જાણનારી કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની ખૂનો કરીને એક સ્ત્રીની સંધળી મીલકત પચાવી પડે છે અને દેવેન્દ્રવિજય નામનો ચતુર ડિટેક્ટીવ અમલદાર તેની તપાસમાં ફરે છે. ‘જુમેલિયા’ દેવેન્દ્રને હંફાવે છે અને તેને આપત્તિમાં ફસાવવાને અનેક પ્રયત્નો કરે છે પરંતુ તે તેમાં ફસાતો નથી. જુમેલિયા કે જેનું ખનાવટી નામ મનોરમા છે તે આત્મઘાત કરે છે. તેને કબરમાં દાટવામાં આવે છે; પરંતુ પુનઃ તેમાંથી તે જીવતી થાય છે અને ઘણા માણસોનાં ખૂન કરે છે! છતાં દેવેન્દ્ર પોતાની ખાંત અને બહાદુરીથી તેને મારો નાંખે છે અને નામ મેળવે છે. આખી વાર્તા ચમત્કારોથી ભરપૂર છે અને વાંચનાર પ્રકરણે પ્રકરણે અજાણ્યોમાં ગરક બની જાય છે. વાર્તાના ફેટલાક પ્રસંગોનાં ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો ચતુર આર્ટિસ્ટને હાથે તૈયાર કરાવીને ખાસ આપવામાં આવ્યાં છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦, ફોટોગ્રાફિક સુંદર ચિત્રો, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧૧. વી. પી. પોસ્ટેજ ૩ આના.

મળવાનું સ્થળ

પુ. જાલાલ ભગવાનદાસ પારેખ.

વઢવાણરીટી.

સૌન્દર્ય-જ્વાળા.

પ્રકરણ ૧ લું.

કાનોજી લુંઘારો.

જીવડું જીવ લેધને આહીં એવી દિસે રીતિ !

કોઠને દુઃખ દેવાથી વૃષ્ટિ કેમ હશે થતી ?

કલાપી.

“ બાપુ ! પેલી સ્ત્રીને આપણા માણસો પકડીને અહીં લાવ્યા છે. ” એક અનુચરે ઔરડામાં પ્રવેશ કરીને કાનોજી સરદારને કહ્યું.

કાનોજી સરદાર કુટુંબાટનો અને ધાડો પાડવાનો ધંધો કરતો હતો. પોતાની ટ્રાણીમાં તે સરદારના નામથીજ ઓળખાતો હતો. આ વખતે અહમદનગરમાં નિઝામશાહીનો અમલ ચાલતો હતો. કાનોજી અહમદનગર તાબાના એક નાના ગામડાનો રહીશ હતો. તે જતે મરાઠો હતો. ત્હેને એક એ સાંતીની જમીન હતી. એ જમીન ત્હેના વડવાઓએ નિઝામશાહીની વફાદારીપૂર્વક કરેલી એવાના બદલામાં ઇનામી હક્ક તરીકે મેળવી હતી. તેથી એ જમીનમાંથી જે નિપજ આવે તેમાંથી કાંઈ રાજ્યભાગ આપવો પડતો નહિ. કાનોજીનો પિતા તો ત્હેને ન્હાનો મૂકીનેજ મરણ પામ્યો હતો, તેથી ત્હેની માતા જમીન ખેડાવવા વગેરેનો વહિવટ ચલાવતી

હતી. તે પણ કાનોજી વીશ-એકવીશ વર્ષના થયો ત્યારે મરણ પામી, એટલે વ્યવહારનો તમામ બોબો કાનોજી ઉપર આવી પડ્યો.

અત્યાર સુધી અલ્પક અવસ્થામાં ઉછરેલો હોવાને લીધે તહેની તામસી પ્રકૃતિની માત્રા ખુબ ચઢી ગઈ હતી. તે કાંઈનો એક પણ શબ્દ સહન કરી શકતો નહિ. એક વખતે મહેસુલી અમલદાર જૂદાં જૂદાં ગામની મહેસુલ ઉધરાવતો ઉધરાવતો તહેના ગામમાં આવી પહોંચ્યો. આ અમલદાર નવીનજ નિભાયેલો હતો. તે મુસલમાન હતો અને સુલતાનની બેગમનો પીએરનો સગો હોવાથી તહેને બેગમ તરફની ઓથ હતી. નોકરીમાં દાખલ થયાને વધુ વખત થયો નહોતો તેટલામાં તો તહેણે એટલી બધી લાંચ-ફશ્વત લેવા માંડી હતી કે લોકો ત્રાણ ત્રાણ પોકારી ગયા હતા. પરંતુ કાંઈનો કાંઈ ઉપાય ચાલતો નહિ. આ ગામમાં આવ્યા બાદ તહેણે મહેસુલ વસુલ કરાવા માંડી. ત્યારે કાનોજીનો વારો આવ્યો ત્યારે ગામના મુખીએ કહ્યું: “એમની જમીન ધનામી હોઈ તહેની મહેસુલ લેવાનો વહિવટ નથી.” પરંતુ આ અમલદારે કહ્યું: “નહિ, ગમે તે જાતની જમીન હોય તોપણ રાજ્યભાગ તો તહેણે આપવોજ પડશે. ધનામીનો અર્થ માત્ર એટલોજ કે તે જમીન ખેડી ખાય, પરંતુ જે તહેમાંથી રાજ્યભાગ લેવામાં ન આવે તો ભવિષ્યમાં તે એમ કહેશે ‘કે જે જમીન તો મ્હારી પોતાની છે’. માટે રાજ્યભાગ તો તહેણે આપવોજ પડશે.” એ પ્રમાણે કાનોજીની પાસેથી રાજ્યભાગ લેવાનું કરવાને લીધે મુખીએ કાનોજીને ત્યાં બોલાવ્યો. કાનોજી આવ્યો. આ મહેસુલી અમલદારે તહેને રાજ્યભાગ તરીકે નિપજમાંથી ત્રીજો

જામ આપવા કહ્યું, એટલે કાનોજીએ પ્રથમ તો મર્યાદાપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે, “ અત્યાર સુધીમાં કદી પણ મ્હારી જમીનની નિપજમાંથી રાજ્યભાગ તરીકે કાંઈ પણ લેવામાં આવ્યું નથી. ” એ સાંભળીને મહેસુલી અમલદાર બોલ્યો: “ જો એમ બન્યું હોય તો એ ગેર-વાજબી થયું છે. એવી રીતે સરકારના હક્કમાં નુકશાન કરવું એ હીક નહિ. ” એટલું કહી તહેલો જમીનની નિપજ કેટલી આવે છે તે બાબતે કાંઈ તહેના ત્રીજા ભાગની શી કિમ્મત થાય એ નક્કી કરીને પાંચતું વીશ વર્ષ સુધીનું તહેલું કાઢી તહેને કહ્યું: “ તહેમે આજથી ચોવીશ કલાકમાં પાંચ હજાર હોન અહીં મ્હારી સન્મુખ ભાવીને હાજર કરજો. જો તેમ નહિ કરો તો તહેમને કાયદેસર ચળ કરવામાં આવશે. ”

આ સાંભળીને કાનોજીનો પીતો ઉછળી આવ્યો. તહેલો કેટલાક અપમાનસૂચક શબ્દો કહ્યા. મહેસુલી અમલદારને પણ પોતાનું અપમાન થયેલું જોઈને અતિશય માડું લાગ્યું. તહેલો કાનોજીની તમામ મિલકત અને જમીન જપ્ત કરવાનો હુકમ કાઢ્યો. સત્તા આગળ શહાલુપણ નકામું! જમીન અને મિલકત જપ્ત થઈ. કાનોજીએ અહમદનગરમાં આંટાફેરા ખાઈને જમીન પાછી ભેગવવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો પરંતુ તે બંધાઈ ગયો ત્યાંથી તહેને નિરાશ થઈને પાછું ફરવું પડ્યું. એટલે તહેલો છેવટે કંટાળી અત્યંત ક્રોધાવેશમાં આવી જઈને નિઝામશાહીની સામે પગલાં માંડવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વખતથી તહેલો ખુદારવદું શરૂ કર્યું.

પ્રથમ તહેલો અહમદનગર ખુદાર આવેલ એકાદ બે વખારોમાં આગ મૂકી સળગાવી દીધી અને એક ચીટી ત્યાં ચોડી; તહેમાં એવું

જણાવ્યું હતું કે ' મહારી ઇનામી જમીન મહારી પાસેથી લઈ લેવામાં આવેલ હોવાથી મહેં આગ મૂકી છે. માટે મહારી જમીન હવે મહેને આજથી સાત દિવસમાં પાછી સોંપી દેવાનો અદાબસ્ત થવો જોઈએ. જો તે પ્રમાણે બાદશાહ સરકાર તરફથી કરવામાં નહિ આવે તો હજી પણ હું મહારં કાર્ય ચાલુ રાખીશ અને આથી વિશેષ નુકશાન કરીશ !' એક અડવાડિયું વિતી ગયું છતાં પણ કાંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ. તેથી થોડા દિવસ જવા દઈ સન્ધ્યાકાળના સમયે ખજામાં કાનોજીએ આગ મૂકી. તે વખતે પણ તહેજે પોતાની ઇચ્છા ચીઠી દ્વારા જણાવી વિશેષ ભય બતાવ્યો. ખજામાં આગ મૂકવાથી અનેક ગરીબ ખેડૂતોને ભયંકર નુકશાન ભોગવવું પડ્યું. કેટલાક ખેડૂતોને તો પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાની પણ ચિન્તા થઈ પડી. આ કાર્યથી ગામમાં વિશેષ ઉલ્લાસ થયો. ગામના લોકો તો કાનોજીને દુષ્ટ, ઘાતકી આદિ વિશેષણો આપવા લાગ્યા. અહમદનગરનો બાદશાહ પણ અત્યંત ગુસ્સે થયો. તહેજે કાનોજીને પકડવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. કાનોજી અહમદનગરની આજુ બાજુના ડુંગરામાં રહેતો હોવાથી તહેને પકડવાનું સિપાઈઓને વિશેષ મુશ્કેલ હતું. તેઓ પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરતા હતા, પરંતુ કાનોજી એકાં સ્થળે રહેતો નહોતો. તે હમેશાં પોતાનું રહેવાનું સ્થળ ફેરવતો હતો. ક્વચિત ક્વચિત તો તે એક દિવસમાં પણ બે ત્રણ સ્થળ ફેરવતો હતો. સિપાઈઓને કાનોજીના સ્થળની ખાતરી મળતી પણ તેઓ તે સ્થળે જઈને જોતા તો તે થોડા સમય પહેલાં જ ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયેલો માલુમ પડતો. આ સ્થિતિમાં સગલું જ મહિના વ્યતિત થઈ ગયું.

આ વખત દરમ્યાન જેટલા માણસો કાનોજના જેવું કાર્ય કરતા હતા તેઓ કાનોજ સાથે મળી ગયા. કાનોજને અનાયાસે આ મદદ મળી જવાથી તે તહેના કાર્યમાં વિશેષ ફાવ્યો. વળી એ લોકોએ તહેને પોતાનો સરદાર નિમ્મે અને તેઓ તહેના હુકમ પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. પોતાની ટોળીમાં વિશેષ માણસો ભળવાથી કાનોજને બહારવટાની સાથે લુંટફાટનો ધંધો પણ કરવા માંડ્યો. મોટા ભાગે અહમદનગરની વસ્તીનેજ તે લુંટતો હતો. ક્વચિત ક્વચિત તે સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કાર પણ કરતો. વળી તહેની ટોળીના માણસો જડબુદ્ધિના તેમજ અજ્ઞાન અને અવિચારી હોવાથી કાનોજની પાસે તેઓ બિભસ્ત વાતો કરી તહેનું હૃદય સ્ત્રીઓ પરત્વે દોરતા, એટલુંજ નહિ પણ દોષ સાન્દર્ભવની સ્ત્રી હાથમાં આવતાં કાનોજની સમક્ષ ખડી કરતા, અનેક યુક્તિઓ કરી તેઓ તહેની વૃત્તિને ઉશ્કેરતા અને છેવટ કાનોજની અનિચ્છા હોવા છતાં પણ પોતાની ઇચ્છાનુસાર તહેને દોરતા. ધીમે ધીમે આનું પરિણામ એ આવ્યું કે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિથી, ગમે તેવું અઘટિત કાર્ય હોય તોપણ કાનોજ તે કાર્ય કરતો હતો.

લુંટફાટને લીધે ધન પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી કાનોજની વૃત્તિ બહારવટું કરવા કરતાં આ કાર્ય પરત્વે વિશેષ દોરાઈ ! વળી લુંટફાટના ધંધાથી પૈસા મળતા હોવાથી, વગર મહેનતે-શ્રમે ધનવાન થતું હોવાથી કેટલાક મહેનતને કડવી ઝેર જેવી ગણનારા મનુષ્યો પણ કાનોજની ટોળીમાં ભળ્યા. આવા લોકો વસ્તુતઃ લુંટફાટનો ધંધો કરી શકે તેવા તો નહોતા જ, છતાં પોતાની ટોળી દિવસે દિવસે વૃદ્ધિગત થતી જાય છે-પોતે વિશેષ શક્તિમાન થતાં જાય છે.

તેમજ અનેક મનુષ્યની તેના તરફ સહાનુભૂતિ છે એવું જનસમુદાયને ખતાવવાની. ખાતરજ કાનોજ આવા મનુષ્યોને પોતાની ટોળીમાં ભેળવતો હતો. આવી બાબતથી જનસમુદાયની લાગણી ત્હેના તરફ દોરાય એ તો તદ્દન અસંભવિત ગણી સકાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અજ્ઞાન, અવિચારી અને મુદ્દ મનુષ્યોના સહવાસમાં રહેનાર કાનોજ આ સર્વ શી રીતે શક્ય શકે ? ત્હેનામાં એટલી બુદ્ધિ કે જ્ઞાન અથવા તો જનસમુદાયની વૃત્તિને જાણવાની શક્તિ પણ ક્યાંથી હોય ?

ધીમે ધીમે કાનોજની ટોળીમાં લગભગ સાતસોથી આઠસો માણસો થઈ ગયા. તેઓ થોડા થોડા ભાગમાં બહેંચાઈ જઈને જૂદે જૂદે રસ્તે જતા અને ત્યાં કોઈ મળતું તો ત્હેને લુંટી લેતા. સંખ્યા સમયે ત્રક્કી કરેલ સ્થળે સર્વ એકઠા થતા અને તે સમયે કાનોજને સર્વ પોતે કરેલ લુંટ આપી દેતા. કાનોજ તે લુંટમાંથી અડધું પોતે રાખી આઠીનો અડધો ભાગ લુંટ લાવનારને સરખે દિવસે બહેંચી આપતો હતો.

કાનોજના આ કાર્યથી અહમદનગરની વસ્તી બહુજી કંટાળી મઈ. તેઓને બહારગામ જવું પણ ભય ભરેલું થઈ પડ્યું. સ્ત્રીઓ તો બનતા સુધી સારી રીતે રક્ષિત ન હોય તો બહાર ગામ જતીજ નહિ. બાદશાહને કાને આ સર્વ હકીકત જવાથી તે પણ પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને અનેક ઇનામો જાહેર કર્યાં.

આ સમયે એક એવો બનાવ બન્યો કે જેથી કાનોજની અરણ્યમાં રખડવાની અને ગુફામાં રહેવાની મુશ્કેલીઓ દુર થઈ ! કાનોજ કોઈ કામસર વિજાપુર જતો હતો. તે દિવસે વિજાપુરનો

આદશાહ શિકારે નિકળ્યો હતો. રસ્તામાં બન્નેનો અચાનક ભેટો થયો. આદશાહે કાનોજ સમ્યન્ધી પ્રથમ ધણું સાંભળ્યું હતું. એક વખત તો કાનોજને પોતાની પાસે બોલાવવાનો પણ આદશાહનો વિચાર થયો હતો. આદશાહનો હેતુ એવો હતો કે કાનોજને અને ત્હેના માણસોને આશ્રય આપ્યો હોય તો યુદ્ધ વખતે તેઓ ઉપયોગી થઈ પડે. છતાં પોતે આદશાહ હોવાથી એક લુટારાને બોલાવવો એ ઉચિત ન લાગવાથી તેણે તે આવત કાંઈ ક્યું નહોતું. પરંતુ ન્યારે અનાયાસે કાનોજ મળી ગયો ત્યારે આદશાહ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી શક્યો નહિ. પ્રથમ તો ત્હેણે આડી અવળી કેટલીક વાત-ચિત કરી અને ત્યાર બાદ કાનોજને પોતાની ઇચ્છા જણાવી. વળી તે સાથે ત્હેને બદલા રૂપે કેટલીક જમીન વિજયપુર પાસે આપવાનું પણ વચન આપ્યું. કાનોજ જંગલમાં રહીને ધણાજ કંટાળી ગયો હતો. વળી ત્હેને વપાત્રિતુમાં તો અનેક અડચણો ભોગવવી પડતી હતી. ખોરાક લેવા જવા માટે પણ ઘણી યુક્તિઓ કરવી પડતી હતી. એકાદ એ વખત તો ત્હેના માણસને શારીરિક નુકશાન ભોગવવું પડ્યું હતું. કાનોજએ આવા કારણોથી આદશાહની માગણીનો ધણાજ હર્ષથી સ્વિકાર કર્યો. આદશાહે પોતાના રાજ્યમાં લુટફાટ ન કરવાને અને પોતાની પ્રજાને અન્ય કોઈ પણ રીતે નુકશાન ન કરવાને કાનોજને વચનથી બાંધી લીધો. જો કાનોજ પોતાનું વચન ભંગ કરે તો આદશાહ ત્હેને ગમે તેવી શિક્ષા કરી શકે એમ પણ ઠરાવ્યું હતું.

આદશાહે વિજયપુરથી એક ગાઉ દુર કાનોજને અને ત્હેના માણસોને માટે મકાનોની સગવડ કરી દીધી અને જમીન પણ

તહેનીજ આસપાસ આવી. કાનોજ આ વખતથી ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો અને તે વિજયપુરના બાદશાહને શત્રુ ચઢી આવતો ત્યારે મદદ કરતો.

જે વખતે પેલા માણસે આવીને સ્ત્રીને પકડયાના કાનોજને ખબર આપ્યા ત્યારે તે તહેના નોકરો સાથે મદદપાન કરતો હતો. એક સરદારે પોતાના સેવકો સાથે જે પ્રમાણે વર્તન રાખવું જોઈએ તે પ્રમાણે કાનોજ વર્તતો નહોતો. પોતાના માણસોની સાથે ગમે તેવી બિલસ્ત વાતો કરતાં પણ તે અચકાતો નહિ. તહેના સેવકો પણ તહેના આવી જાતના વર્તનથી તહેની મર્યાદા રાખતા નહોતા. તેઓ સારી રીતે સમજી ગયા હતા કે ગમે તેમ બોલશું તોપણ સરદાર ગુસ્સે થશે નહિ તેમજ એક શબ્દ પણ કહેશે નહિ. પ્રથમથીજ કાનોજએ આવી પદ્ધતિ રાખેલ હોવાથી તેનું આ પરિણામ આવવા પામ્યું હતું. ફક્ત તહેના હુકમનો અમલ તેઓ સારી રીતે અજાવતા હતા કારણકે કાનોજ તે બાબત ઘણીજ કાળજી રાખતો હતો.

કાનોજએ આ શુભ સંવાદ સાંભળતાંજ હસીને હુકમ કર્યો. “તે સ્ત્રીને જલદી મદારી પાસે પકડી લાવો !” અન્ય સેવક તરફ નજર કરીને તે બોલ્યો: “હવે હું એની બરાબર ખબર લઈશ! રાંડ નહાસી ગઈ હતી પરંતુ જાણતી નથી કે આ કાનોજ સરદારના હસ્તમાં આવ્યા પછી વળી જીટકી શકાય ખરું? શું કાનોજ એટલો બધો નિર્માલ્ય છે કે એક સ્ત્રીને પણ પકડી શકે નહિ? એવું હત તો તો વિજયપુરના જેવો બાદશાહ જખ મારવાને આશ્રય આપત !”

આ વખતે પેલી સ્ત્રીને ત્યાં લાવવામાં આવી. તે સ્ત્રીની ઉંમર લગભગ સતર વર્ષની હતી. તહેનો એકરો જોણ અને લરાવદાર હતો.

તે કાંઈક એકા ધાટની હતી એટલે શરીર વિશેષ ભરાવદાર જણાતું હતું. તહેનું સૌન્દર્ય એટલું બધું મોહક હતું કે તે જોનારને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ જ મુગ્ધ કરવાને સંપૂર્ણ શક્તિમાન હતું. તહેના કૃષ્ણ કેશ તહેની સુંદરતામાં વળી વિશેષ વૃદ્ધિ કરતા હતા. તહેના ચહેરા ઉપરથી તે અતિ પવિત્ર હોવી જોઈએ એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. અત્યારે તો દુઃખથી તહેનો ચહેરો સ્થેજ ફિક્કો પડી ગયો હતો છતાં તહેના સૌન્દર્યમાં કાંઈ પણ ન્યુનતા થવા પામી નહોતી. લાવણ્યલહરી મુખમુદ્રા પર જવાયેલી હતી.

તહેને કાનોઝ પાંચે લાવવામાં આવી કે પકડી લાવનારમાંથી એક મનુષ્યે કાનોઝને સન્મોઢીને કહ્યું: “આ મોટાટી શયતાની છે, જાદુ પણ જાણતી હશે. હવે દયા લાવશે નહિ; અત્યારે ને અત્યારે તહેની સાથે લગ્ન કરી નાખો!”

કાનોઝ મઘથી ભરેલ એક ખાલી ગટગટાવીને બોલ્યો: “એમજ થશે, એમજ થશે!”

આ શબ્દો સાંભળીને રમણીના હૃદયમાં જખરો આઘાત થયો. ગુસ્સાથી તહેનું આખું અંગ ધ્રુજવા લાગ્યું. હવે શું કરવું? ક્યાં જવું? આ નિષ્કુર લોકો શું કરશે? કેવું કષ્ટ પોતાને સહન કરવું પડશે? એ વિચારો સુંદરીના મનમાં એક પછી-એક ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. આ પાપાણુ હૃદયના મનુષ્યોમાં તો દયાનો છોટો પણ નહોતો! તેઓ દયા, લાગણી કે પરોપકારને સમજતાજ નહોતા! ઈશ્વરે તેઓને એ સદ્ગુણોથી વિમુખજ રાખ્યા હોય એમ અનુમાન થતું હતું. પોતાના સ્વાર્થની ખાતર અન્ય મનુષ્યનું રૂધિર ચુસવાને પણ આ દુષ્ટો અચકાતા નહિ. આવા નિષ્કુર મનુષ્યોના હસ્તમાં પોતાનું

અવિધ્ય સોંપાયાથી રમણીને વિશેષ ભય લાગતો હતો.

એ સમયે એ નોકરો રમણીને કાનોજના ઇસારાથી અગાત્કારે ત્હેની એકદમ નજીક દસડી જતા હતા. યુવતી તેઓના હસ્તમાંથી છુટવાને પ્રાણપણે યત્ન કરતી હતી; પરંતુ ક્યાં આ ભીમ જેવા અલિષ્ટ પુરુષોની શક્તિ અને ક્યાં આ કુમળી લતાના જેવી અબજાની શક્તિ ? બન્નેએ યુવતીનો અંકક બાહુ જોરથી પકડ્યો હતો.

આ અત્યાચારથી સુન્દરીનું ધૈર્ય ચાલ્યું ગયું. તે ગુસ્સાથી વ્યાઘ્રની માફક વિસ્ફારિત નયને આ નિષ્કૂર પુરુષોની સામું જોઈ રહી. મુક્તિ મેળવવા કરેલ પ્રયત્નથી સુન્દરીના માથાના કેશ છુટા થઈ ગયા. મથાસ્થાનેથી વસો પણ ખસી ગયા હતા. ત્હેનું લગભગ અર્ધું અંગ ઉધાડું થઈ ગયું હતું. કાનોજ તો ત્હેનું અગાધ સૌન્દર્ય જોઈને લગભગ ગાંઝા જેવો થઈ ગયો હતો. રમણીએ કોધકમ્પિત સ્વરે કાનોજને કહ્યું: “નીચ લુંઠારા! તું શા માટે મ્હને કષ્ટ આપે છે? શા માટે એક સ્ત્રીનું સતિત્વ લંગ કરવાને તૈયાર થયો છે? જરા તો વિચાર કર! મ્હારું સતિત્વ લંગ કરવાથી ત્હને શું ફળ મળવાનું છે? મ્હારું તો તે અમુલ્ય ધન છે. તે જવાથી મ્હારી જીંદગી સદાને માટે ધૂળધાણી થઈ જશે. અંદર સુખની ખાતર મ્હારી જીંદગી શા માટે અરબાદ કરે છે? મ્હને ત્હારું કાંઈ અનિષ્ટ ક્યું નથી. એક અનાથ સ્ત્રી ઉપર અગાત્કાર કરવાથી ધુસ્સર કદી પણ રાજ થશે નહિ. જનસમુદાય પણ ત્હારા તરફ તિરસ્કારનીજ દ્રષ્ટિથી જોશે!”

“પણ તું ભય શા માટે રાખે છે?” કાનોજએ સુન્દરીના શબ્દો ઉપર ખાન ન આપતાં હસતાં હસતાં કહ્યું. “ત્હારા ઉપર

ખળાત્કાર કરવાની મ્હારી મન્યજ્ઞ નથી. વળી ત્હને કોઈ પણ જાતનું કષ્ટ દેવા હું પુશી નથી. હું તો ત્હને સુખી કરવાનેજ મત્ન કરું છું. મ્હારી સાથે લમ્મ કરવાથી ત્હારે કોઈ પણ જાતનું દુઃખ ભોગવવું પડશે નહિ ! હું ત્હને અત્યંત સુખી કરીશ, મ્હારું મર્વસ્વ ધન ત્હને સોંપી દઈશ, મ્હારા સર્વ માણસો ત્હારા ગુલામ મળીને રહેશે અને હું પણ જીંદગી સુખીનો ત્હારો દાસ થઈને રહીશ.”

“ ઘૂળ પડે ત્હારા એ સુખ ઉપર ! ” સુન્દરી ગુસ્સાથી વચ્ચે જ બોલી ઉઠી : “ શું હું ત્હારી સાથે લમ્મગ્રંથીથી જોડાઉં ? પાપી ! એમ બોલતાં ત્હને વિચાર પણ નથી થતો ? શું હું એક ધાતકી-નરાધમી હુંટારાને મ્હારી જીંદગી અપૂર્ણ કરીશ ? શું એક નિષ્કુરમાં નિષ્કુર પુરૂષની સ્ત્રી કહેવરાવવાને હું તૈયાર થઈશ ? ”

“ હું ત્હારું ટાયલું સાંભળવા મન્યજ્ઞ નથી. જોઈું છું કે મ્હારી મન્યજ્ઞ વિરુદ્ધ તું કેવીકે ચાલે છે ? ” કાનોજીએ અત્યંત ગુસ્સાથી કહ્યું. તુરતજ તંહણે એક માણસ તરફ જોઈને હુકમ કર્યો : “ જા અહ્યા ! પુરોહિતને બોલાવી લાવ ! હવે વિલમ્બ કરવો નકામો છે. ”

પુરોહિતનું નામ સાંભળતાંજ સુન્દરીનું આખું અંગ ધ્રુજવા લાગ્યું, શ્વાસ રંધાઈ જવા લાગ્યો, બોલવાની પણ શક્તિ આલી મળી !

“ રાંડ ! કેવી લુચ્ચી છે ? છોડી દેવાની વાત સિવાય અન્ય વાત જ કરતી નથી. બસ ! અત્યારે ને અત્યારે જ ત્હેની સાથે લમ્મ કરી નાખો ! ” એક માણસે વળી ટાપશી પૂરી.

મકરણ ૨ જી.

મુક્તિ.

હર્ષના હર્ષની પીડા વિધિનેય દિસે જરો,
અરે ! તો હર્ષ કાં દે છે, ને દે આપધ કાં સહી !

કલાપી.

સુન્દરી સાથે લમ થશે એમ ધારીને કાનોછ અલૌકિક વિચાર કરતો હતો. તહેનું હૃદય આનન્દથી જલકાઈ ગયું હતું. કાણે કાણે તે અનેક હવાઈ કિસ્લાઓ બાંધતો હતો પરંતુ પાપીને ક્યાં ખબર હતી કે અનાથના બેઠી મુશ્વરની મૃચ્છા વિરૂધ્ધ કાંઈ પણ બની શકતું નથી. મનુષ્ય ધારે છે કાંઈ ને થાય છે કાંઈ !

એક તરફ કાનોછનો નોકર પુરોહિતને બોલાવ ગયો અને બીજી તરફ વિદ્યુત ગતિથી એક પુરૂષ ત્યાં આવીને સર્વની વચ્ચે ઉભો રહ્યો. તહેના તિમ્મ કટાક્ષથી કાનોછ અને તહેના માણસો કાષ્ટના પુતળાની માફક સ્તબ્ધ થઈ ગયા. જે પુરૂષો સુન્દરીને પકડીને ઉભા હતા તે થર થર કંપવા લાગ્યા. તેઓએ સુન્દરીના હસ્તને છોડી દીધા. સુન્દરી વગર ચત્તે મુક્તિ મેળવી શકી !

આ સર્વ લોકોની સ્થિતિ જોઈને સુન્દરી પણ થોડો વખત સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. તહેને અતિ આશ્ચર્ય લાગ્યું. સુન્દરી કંપતી કંપતી તે મહાપુરૂષને કાંઈક પુછવા જતી હતી પરંતુ બોલી શકી નહિ. મહાપુરૂષે ફક્ત તહેને કાંઈ પણ કહ્યા સિવાય પૌતાની પાછળ આવવાને આગળીથી સંકેત કર્યો. સુન્દરી પણ કાંઈ બોલ્યા સિવાય

ત્હેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. કાનોજીની કે ત્હેના માણસોની-
કામની સુંદરીને જતી અટકાવવાની હિમ્મત ચાલી નહિ.

મહાપુરુષ અને સુંદરી ગયા બાદ કાનોજીએ ત્હેના માણસોને
કહ્યું: “આ શું થયું તે કાંઈ સમજી શકાયું?”

એક નોકરે જવાબ આપ્યો: “ના, કાંઈ સમજી શકાયું નહિ,
પૂછવાનો વિચાર થયો પરંતુ પૂછી શકાયું નહિ. ઉભા થવા યત્ન
કર્યો પરંતુ ઉભા થઈ શકાયું નહિ. આવો પુરુષ તો કદી પણ
જોયો નથી. આ પુરુષ જે ધારે તો આપણને ચમપૂરીમાં પણ
તુરંતજ મોકલી શકે! મહેને તો એ મનુષ્ય હોય એમ લાગતું નથી!”

“નક્કી, આ મનુષ્ય હશે નહિ. ત્હેની ચક્ષુમાંથી અમિ ઝરતો
હતો.” કાનોજીએ કાંઈક ભયથી જવાબ આપ્યો.

બીજા નોકરે વળી જરા બંડાઈ મારતા કહ્યું: “એણે આપ-
ણને જાદૂથી વશ કરી લીધા હોવા જોઈએ. નહિતર એ સાદ્દતો
લગોટો રમણીને આપણા હસ્તમાંથી લઈ જઈ શકે ખરો કે?”

કાનોજીએ તુરંત જ ભયથી કહ્યું: “એને તું ગાળ દેમાં!
ત્હમે કાંઈ તે પુરુષને ઓળખી શક્યા નથી પરંતુ હું તો તે પુરુષને
જાણી ગયો છું. તે પુરુષ અન્ય કાંઈ નહિ પરંતુ અહીંથી પાંચ જ
ગાઉ દૂર સચ્ચિદાનંદ નામનો જે યોગી રહે છે તે જ હતો.
એમ કહેવાય છે કે તે એક જાતનું જાદુ જાણે છે અને તેથી
પોતે ધારે તે કરી શકે છે. એ તો એટલે સુધી વાત સાંભળી
છે કે તે પાણી ઉપર પણ ચાલી શકે છે. જે તે પુરુષ ફક્ત
આપણી તરફ નમન ફેરવે તોપણ આપણને બાળીને ભસ્મ કરી
નાખે!”

“મને તેમ હોય તોપણ તેઓ જાણે ક્યાં ગયાં તે તો આપણે જાણવું જોઈએ.” બીજા નોકરે સુચના કરી.

“કાણે તે જોવા જશે?” કાનોજીએ પૂછ્યું. “આ શું જોઈ જશે?” એમ કહીને તહેણે શું જોઈ તરફ આંગળી કરી. શું જોઈ તો આ સાંભળીને કંપવા લાગ્યો. તહેણે આન મુખે કાનોજીને કહ્યું: “હજુર! મને આપ ગમે તેવું ભયંકર કાર્ય સોંપશો તોપણ હું તે ઘણી ખુશીથી કરીશ પરંતુ એ પુરૂષની સન્મુખ કે પાછળ તો જઈશ નહિ. કૃપા કરીને મને મૃત્યુના મુખમાં મૂકશો નહિ.”

કાનોજીએ હસતાં હસતાં કહ્યું. “ના, આપુ ના, તહેની પાછળ કાઢીને તપાસ કરવા મોકલવો નથી. એ સ્ત્રીજી બ્રહ્માસ હતી એટલે તે પુરૂષ ઉપાડી ગયો છે. જે થયું છે તે ફીકળ થયું છે. વળી તે પુરૂષની સામે થવું એ લાલપ્રદ નથી. જીવતાં હજુ તો એવી અનેક સુંદરીઓ મેળવી શકીશું! હવે આ વાતને વિસરી જાવ! જરા મઘ લાવો કે શાન્તિ થાય!”

સંપૂર્ણ હાથમાં આવ્યા પછી સુંદરી છટકવા પામવાથી કાનોજી મનમાં તો ઘણોજ દિલગીર થયો હતો. પરંતુ આ પુરૂષ પાસેથી સુંદરીને તે કાઠું પણુ રીતે છોડાવી શકે એમ નહોવાથી નિરૂપાયે તે શાન્ત બેસી રહ્યો.

કાનોજીની આજ્ઞાનુસાર તુરતજ એક નોકરે મઘથી ભરેલ શીશો હાજર કર્યો. સર્વ પોત પોતાની ઇચ્છાનુસાર મઘપાન કરીને આસ્થા ગયા.

પ્રકરણ ૩ નું

યોગમળ.

સતત સુખના લ્હાવા લેવા કસાવું ધડોન કાં ?
અવનતિ સહી લેવી સાણી ન ઉન્નતિ કાજ કાં ?

લલિત.

મહાપુરુષે સુન્દરીને અત્યાચારી-નિષ્કુર કાનોજના હસ્તમાંથી મુક્ત કરાવ્યાને ચાર દિવસ વ્યતિત થઈ ગયા છે.

કૃષ્ણ પક્ષની આઠમનો દિવસ હતો. રજની જે પ્રહર વિતી ગઈ હતી. આકાશમાં છુટાં જવાયા વાદળાં દેખાતાં હતા. એ સમયે સુન્દરી અને તે મહાપુરુષ જે પર્વતની વચ્ચે આવેલી એક ગુફામાં બેઠાં હતાં. સુન્દરીએ આનન્દોત્કૃષ્ટ નયને મહાપુરુષને કહ્યું: “પ્રભુ ! આપે જો દયા ન કરી હત તો મ્હારું સત્તિવ તેમજ પ્રાણ રહેત નહિ. ”

મહાપુરુષ ત્રેમો ઉત્તર ન આપતાં રહેજ હસ્યા.

સુન્દરીએ પુનઃ કહ્યું: “આપ તે દિવસે સ્નાન કરતા હતા અને ત્યારે તે નિષ્કુર લોકો મ્હને પકડીને ઝઈ જતાં હતા ત્યારે મ્હેં આપને સહાય માટે પ્રાર્થના કરી હતી. તે સમયેજ જો આપે મ્હને તે કુર મનુષ્યોના હસ્તમાંથી મુક્ત કરી હત તો આપને ત્યાં આવવાનો શ્રમ લેવો પડત નહિ તેમજ મ્હારે કષ્ટ પણ સહન કરવું પડત નહિ.”

“તું કાણુ છું, શા માટે ત્હને પકડવામાં આવી હતી, દોષ કોનો હતો વગેરે બધા સિવાય હું શી રીતે મદદ કરું ?” મહા-પુરુષે ગંભીરતાથી બોલ્યાવું.

“ત્યાં આવીને આપ શું બોલી શક્યા ? ત્યાં આપ થોડો પણ વખત ઉભા રહ્યા નહોતા, કોઈને કાંઈ પુછ્યું નહોતું અને શી રીતે સત્ય હકીકત બોલી શક્યા ?”

“ત્હને પકડીને તેઓ આલતા થયા એટલે હું પણ ત્હમારી પાછળ પાછળ આલવા લાગ્યો. તેઓની વાતચિત ઉપરથી હું સર્વ હકીકત બોલી શક્યો. હવે તો ત્હારા સમ્બન્ધની હકીકત બોલવાની મ્હારી ઇચ્છા છે. તું કંઈ જાતિની છું, ત્હારાં માતપિતા ક્યાં છે ને શું કરે છે, તું આવી વિપદમાં શી રીતે આવી પડી વગેરે મ્હને કાંઈ પણ સંકોચ રાખ્યા સિવાય કંઈ!”

“આપની પાસે અસત્ય સંભાષણ કરવાની કે કાંઈ પણ ગુપ્ત રાખવાની મ્હારી બિલકુલ ઇચ્છા નથી. આપ મ્હારા પ્રાણદાતા છો! હું એવી નીચ નથી કે આપે કરેલ ઉપકારના બદલામાં આપને છેતરવાનો કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરું. વળી મ્હારી હકીકત એવી નથી કે ગુપ્ત રાખવાથી મ્હને કાંઈ પણ પ્રકારનો ફાયદો થાય ! ફાયદો થાય એમ હોય તોપણ પોતાના પ્રાણદાતાને—આપના જેવા મહાન તેજસ્વી, પરાક્રમશાળી અને ઉદાર મહાત્માને છળવાનું સાહસ મ્હારા જેવી ક્ષુદ્ર અંગના શી રીતે કરી શકે ? હું અતિ દુઃખિયારી છું. મ્હારા પિતા અહીંના પાસેના ગામડામાં રહેતા હતા. મ્હારું નામ યમુના છે. મ્હારી જાતિ ક્ષત્રિય છે. પરંતુ હાલમાં મુસલમાનોનું

જોર વિશેષ હોવાથી ક્ષત્રિયોની ઈવી શામનિય સ્થિતિ થઈ પડી છે એ આપથી અગ્રાત નહિજ હોય! મહારા પિતાને સંતતિમાં ફક્ત હું એકજ હોવાથી તેમનો મહારા ઉપર નિઃસિમ પ્રેમ હતો. પોતે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કર્યો હોવાથી મ્હને પણ તેઓ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરાવતા હતા. વળી તેઓ મહારી પાસે એસીને ઘણી વખત ભગવદ્ગીતા વાંચતા હતા અને મ્હને સમજાવવાને પોતાથી બનતો મત્ન કરતા હતા.

“મહારા પિતાની પાસે પ્રથમ તો સારી મિલકત હતી પરંતુ મુસલમાનોના ત્રાસથી અમારે એ સર્વ સંપત્તિનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પડી. અમે એક ન્હાના સરખા મકાનમાં રહેવા લાગ્યા. હજી પણ અમને દુઃખ પડવામાં આડી ન રહ્યું હોય તેમ થોડા વખતમાં તાવની બીમારીથી મહારી માતા ગુજરી ગઈ. મહારા પિતાને આથી જીવરો આઘાત થયો. મહારા દુઃખની તે વખતે સીમાજ રહી નહોતી! હું મહારા પિતાને જોતાંજ રડી પડતી. એકાંતમાં પણ હું ઘણી વખત આક્રંદ કરતી. મહારા પિતા મ્હને આશ્વાસન આપવાને પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ જ્યારે મહારા હૃદય અતિ ઉશ્કેરાઈ જતું ત્યારે તેઓની ચશ્ત્રુમાંથી પણ અશ્ત્રુઓ ચાલ્યા જતા. આ વખતેજ મહારા પિતાએ સ્વર્ગમાં ગમન કર્યું. રાત્રે તેઓ સુતા હતા ત્યારે એક મોટો નાગ તહેમને કરડ્યો અને મ્હને સહાને મારે નિરાધાર રખડતી સૂકીને તેઓ ચાલ્યા ગયા! તે વખતનું દ્રવ્ય હજી પણ મહારી દ્રષ્ટિએ તરે છે અને જ્યારે જ્યારે તહેનું મ્હને સ્મરણ થઈ આવે છે ત્યારે ત્યારે મહારા હૃદય હયમચાવી નાખે છે” આટલું બોલતાં બોલતાં તો ચમુનાનો શ્વાસ ફાંપાઈ મર્યો. તેની

અમુકાંથી બે ચાર અમુકના ટીપાં તહેના મુલાખી ગાલ ઉપર પડ્યા. તે ત્યાંજ અટકી ગઈ. મહાત્માનું હૃદય પણ આ કશ્ચાળનક કહાણી સાંભળતાં વલોવાઈ ગયું.

અમુનાએ થોડો વખત શાન્ત રહીને પુનઃ શરૂ કર્યું; “ત્યાં કાંઈ મહારં સમ્યન્ધી ન હોવાથી મ્હેં મહારા મામા પાસે જવાનો વિચાર કર્યો. તેઓ મહારા અંગત મામા તો નથી છતાં એકલા રહેવા કરતાં હેમની પાસે જવું એ મ્હને ઉચિત લાગવાથી ખીજેજ દિવસ હું હેમની પાસે જવાને નિકળી. પરંતુ રસ્તામાં મ્હને આ જુદારાઓનો બેટો થયો. તેઓ સૌન્દર્યથી આકર્ષાઈને મ્હને ઉપાડી ગયા અને તેઓના સરદાર સમક્ષ ખડી કરી. ત્યાર પછીની હકીકત તો આપ સારી રીતે જાણો છો. આવા દુઃખદ પ્રસંગોનો અનુભવ થવાથી હવે મહારં હૃદય સંસાર ઉપરથી તદ્દન ઉડી ગયું છે. આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર પણ દુઃખને કીર્તિ મ્હને થઈ આવે છે.”

“છાશ્વરંજ કૃપા કરીને ત્હને મહારા હસ્તમાં સોંપી હોય એમ જણાય છે.” મહાત્માએ કહ્યું. વળી થોડો વખત તેઓ કાંઈક વિચાર કરીને બોલ્યા: “આજેજ ત્હારા દુઃખનો અંત આવી જશે કારણકે આજે મહાકાળીનો ઉત્સવ છે.”

અમુના આ કાંઈ સમજી શકી નહિ અને તેથી તંહણે મહાત્માને ઉત્સાહથી પૂછ્યું: “એથી શું?”

“ત્હારં જ્ઞાનિદાન દેવું છે. મહાકાળી કુમારીકાનું જ્ઞાનિદાન બાલાજ આનન્દથી પ્રહણ કરે છે.”

“મહાકાળીનું મંદિર ક્યાં છે?” અમુનાએ અવિચલિત કંઈ પૂછ્યું.

“ મહાશૈલ્યનું નામ સાંભળ્યું છે ? ”

“ હા, મહેં ઘણી વખત મહાશૈલ્યનું નામ સાંભળ્યું છે. તે કેટલેક દૂર છે ? ”

“ અહીં નજીક છે. હમણાજ તહેને લેવાને માણસો આવશે. ”

“ મહેને લેવાને ? ”

“ હા. ”

“ કુમ ? ”

“ મહે તહેને હમણાંજ ન કહ્યું કે તહારં અગિયાર આપવાનું છે ! ”

“ મહારં સાંભાવ્ય ! રક્તમાંસથી પરિપૂર્ણ આ દેહ જો વિશ્વ-જનનીને સમર્પિત થાય તો મહારા જેવું ભાવ્યશાળી કાણ ? ”

“ જો ! માણસો આવે છે ! હમણાજ તહારે જવું પડશે ! ”

યમુનાએ જેવું કે ત્રણ માણસો સજગતા કાષ્ટના કટકા હસ્તમાં લઇને ગુફા તરફ આવે છે. તેઓ ગુફામાં આવ્યા એટલે મહાપુરૂષે પૂછ્યું : “ હવે કેટલો વિલમ્બ છે ? ”

એ ત્રણ વ્યક્તિમાંથી એક જવાબ આપ્યો : “ હવે વિલમ્બ વિલમ્બ નથી. અમે કુમારીકાને લેવાનેજ આવ્યા છીએ. ”

મહાપુરૂષે યમુનાના સામું જોઇને કહ્યું : “ આ ભોકોની સાથે જા ! ”

યમુના તુરંતજ મહાપુરૂષને પ્રણામ કરીને ઉભી થઇ. તહેનો અપભ્રાવ પૂર્વની માફકજ ગંભીર હતો.

મહાપુરૂષે તહેને પેલાઓની સાથે જતાં જોઇને કહ્યું : “ યમુના ! જરા મહારી પાસે આવ ! મહારે તહેને થોડુંક કહેવું છે. ”

યમુના પાછી ફરી મહાપુરૂષ પાસે આવી. મહાપુરૂષે પૂછ્યું : “ તહેને ચિન્તા થતી નથી ? ”

“ શા માટે થાય ? ”

“ હમણાજ ત્હારું જીવન નષ્ટ થઈ જશે ! ”

“ આપ જે મ્હને કહો છો તે હું માની શકતી નથી. મ્હારા પિતાશ્રી પાસેથી મ્હે અન્ય રૂપે સાંભળ્યું છે.”

“ શું ? ”

“ મ્હારો વિનાશ નથી. અસ્ત્ર મ્હને છેદી શકે એમ નથી, અગ્નિ મ્હને દગ્ધ કરી શકે એમ નથી, જળ મ્હને ડૂબાવી શકે એમ નથી અને વ્યાધિ મ્હારો હાથ કરી શકે એમ નથી. હું અજર, અમર અને પૂરાણ છું.”

“ પરંતુ હમણાજ આ લોકોના હસ્તથી ત્હારું મસ્તક અને દેહ વિલકત થઈ જશે ! ”

“ તેથી મ્હને કાંઈ થવાનું નથી. જીનું કપડું કાઢીને નવું પરિધાન કરવાનું છે.”

“ કિન્તુ જ્યારે ત્હારા ગળા ઉપર તક્ત્વાર પડશે ત્હારે ત્હને અગાધ દુઃખ થશે.”

“ ના, એ દુઃખ તો ઇન્દ્રિયોનું છે. જ્યાં સૂધી દેહ ત્યાં સૂધી જ દુઃખ ! વસ્ત્ર તજવાથી વસ્ત્રની લાલસા રહે પરંતુ જેની પાસે નવું વસ્ત્ર પરિધાન કરવાને તૈયાર હોય ત્હને શું ? ”

“ ત્હારી વય ધણીજ ન્હાની છે.”

“ પુનઃ શા માટે એ વાત કરો છો ? મ્હેં આપને પ્રથમજ જણાવ્યું છે કે હું પુરાતની છું. કેટલાય વખત જન્મી છું ને કેટલાય વખત મૃત્યુ પામી છે. હું ન્હાની ઉમરની નથી.”

“ એક કાર્ય કરીશ ? ”

“આપની યોગ્ય આજ્ઞા મ્હારે શિરોધાર્ય છે.”

“તો ત્હારું બળિદાન અપાશે નહિ.”

“બળિદાન અપાવાના લયથી હું કંપુ છું યાતો કરું છું એમ આપ માનશે નહિ. આપને જે આજ્ઞા કરવી હોય તે ખુશીથી કરો!”

“મ્હારે એક સેવા કરનાર દાસીની આવશ્યકતા છે.”

“હું આપની અંતઃકરણપૂર્વક સેવા કરવાને તત્પર છું.”

“મ્હારું કહેવું હજી તું સમજી નથી.”

“કેમ ?”

“દાસી એટલે વિવાહિતા સ્ત્રી માફક રહેવા હું કહું છું.”

“એ શું ? મ્હને આવું શા માટે કહો છો ?”

“તું અતિ સુંદર છું.”

“આપ સૌન્દર્યતા ઉપર મુગ્ધ છો ?”

“આખું જગત સૌન્દર્ય ઉપર મુગ્ધ થાય છે.”

“આપની તૂલના આપ જગત સાથે કરો છો ? એમ હોય તો તો ત્હમારામા અને કાનોજી લુંટારામાં શું ભિન્નતા ? ત્હમે યોગી કે સંન્યાસી ? મ્હેં તો મ્હારા પિતાશ્રીના મુખેથી એવું સાંભળ્યું છે કે મનુષ્યને મોહાચ્છન્ન કરવાને ઇશ્વરે સૌન્દર્યની જાળ પાથરી છે.”

“હું તે સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. હું તો ત્હારી માંગણી કરું છું.”

“આપ મસ્કરી કરો છો ?”

“ના, હું સત્ય કહું છું.”

“આપ સત્ય કહેતા હો તોપણ મ્હારે તે માન્ય નથી. એવું અધરિત પગલું ચમુનાથી તો કદી નહિજ ભરાય ! આપ મ્હારા પ્રાણદાતા હોવાથી આપની આજ્ઞા મ્હારે શિરોધાર્ય છે છતાં આવી

અયોગ્ય માગણીને તો હું પદપ્રહારજી માફ ! આપ વિદ્વાન છો, સમજી છો, મહાનપુરુષ છો તેમજ સંસારથી વિરક્ત છો ! આપ આ બાબત ઉપર જરા વિચાર કરશો, તો મ્હને ખાત્રી છે કે આ અયોગ્ય માગણી કરવા માટે આપ પશ્ચાતાપ કર્યા સિવાય રહેશો નહિ.”

આ સાંભળતાંજ મહાપુરુષ અત્યંત ગુસ્સે થયા અને ત્હેમણે તુરતજ હુકમ કર્યો : “ જીવ ! આને લઈ જવ ! ”

“ હું જવાને તૈયાર છું.” એટલું કહી યમુના ઉભી થઈ. પેલાઓ આગળ ચાલવા લાગ્યા. ત્હેમના હસ્તમાં કાષ્ટના સળગતા કટકા હોવાથી ત્હેના અર્જવાળે યમુના ત્હેમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. રસ્તો ઘણું ભયંકર હતો. અન્ધકાર પણ વિશેષ હતો. કાંણે કાંણે હિસંકે પશુની ભયાનક ચીસો સાંભળાતી હતી જતાં યમુના તે તરફ લક્ષ પણ આપતી નહોતી. તે પ્રસન્ન મુખે-પ્રશાન્ત હૃદયે ચાલી જતી હતી.

તેઓ સર્વ થોડે દૂર ગયા એટલે એક ગુફા આવી. એ ગુફામાં મહાકાળીની ભયંકર મૂર્તિ હતી. સર્વેએ અન્દર પ્રવેશ કર્યો. જેઓ યમુનાને લઈને આવ્યા હતા ત્હેમાંથી એકે ત્હેને કહ્યું : “ પ્રણામ કર ! ”

યમુનાએ મહાકાળીને પ્રણામ કર્યા. પુજકે કહ્યું : “ આને સ્નાન કરાવવાને લાવો ! ”

પાંચે એક ઝરણું હતું. યમુનાને ત્યાં સ્નાન કરાવવાને પુનઃ તેઓ લાવ્યા. યમુનાને એક રક્ત વસ્ત્ર પરિધાન કરવાને આપ્યું. ત્હેણે તે ખેંચ્યું. વળી એક પુરુષે પુલની માળા ત્હેના ગળામાં ખેંચાવીને આખા કપાળે સીંદુરનું લેપન કર્યું.

આ વખત દરમ્યાન પુજકે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી. ત્યાં વધ કરવાને કેટલાંક બકરાંઓને પણ રાખ્યા હતા. યમુનાને જ્યાં બકરાં હતા તેની નજીક બેસારવામાં આવી. એક જણે તુરતજ મહાકાળીની પ્રતિમા સામે એક બકરાને રાખીને તલ્વારથી તહેનું મસ્તક જૂદું કરી નાખ્યું. રક્તની ધારા વહેવા લાગી. આ પ્રમાણે અન્ય ચાર પાંચ બકરાંઓનો વધ કર્યો. છેવટે યમુનાનો વારો આવ્યો.

પુજકે યમુનાની પાસે આવી તહેના મસ્તક ઉપર દેવીનું ચરણોદક નાખીને કહ્યું: “ દેવીની પ્રીતિ સંપાદન કરીને તું સ્વર્ગમાં ગમન કર ! ”

યમુના હસવા લાગી. પુજક ચમકી ગયો. આ સમયે હાસ્ય ! મૃત્યુના મુખમાં હસ્ત નાખ્યા પછી હાસ્ય ! આ તે મનુષ્ય કે દેવી ! તહેણે વિસ્મયતાથી પૂછ્યું: “ તું શું સુખથી હસે છે ? ”

“ તમારા શબ્દો સાંભળીને ! ”

“ કયા શબ્દો ? ”

“ ‘ દેવીની પ્રીતિ સંપાદન કરી સ્વર્ગમાં ગમન કર ’ તે સાંભળીને ! આ મહા વાક્યનો અર્થ તહમે સમજતા નથી અને ઉપદેશ દેવા ઉતાવળા થાવ છે ! ”

“ શું હું સમજતો નથી ? તું શું બોલે છે ? કેટલું આશ્ચર્ય ! હું દેવીનો પુજક સમજું નહિ ! ગમે તેમ હોય પરંતુ હમણાજ દેવીની ઇચ્છાથી તહારે મસ્તક જૂદું થઈ જશે જાણીને તહને ભય લાગતો નથી. ”

યમુનાએ હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો. “ મૃત્યુનો ભય ! હરી ! હરી ! મૃત્યુ કેનું ? મહાર ? મહાર ? મૃત્યુજ નથી—હું અમર

ધું ! દેહનોજ માત્ર નાશ છે ! એ નાશ તો ગમે ત્યારે થવાનોજ !
જે થવાનું છે તેને માટે હવે શોક શા માટે કરવો ? તહમે તહમારું
કાર્ય કરો ! ”

“ ભલે, તું તહારી ચક્ષુઓ બંધ કર ! ” એટલું કહી પુજક
મંત્રની ઘોષણા કરવા લાગ્યો. યમુના ચક્ષુ બંધ કરી ભક્તિ ગદ્ ગદ્
કંઠે મુશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૪ થું.

યમુના કે યોગમાયા !

ગોળા ફરે એકજ તત્વના સૌ,

બેંચાઇ એ એકજ તત્વનાથી.

* * * *

રે ! માનવીનું પણ એજ તત્વ,

હું તું મહીં એકજ રક્ત ચાલે.

કલાપી.

અનેક ક્ષણો ચાલી ગઇ ! અનેક ક્ષણો થયાં પુજકનો મંત્ર
શ્વનિ સંભળાતો નહોતો. ઘણો વખત યમુનાએ ચક્ષુઓ બંધ રાખી
પરંતુ તેની ગરદન ઉપર તલ્વારનો કે અન્ય કોઇ શસ્ત્રનો ધ્વા પડ્યો
નહિ. કોઇના મુખનો ઉચ્ચાર પણ સંભળાતો નહોતો. ઘણો વખત
રાહ જોઇને યમુના બોલી : “ હવે તહારે શું કરવું ? ”

“ હવે તહારી ચક્ષુઓ ઉઘાડ ! ”

યમુનાએ તુરતજ ચક્ષુઓ ઉઘાડી પરંતુ ચક્ષુઓ ઉઘાડતાંજ તે
અતિશય વિસ્મિત થઇ ! તે પૂર્વે મહાપુરુષની પાંસે જે ગુહામાં

એકી હતી તેજ ગુહામાં અત્યારે ત્હેણે પોતાને એકલી જોઈ! સામે તેજ મહાપુરુષ જે ભાવથી એકા હતા તેજ ભાવથી એકા એકા મૃદુ મૃદુ હસતા હતાં. યમુના જ્યાં ગઈ હતી તે સ્થળ ક્યાં ગયું? મહાકાળીની પ્રતિમાં ક્યાં? તે પુનઃક ક્યાં? તલ્વાર ક્યાં? તે અહીં શી રીતે ને ક્યારે આવી?

યમુના અતિશય વિસ્મિત થયેલ હોવા છતાં અવિકમ્પિત કંઠે ત્હેણે મહાપુરુષને પુછ્યું: “આ શું?”,

મહાપુરુષે પણ અવિચલિત કંઠે જવાબ આપ્યો: “માયા!”

“હું કાંઈ સમજી શકતી નથી. માયા શું?”

“જેનાથી આ જગત સમાચ્છન્ન થયેલું છે તે!”

“હજી પણ હું સમજી શકતી નથી.”

“તું, હું, જીવ, જંતુ, પહાડ, પર્વત, નદી, તારુ, તર વિગેરે જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી જેતાં કાંઈજ નથી છતાં આપણે ત્હેનું અસતિત્વ અનુભવ કરીએ છીએ તેમ ત્હેં જે કાંઈ જોયું તે વસ્તુતઃ કાંઈજ નહોતું છતાં ત્હેનો ત્હેં અનુભવ કર્યો. આનું નામ માયા!,,

“આ આપ શી રીતે બતાવી શક્યા?”

“યોગબળથી.”

“એ શું?”

“પોતાના આત્માના બળથી બીજના આત્માને આધીન કરી ઇચ્છાનુસાર વર્તન કરાવવું ત્હેનું નામ યોગબળ!”

“આપે મ્હારા ઉપર તે પ્રયોગ શા માટે કર્યો?”

“ત્હારી પરીક્ષા કરવા માટે.”

“હું અશિક્ષિત, કુદ્ર બુદ્ધિ સ્ત્રી આપની પરીક્ષા શી રીતે

પસાર કરી શકું ?”

“તહે પરીક્ષા પસાર કરી છે. હું ત્હારા ઉપર અતિ પ્રસન્ન થયો છું. મહે પ્રથમ ત્હને જોઈ ત્યારેજ મ્હારું હૃદય ત્હારા તરફ ખેંચાયું હતું. વળી હવે તો તહે મ્હારા હૃદય ઉપર અદ્ભુત અસર કરી છે. મ્હારો વિચાર ત્હને યોગનું શિક્ષણ આપવાનો છે અને એટલાજ ખાતર મ્હારે ત્હને આવી કમોટીમાંથી પસાર કરવી પડી છે. આ શિખવામાં માનસિક બળતી અને સયમની જરૂર છે. આ બન્ને શક્તિ ત્હારામાં છે એમ મને ખાતરી પણ થઈ ગઈ છે. ત્હારું નામ યમુનાને બદલે હવેથી યોગમાયા રાખવાની મ્હારી ઇચ્છા છે.”

“મ્હારા ઉપર આપની કૃપા ઘણીજ છે.” યમુનાએ ભક્તિ ગદ્ગદ કંઈ જવાબ આપ્યો.

“હવે તું સુઈ જા ! રાત્રિ ઘણી વિતી ગઈ છે.”

યમુના અન્દરના લાગમાં ગઈ. તહેને સુવા માટે જાડની કાજ હતી.

યમુના સુતી પરંતુ તહેને નિદ્રા આવી નહિ. તે સુતી સુતી મહા-પુરુષનાજ વિચાર કર્યા કરતી હતી. જેમ જેમ તે તહેમના વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ તહેને વિશેષ આશ્ચર્યતા જણાવા લાગી. આવી શક્તિ-આતુ અદ્ભુત બળ તહેજે કદી પણ મનુષ્યમાં જોયું નહોતું. કેટલી આશ્ચર્યકારક વિદ્યા ! યમુના ગળગળવા લાગી; “આ વિદ્યા મ્હને મહારાજ શિખવશે. પરંતુ હું તે શિખીને શું કરીશ ?” વળી અન્ય ક્ષણે તહેને વિચાર આવ્યો કે આ વિદ્યા શિખવાથી વિપદ-માંથી સહેલાઈથી મુક્ત થઈ શકાશે.

આવા આવા અનેક વિચારો યમુનાના મગજમાં ઘોળાવા લાગ્યા; એવટ ઘણા સમયે તહેને નિદ્રા આવી.

પ્રકરણ ૫ મું.

સૌન્દર્ય પિપાસા.

સૌન્દર્યનું પાન કરવું સાર્યક્તા છંદગીની,
સૌન્દર્યના ભોગી થાવું સાર્યક્તા છંદગીની;
સૌન્દર્યમાં લુબ્ધ થાવું સાર્યક્તા છંદગીની,
સૌન્દર્યમાં ભળી નવું સાર્યક્તા છંદગીની.

રામચન્દ્ર પોતે બ્રાહ્મણ છે એમ સર્વને કહેતો પરંતુ તેની માતાપિતા કાણ છે, તેનો જન્મ કયા વંશમાં થયો છે, તેની માતૃ-ભૂમિ કયાં છે વિગેરે કાંઈ પણ જાણતું નહોતું. તે પણ આ સર્વ બાબતથી તદ્દન અજાત હતો. તેણે કદી આ તરફ પોતાનું લક્ષ પણ આપ્યું નહોતું. એક ગરીબ બ્રાહ્મણને ત્યાં તે ઉછર્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ થયાં વિજયપુરમાં નિર્વાહ અર્થે આવીને રહ્યો હતો.

વિજયપુરની સ્થિતિ હાલના કરતા પૂર્વે ઘણીજ ઉત્તમ હતી. તે સમયે તેની જાહેજલાલી એટલી બધી હતી કે તે મેહોટા શહેરો-માંનું એક ગણાતું હતું. અત્યારે પણ તેના કિલ્લો અને ધુમ્મટ જોતાં દરેકને તેને માટે માન ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહે નહિ. ત્યાં મસ્જિદો અને કબરો ઘણીજ સુંદર છે. તેનો કિલ્લો અત્યારે ભાંગી પડી અવસ્થામાં છે. હાલ ગામતો આ કિલ્લાના એક ખુલામાંજ વસેલું છે. આકીનો થોડો ભાગ પડતર છે અને થોડા ભાગમાં ખેતી-વાડી થાય છે. ઔરંગઝેબ બાદશાહે જે દરવાજેથી વિજયપુરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે દરવાજો તો જેમનો તેમજ છે. વિજયપુરનો ગોળ ધુમ્મટ તો એવો સુંદર અને ભવ્ય છે કે તેની પ્રસંશા લગલગ આખા જગતમાં થાય છે. વિજયપુરની હાલની સ્થિતિ જોતાં અને

તહેની પૂર્વની ઐતિહાસિક આબતો બાણતાં તે પ્રાચિન કાળમાં એક સંપૂર્ણ આબાદી અને બહોળલાક્ષીવાળું શહેર હોવું જોઈએ એમ નિઃસંશય ખાત્રી થાય છે.

રામચન્દ્ર આ શહેરના ખુણામાં ન્હાનું સરખું એક મકાન લઈને રહ્યો હતો. આ ગૃહમાં તે એકલો હતો. —સંસારમાં એકલો હતો — જગતમાં પણ એકલોજ હતો !

રામચન્દ્રે સંસ્કૃતનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. જ્યારે તે બ્રાહ્મણને ત્યાં રહેતો હતો ત્યારેજ આ બાપાનું તહેણે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તે એક ધનિકના પુત્રને સંસ્કૃત શિક્ષણ આપવાને નોકર રહ્યો હતો અને તેથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હતો. આ સમયે તહેની ઉંમર પચીસ વર્ષની હતી. છતાં તહેના શરીરનો બાંધો મજબુત હોવાથી જોનારને તહેની આ વય ખ્યાલમાં પણ આવી શકે એમ નહોતી. તે દેખાવમાં અતિ સુંદર હતો પરંતુ નિર્ધનાવસ્થાને લીધે વસ્ત્રોના અભાવથી તહેનું સૌન્દર્ય ખિલી નિકળતું નહોતું. વસ્તુતઃ તહેનું સૌન્દર્ય એવું હતું કે જો તહેના શરીર ઉપર યોગ્ય વસ્ત્રાલંકારો હોય તો અનેક યુવતીઓ તહેના તરફ આકર્ષાય એમ કહીયે તોપણ અતિશયોકિતનો દોષ આવી શકે નહિ !

પરંતુ રામચન્દ્ર અદ્ભુત પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હતો. તહેની એવી માન્યતા હતી કે બ્રાહ્મણનો જન્મ ગૃહણ કરીને જો બ્રાહ્મણને યોગ્ય સંસ્કાર તેમજ શક્તિ ન હોય તો તે જીવન તદ્દન નિરર્થક જ છે. આ સાથે તહેની એવી પણ દ્રઢ માન્યતા હતી કે કુબેરના જેટલી સંપત્તિ અને ઇન્દ્ર જેટલું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય નહિ તો વસ્તુતઃ મનુષ્ય જીવનની કાંઈજ સાર્થકતા કહેવાય

નહિ. રહેવાને બાગ સહિત એક બાવળ મકાન હોય, સંગ્રીઓ ફરવાળ ઉપર ખેરો બરતા હોય, અનેક દાસ દાસીઓ સેવા કરવાને હાજર હોય અને છેવટ દેશમાં પોતે એક મહાન વ્યક્તિ તરીકે પૂજાય એવી ઉચ્ચાલિલાષા રામચંદ્રના મગજમાં હમેશાં રમ્યા કરતી હતી. કાંચન સાથે કામિની માટે પણુ તહેને એટલોજ મોહ હતો. તે એવું ધારતો હતો કે અતુલ સંપત્તિ હોવા છતાં પણુ કામિની વિના તો તે નિરૂપયોગી જેવીજ ગણાય ! આથી રામચંદ્ર કામિની અને કાંચન સિવાય અન્યનો બિલકુલ વિચારજ કરતો નહોતો એમ કહીશું તો ચાલશે.

આ સિવાય પણુ તહેનામાં એક મુખર્જતા હતી. તેણે પોતાના હૃદયમાં જેવી સૌંદર્યશાળી રમણી આલેખી હતી તેવી સુન્દરી તહેણે કદી પણુ જગતમાં જોઈ નહોતી બધકે તહેને હજી સુધી મળી આવી નહોતી. પરંતુ તહેનો દ્રઢ વિશ્વાસ હતો કે પોતાના તરણ હૃદયમાં જેવી કલ્પના ઉદ્ભવતી છે તેવીજ અતૂલનિય સૌંદર્યવાન અને મોહમયી સુન્દરી આ જગતમાં જન્મી જ છે—આ જગતના કોઈક ખૂણામાં એકાદ મંગળ પળેતહેનો તે સ્ત્રી સાથે મેળાપ થશે ને થશેજ—પોતાની આન્તરિક મહદ ઈચ્છાઓ તે વખતે પોતે તહેને વ્યક્ત કરશે ને કરશેજ—અને છેવટ તીવ્ર આગ્રહ સહિત રામચંદ્ર તહેની સાથે લગ્ન ગ્રંથીથી જોડાશે ને જોડાશેજ !

તહેની માનસી-પ્રતિમા કેવી સૌંદર્યવાન છે એ તો ફક્ત પોતેજ પોતાના હૃદયમાંજ સમજી શકતો હતો. પોતે તે વ્યક્ત કરી શકતો નહોતો. ભાષામાં રહેલ શબ્દોની ન્યુનતાને લીધે તે વ્યક્ત કરી શકતો નહિ હોય એમ અનુમાન થતું હતું. તહેના હૃદયમાં તો તે સ્ત્રીને

માટે કાયમ પ્રેમ રહેલોજ હતો એટલુંજ નહિ પણ તે સ્ત્રીને ફક્ત પોતાની દ્રષ્ટિ સમિપ જોવાને તે ઘણોજ વ્યાકુળ રહેતો અને આટલાજ ખાતર જ્યારે જ્યારે તહેની દ્રષ્ટિ કાઠ નવયુવાન સુશોભિત સુંદરી ઉપર પડતી ત્યારે તે એકીટસે તે સુંદરીના તરફ જોઈ રહેતો. તે સમયે તે એક મટકુ પણ મારતો નહિ. સ્ત્રીના ચહેરા ઉપરથી તહેની દ્રષ્ટિ એક પળ માટે પણ ગમે તેવા દ્રવ્ય તરફ દોરાતી નહિ. આથી ફક્ત તહેના ચક્ષુની પિપાસા મટતી પરંતુ તહેના પ્રાણની આકાંક્ષા જતી નહોતી. પ્રાણ તો તહેને જાણે કે એવું કહેતો ન હોય કે જેને તું શોધે છે “ તે આ નથી ! ” આ પ્રમાણે અનેક રૂપવતી રમણી જોવા છતાં પણ તહેના હૃદયમાં સૌન્દર્યવાન સ્ત્રીને જોવાનો જે અગ્નિ લબ્ધકરો હતો તે તો હજી એમનો એમજ શાન્ત થયા સિવાય દિવસે ને દિવસે વિશેષ પ્રજ્વલિત થતો હતો.

રામચન્દ્ર સંસ્કૃતનો અભ્યાસી હોવાથી શકુન્તલા અને કાદમ્બરીનાં પાત્રોનું પઠન કરતાં અતિ ઉત્કંઠાઈ જતો હતો. કવચિત્ કવચિત્ તે તહેની ચક્ષુમાંથી એકાદબે અશ્રુના ટીપા પણ પડી જતાં—તે અતિ દુઃખીન થતો. વળી આથી પોતાના વિચારમાં તે દિવસે દિવસે દ્રઢ થતો જતો હતો. તે એમજ સમજતો હતો કે પોતાની માનસી-પ્રતિમા શકુન્તલા અથવા તો કાદમ્બરીના કરતાં પણ વિશેષ ઉત્તમ છે.

પરંતુ દિલગિરીની વાત હતી કે આટલો વખત શોધ કરવા છતાં પણ રામચન્દ્ર તહેની અગાધ સૌન્દર્યથી વિભૂષિત થયેલી સુંદરીને મેળવી શક્યો નહોતો. રામચન્દ્ર દ્રઢ નિશ્ચયવાળો મનુષ્ય હતો. તે ગમે તેવી નિરાશા મેળવી છતાં વિચલિત થાય તેવો નહોતો. તહેને સંપૂર્ણ ખાતરી હતી કે એક મુલ અવસરે તે સ્ત્રી સાથે પોતાનો

મેળાપ થશે. આ અનન્ત અજ્ઞાત પથે રામચન્દ્રને ફક્ત એક સીમાહિન આજ્ઞા અને અશ્વર્યાવાન થવાની ઇચ્છા સિવાય કંઈ પણ પોતાના હૃદયમાં લાલસા નહોતી. આ કાર્યમાં સફળતા મળેા યા ન મળેા—આ કાર્ય કરવા જતાં પોતાનું ભવિષ્ય સુધરેા યા ન સુધરેા—ગમે તેમ થાવ છતાં પણ આ એકજ ઇચ્છા—આકાંક્ષા રામચન્દ્રના હૃદયમાં રમી રહી હતી.

આ પ્રમાણે અહ્ભૂત હૃદય—ટૂંકિ ધારીને રામચન્દ્ર પોતાના દિવસો ગુજારતો હતો. મનુષ્ય ઇશ્વરની અહ્ભૂત લીલાને સમજી શકતું નથી અને તેથીજ તહેમાં પોતાનું સર્વસ્વ સમજીને આનન્દમાં રહે છે.

કદા જો મનુષ્યને ભવિષ્ય જાણી શકવાની શક્તિ હોત તો તે, ઇશ્વરે મોહાચ્છન્ન કરવાને પાથરેલ આ માયાની જાળને અને આવી પડનાર ભયંકર વિપદને દૂરથીજ નમસ્કાર કરત ! પરંતુ આ અજ્ઞાનાવસ્થાને લીધે રામચન્દ્રને ફક્ત અશ્વર્યાવાન થવાની ઇચ્છાથી અને અતૂલ સૌન્દર્યાવાન સુન્દરી મેળાવવાની આકાંક્ષાથીજ પોતાની નિર્વાહ રૂપ મોકરી ઉપરથી પહચ્યુત થવાનો સમય આવ્યો.

એક દિવસ સવારના રામચન્દ્ર નિત્ય નિયમ મુજબ પોતાના વિદ્યાર્થીન શિક્ષણ આપવાને ગયો. પરંતુ તે વિદ્યાર્થી ગૃહે ન હોવાથી તે પરસાલમાં આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. આજ સમયે આ-ગ્રીમાં એક અતિ સૌન્દર્યાશાળી રમણી આવીને ઉભી રહી. સૌન્દર્યની શોધમાં ફરનાર રામચન્દ્રની દ્રષ્ટિ તુરતજ તહેના ઉપર પડી. રામચન્દ્રે હૃદયની સમસ્ત શક્તિને એકઠી કરી તે રમણી ઉપર દ્રષ્ટિપાત કર્યો.

રામચન્દ્રની દ્રષ્ટિમાં એક જાતનું આકર્ષણ હતું. અચાનક તેજનો અંધાર નિહાળતાં મનુષ્યની દ્રષ્ટિ જેમ અંધ બની જાય છે તેમ

રામચન્દ્રની દ્રષ્ટિ પડતાં રમણીઓની માનસિક ગતિ થોડા વખતને
માટે તો સ્થિર થઈ જતી. આ સુંદરી ઉપર પણ તેવીજ અસર
થઈ. રામચન્દ્રની અદ્ભુત ચમુચી આકર્ષાઈ થોડા વખત પોતેપોતાને
જૂલી જઈ ત્યાંની ત્યાંજ ઉભી રહી. છેવટે આત્મજ્ઞાન થતાંજ રમણી
ત્વરિત ગતિથી ગૃહમાં ચાલી ગઈ. આ રમણી સુચતુર હોવાથી
રામચન્દ્રના આ વર્તનને ધિક્કારવા લાગી. તહેણે પોતાની માતાને
એ હકીકતથી જાત કરી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે બીજે દિવ-
સથી રામચન્દ્રને નોકરીમાંથી ગૂડગડી મળ્યું.

પ્રકરણ ૬ હું.

પચીસ લાખનો વારસો.

સન્ધ્યાને અધિક વિલમ્બ નહતો. જગવાન સૂર્યનારાયણ પશ્ચિમ
આકાશમાં ડૂબી જતા હતા. ચન્દ્ર ધીમે ધીમે પોતાનું સામાન્ય
સ્થાપવાની તૈયારી કરતો હતો. આ સમયે સરિતાના કિનારા ઉપર
રામચન્દ્ર મન્દ ગતિથી ચાલ્યો જતો હતો. તહેની મુખમુદ્રા ઉપરથી
એમ ન્હોતું જણાતું કે તહેની નોકરી જવાથી તહેનું હૃદય દુઃખીત
થયું હોય અથવા તો તહેને ચિન્તા થતી હોય ! તહેને ચિન્તા ન થાય
એ પણ સમ્ભવિત હતું; કારણ કે જે માણસ દરિદ્રાવસ્થામાં લોટતો
હોવા છતાં અગાધ સંપત્તિશાળી થવાના વિચારો કરતો હોય તહેને
પોતાની જીર્ણ કુટીર પડી જવાથી તે તરફ દ્રષ્ટિપાત કરવાની પણ
કૃત્તિ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જે દરિદ્ર પોતાની ગમે તેવી
જીર્ણ થઈ ગયેલી ન્હાની સરખી પણ કાટડીને પોતાનું સર્વસ્વ સમજતો

હોય તે તો ત્હેના પતનથી તદ્દન હતાશ થઈ જાય ! રામચન્દ્રની ધૃત્તિ તો ધન્દુનું ઐશ્વર્ય મેળવવાની હતી. ત્હેનું મન એક સામાન્ય તોફારીની લાલસાથી મુગ્ધ થાય એવું નહોતું ! ફક્ત અત્યારે હવે શું કરવું એટલોજ ત્હેને તો વિચાર કરવાનો હતો !

રામચન્દ્ર જે રસ્તે ચાલ્યો જતો તેજ રસ્તાની બન્ને બાજુએ કાનોજી હુંટારો અને ત્હેના માણસો રહેતા હતા. વિજયપુરની વસ્તિને કાનોજી તરફથી કોઈપણ દિવસ હરકત થતી ન હોવાથી તેઓ ત્યાં આવવા જવામાં સંકોચ ખાતા નહિ. રામચન્દ્ર તો સ્થેજ તે બાજુ ફરવા નિકળ્યો હતો.

રામચન્દ્ર ચાલ્યો જતો હતો એવામાં સહસા ત્હેની નજર એક સુંદરી ઉપર પડી. સુંદરીના ચ્હેરા ઉપર ચન્દ્રનું અજવાળું પડતું હોવાથી ત્હેની સુંદરતા વિશેષ મોહક લાગતી હતી. રામચન્દ્ર તો થોડો વખત સ્તબ્ધજન થઈ ગયો. આ હુંટારાની વસ્તિમાં આવી ખુબસુરત રમણી ક્યાંથી ? તે શું કોઈ હુંટારાની પુત્રી હશે ? રામચન્દ્ર વધારે વખત સંશયમસ્ત રહી શક્યો નહિ. તે તુરતજ રમણી પાસે ગયો. સ્ત્રી યુવાન હતી—યુવાવસ્થાએ ત્હેના માધુર્યમાં ઉમેરો કર્યો હતો. રામચન્દ્રે રમણીને પૂછ્યું : “ તું શું હુંટારાની પુત્રી છું ? હું ક્યાં છું ? એમ કદી હોયજ નહિ. ત્હારી હકીકત જાણવાની ત્હારી પ્રબળ ધૃત્તિ છે. ”

આ શબ્દો સાંભળતાંજ યુવતિની ચક્ષુઓ અશ્રુથી ભરાઈ ગઈ. ત્હેણે ધણો વખત થયાં આવા માયાળુ શબ્દો સાંભળ્યા નહોતા. યુવતિ રૂઢકંઠે બોલી : “ મહાશય ! આપનામાં દયા અને મમત્તા વિશેષ હોય એમ જણાય છે. આપે બરોબર અનુમાન કર્યું છે કે

હું હુંટારાની કન્યા નથી. હુંટારાઓ મ્હને પકડી લાવ્યા છે. ”

“ ત્યારે તો ત્હારા ઉપર ધણોળ અત્યાચાર કરતા હશે ? ”

રામચન્દ્રે ભય અને ગુસ્સાથી કહ્યું.

“ તેઓનું કામ હું કરતી નથી ત્યારે જુલમ ગુજારે છે. ”

“ તું શા માટે કામ કરતી નથી ? ” રામચન્દ્રે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ તેઓ મ્હને એવું નીચ કાર્ય કરવાનું કહે છે કે જે સાંભળતાંજ મ્હારું શરીર કંપી ઉઠે છે. તેઓ ધણી વખત મ્હને શિકારમાં સાથે આવવાનું કહે છે. જો હું સાથે જતી નથી તો માર મારે છે અને સાથે જાઉં છું તો તેઓએ કરેલ શિકારને ઉચકી ગૃહે લઈ જવાનું કામ સોંપે છે. આપજ વિચાર કરો કે આવું કુર અને અધર્મિત કાર્ય મ્હારાથી શી રીતે બને ? આવાજ કારણથી તે લોકોએ છેલ્લા બે દિવસ થયાં મ્હને ખાવા દીધું નથી. મ્હારે બે દિવસના અપવાસ થયા છે. ” આટલું બોલતાં બોલતાં તો સુંદરીના ગુલાબી ગાંડો અશ્રુથી ભીંજાઈ ગયા.

“ તું શું બોલે છે ? આવો જુલમ ? બખ્ખે દિવસના કડાકા કર્યા છતાં તે પાપાણુ હૃદયના દુષ્ટને ત્હારા ઉપર દયા આવતી નથી ? ”

રામચન્દ્રનું હૃદય રમણીની આ વિપદ જોઈને દયાથી ઉલરાઈ ગયું.

તેણે પોતાના ખીસ્સામાં હસ્ત નાંખ્યો. ખીસ્સામાં ફક્ત બે રૂપિયા

જ હતા. રામચન્દ્રે તુરતજ તે રૂપિયા રમણીને આપ્યા અને કહ્યું :

“ મ્હારી પાસે વિશેષ તો કાંઈ નથી છતાં જે છે તે ત્હને આપુ

છું ; હું દરિદ્ર હોવાથી આથી વિશેષ સહાય કરી શકું એમ નથી.

આ નરાધમોનો ત્હારા પ્રત્યેનો ત્રાસ સાંભળીને મ્હારું હૃદય ચિરાઈ

અયું છે. હજી પણ ત્હારે ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવાનો છે કે તેઓ ત્હારું સતિત્વ લુટવાને કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરતા નથી. ”

“પ્રાણ જતાં સૂધી પણ મ્હારું સતિત્વ તો હું ભંગ થવા નહિ જ દઉં. ” રમણીએ બૂધિ તરફ દ્રષ્ટિ રાખીનેજ કહ્યું: “હું એક ભિખારિણી છું—મ્હારી પાસે કાંઈ પણ હવે રહ્યું હોય તો તે ફક્ત મ્હારું સતિત્વજ છે; અને એ સતિત્વને લીધેજ મ્હારું જીવન પણ હું ટકાવી શકી છું. તે જો ગુમાવી બેસું તો પછી આ જમતમાં રહેવું પણ શું કામનું ? આપ મ્હારા જીવનદાતા છો, આજે આપે મ્હારી જીંદગી બચાવી છે ! મ્હારા જીવનદાતાનું નામ જાણીને ત્હને મ્હારા હૃદયના ઉંડાણમાં જડી રાખવાનો મ્હારો વિચાર છે.”

“મ્હારું નામ રામચન્દ્ર છે ! ત્હારું નામ તું કહી શકીશ ? ”

“મ્હારા જીવનદાતાને મ્હારું નામ કહેવામાં વળી સંકાય હોય ખરો કે ? મ્હને અહીં સર્વ એલા કહીને બોલાવે છે. ”

“મ્હારાથી બનશે તો હું ત્હારો ઉદ્ધાર કરવાને યત્ન કરીશ. ” રામચન્દ્રે પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“ના ના મહાશય ! આ સાહસ ખેડવા જેવું નથી. લુટારાઓ અતિ નિષ્કુર છે. દયા કે પરોપકાર તેઓમાં છે જ નહિ. ત્હમે નાહક વિપદમાં આવી પડશો. બાદશાહ પણ તેઓને કાંઈ કહી શકતો નથી. હું આપનો ઉપકાર કદી પણ વિસરી જઈશ નહિ. ”

રામચન્દ્ર કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય ચન્દ્રના કિરણોથી આચ્છાદિત થયેલ રમણીનું મુખ થોડો વખત જોઈ રહ્યો અને પછી બોલ્યો: “ત્હારે હવે હું જાઉં ? ”

સુન્દરીએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. પરંતુ ત્હેની તિવ્ર ચક્ષુઓ

રામચન્દ્રને એવું કહેતી હોય એમ જણાતી હતી કે “ મૂકીને જશે ? જતું જ હતું તો પછી આવ્યા કેમ ? ”

રામચન્દ્ર ચાલ્યો ગયો. યુવતિના સુંદર ચહેરાએ સૌન્દર્યના બિખારી-સૌન્દર્યના ઉપાસક રામચન્દ્રની છાતીને હચમચાવી મૂકી પરંતુ હૃદયનું પડ બેઠીને અન્દર તો તે, પ્રવેશ કરી શક્યો નહિ.

* * * * *

રામચન્દ્ર હવે ક્યાં પહોં ન જતાં સીધા ગામ તરફ ચાલ્યો કારણ કે કૃષ્ણરાવે તહેને મળવાનું કહ્યું હતું. કૃષ્ણરાવ વકિલાત કરતા હતા. વાકલ તરીકે વિઝાપુરમાં તહેની કિર્તિ સારી હતી. તહેની પાસે સંપત્તિ પણ સારી હતી. સંતાંતમાં ફક્ત તહેને એક પુત્રીજ હતી—પુત્ર નહોતા. એક પુત્રીજ હોવાથી, કૃષ્ણરાવની તહેના ઉપર અભાવ પ્રીતિ હતી. પુત્રીનું નામ પ્રભાવતી હતું. તહેની ઉંમર લગભગ પંદર વર્ષની થયાં છતાં તે અવિવાહિતા હતી. યોગ્ય વરના અભાવેજ પ્રભાવતીનાં લગ્ન થવા પામ્યાં નહોતાં. કૃષ્ણરાવને ફક્ત આ એકજ પુત્રી હોવાથી તહેની ભવિષ્યની ઇંદગી કેમ મુખ્ય અને આનન્દમાં તે ઝુજરે એવી તહેની ઇચ્છા હતી.

રામચન્દ્રને કૃષ્ણરાવે આજે એક મહત્વના કાર્ય માટે બોલાવ્યો હતો. રામચન્દ્રે કૃષ્ણરાવને ત્યાં જઈને બારણું ખખડાવ્યું. એક નોકરે આવીને તુરતજ તે ઉઘાડ્યું. રામચન્દ્રને ઓળખતાં નોકરને કાંઈ વિચાર કરવો પડ્યો નહિ.

નોકર તુરતજ રામચન્દ્રને પોતાના શેઠ પાસે લઈ ગયો. કૃષ્ણરાવે રામચન્દ્રને પોતાની પાસેજ ગાદી ઉપર બેસવાનું કહ્યું. રામચન્દ્રના બેઠા પછી કૃષ્ણરાવે આડા અવળા ગામ મપાટા મારવા

માંડ્યા. રામચન્દ્રને આ વાતમાં કાંઈ રસ ન પડ્યો. ત્હેને તો આજે પૈસાની ખાસ જરૂર હતી. ત્હેની પાસે એક રાત્રી પાઈ પણ નહોતી. જે કાંઈ હતું તે તો ત્હેણે બેલાને આપી દીધું હતું. આથી રામચન્દ્રે કહ્યું: “ વકિલ સાહેબ ! હું અતિ વિપદમાં આવી પડ્યો છું. નિર્ધનાવસ્થાએ મ્હને લગભગ ગાંડા જેવો કરી દીધો છે. મ્હારી નોકરી પણ હું ગુમાવી એટલો છું. નોકરીની તળવીજ કરવાનો અત્યારે વિચાર હતો, પરંતુ આપની ઘીડી મળવાથી આપની પાસે આવ્યો છું. ”

કૃષ્ણરાવે રામચન્દ્રની વિશેષ નજીક જન્મને કહ્યું: “ હું ધારું છું કે તમે કોણ છો તે ત્હમે હજી સૂધી જાણતા નથી. ”

રામચન્દ્ર વકિલના આ પ્રશ્નથી ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો. ત્હેને વકિલનું બેળું ચસકી ગયેલું જણાયું. તે જરા ઉશ્કેરાયેલા હૃદયે બોલ્યો. “ વકિલ સાહેબ ! હું પોતે કોણ છું એટલું એ ન જાણું એમ બને પણ ખરું કે ? હું શુદ્ધ બ્રાહ્મણ છું—શાસ્ત્રાદિએ કરમાવેલ નિધમોનો યથાશક્તિ પાલન કરનાર છું. ”

કૃષ્ણરાવ વકિલ આ જવાબ સાંભળીને સ્થેજ વિરક્ત થયો તે સાથે તે હસવું પણ દાખી શક્યો નહિ. ત્હેણે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ આ ત્હમને પૂછે છે પણ કોણ ? મ્હારો કહેવાનો આશય ત્હને જાણે છે. લાલપુર પરગણાના જમીનદાર કેશવરાવના ત્હમે દૈહિક છો—ત્હેની જ્ઞેનના ત્હમે પુત્ર છો. તે નિઃસંતાન ગૂંજરી ગયેલ છે. હવે ત્હેની સંપત્તિ ત્હમારીજ છે. આ વિપુલ સંપત્તિ લગભગ પચીસ લાક્ષ રૂપિયાની છે. ”

રામચન્દ્રને તો સાક્ષાત્ કૃષ્ણરાવનાં દર્શન થયાં હોય તેવાજ આ-

નન્દ થયો ! ત્હને આશ્ચર્ય પણ બહુ લાગ્યું. તે વિકસિત નયને બોલ્યો: “ આપ આ શું બોલો છો ? મ્હને તો મહાન આશ્ચર્ય લાગે છે ! આકાશ-કુસુમ બતાવવા જેવોજ મ્હને તો આ ખેલ જણાય છે. ”

“ ત્હમારે શંકા લાવવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. હું ત્હમને જેમ કહું તેમ કરવાથી આ મિસ્કત ત્હમે હસ્તગત કરી શકશો. કેશવરાવનો ભાઈ આ સંપત્તિ હાથ કરવા ઘણી ચેષ્ટા કરે છે. અદાલતમાં ત્હણે એ માટે અરજી પણ કરી છે. બાદશાહે એવો હુકમ કાઢ્યો છે કે ‘ કેશવરાવની મિસ્કતનો જો કાંઈપણ ઉત્તરાધિકારી હોય તો ત્હણે એક માસની અંદર અદાલતમાં પોતાના પુરાવાના કામગીર-પત્રો દાખલ કરવા. ’ હું ખાત્રીથી કહું છું કે આ સંપત્તિના ત્હમેજ હકદાર છો. ”

“ હું કેશવરાવ જમીનદારનો દાહિત્ર હોઉં તો પણ શું કરી શકું ? અદાલતમાં એ બીના પુરવાર કરવા જેવા કામગીર-પત્રો કે અન્ય કાંઈપણ સાધન મ્હારી પાસે નથી. અરે હું પોતે મ્હારા આત્મિક સમ્યન્ધી, માતાપિતા સમ્યન્ધી કે વંશ સમ્યન્ધી કાંઈપણ જાણતો નથી ! ” રામચન્દ્રે નિરાશા બતાવી.

“ વંશાવળી તો જાણવી પડશે. ”

“ કોની પાસેથી જાણું ? હું કોણ છું, ક્યાં જન્મે છું, મ્હારા માતાપિતા કોણ છે; તેઓ અત્યારે જીવિત છે કે કેમ, એ કાંઈ પણ હું જાણતો નથી. કેવી રીતે હું મ્હારા પૂર્વજોની માહિતી મેળવી શકું ? ”

“ રામચન્દ્ર ! ઉપાય છે—નથી એમ ન સમજવું. ત્હમને જેઓ જાણે—ત્હમને જેઓ ઝાંજળે છે—તેવા લોકોના પરિચયમાં હું આવ્યો.

હું અને તેઓની પાસેથી મહેં તમારા વિષે ધણું સાંભળ્યું છે. વળી જે કામળ-પત્રોની આવશ્યકતા છે તે પણ હું થોડાં ધણા સંગ્રહ કરી શક્યો છું. જે બાકી રહ્યા છે તે થોડાં દિવસમાં હસ્ત-ગત્ કરી શકીશ.”

આ શબ્દો સાંભળતાં રામચન્દ્રની નિરાશા આશામાં ફેરવાઈ ગઈ. છતાં પણ તહેણે કહ્યું: “જો આ સર્વ સત્ય હોય તો હું આપનો જીંદગી સૂઝી આભાર ભૂલીશ નહિ. પરંતુ એક વાત આપને કહેવાની છે. હું અતિશય હરિદ્ર છું. કાલે શું ખાઈશ એ ચિન્તા મહારં મગજ અમિત કરી નાખે છે છતાં હું બ્રાહ્મણ છું—હું સારી રીતે જાણું છું કે ધન સિવાય મનુષ્યને સુખ મળી શકતું નથી. મહારી આશા તો વિશેષ ઉન્નત છે—છતાં હું બ્રાહ્મણ છું; અને બ્રાહ્મણ છું એટલાજ માટે મહારાં બ્રહ્મત્વનો લોપ થાય એવું અધર્મિત કાર્ય કરોતે તો વિષયસંપત્તિ મેળવવા ઇચ્છતો નથી. ખોટા કામળ-પત્રો લખાવરાવી—ખોટા સાક્ષીઓ ઉભા કરી કાંઈ પણ મેળવવા મહારી વૃત્તિ નથી.”

“ત્હમે આ કોની સાથે વાત કરો છો તહેનો કાંઈ વિચાર થાયછે?”

“હા! હું એક પ્રખ્યાત વકિલની સાથે વાત કરું છું.”

“રામચન્દ્ર ! હું એવા અધર્મિત કાર્યને ધિઃકારનારો પુરુષ છું. મહેને હજારો રૂપિયા મળતા હોય તોપણ એવા કાર્યને હું લાત મારું! અન્યાય પથને હું કદી પણ અહણ કરનાર નથી. પરંતુ હવે આ કાર્યમાં વિલમ્બ કરવા જેવું નથી. કાલે હું કહું તેમ કરશો?”

“આપ મહારા પરત્વે આટલી બધી લાગણી ધરાવો છો તો પછી આપ જે કાંઈ કહો તે સામાટે ન કરું?”

“આવતી કાલેજ અદાલતમાં એક દરખાસ્ત લાવી પડશે.”

“તેમાં શું લખવું પડશે?” રામચન્દ્રે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“તેમાં તમારે એમ જણાવવું પડશે કે હું કેશવરાવનો દાદિત્ર છું. તેની મિલકતનો હું એકજ ઉત્તરાધિકારી છું. નામદાર બાદશાહના ફરમાન અનુસાર હું અદાલતમાં હાજર થઈશ, પરંતુ મને બે માસની મુદત આપવાનો હુકમ થયો જોઈએ. આ મુદત દરમ્યાન હું સઘળા કામળ-પત્રો રજુ કરીશ.”

“કદાચિત બે મહિનાની મુદત આપણને મળે; પરંતુ આ કા-ર્ષમાં પૈસાની ખાસ આવશ્યકતા છે. મ્હારી પાસે એક ટ્રાડી પણ નથી, હું શી રીતે આ સર્વ કરીશ.” રામચન્દ્રે પોતાની મુશ્કેલી જણાવી.

“જે કાંઈ પણ ખર્ચ થશે તે હુંજ આપીશ. હું ત્હમારી સ્થિતિ સારી રીતે જાણું છું. વળી અન્ય જે કાંઈ કરવું આવશ્યક છે તે પણ હુંજ કરીશ.” વકિલ સાહેબે પોતાની ઉદારતાનો પરિચય કરાવ્યો.

“આપની આ નિઃસ્વાર્થતા માટે જીંદગી પર્યંત હું આપનો આભીજ રહીશ.”

“ના, એ કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી. મ્હારો આમાં સ્વાર્થ નથી એમ નહિ. મ્હારો સ્વાર્થ છે !”

“પરંતુ તે સામાન્યજ ! હું મ્હારું છું કે આપ વકિલાતની મહેનત માટે કહેતા હશો. એ તો હું અન્ય વકિલ રાખું તોપણ મ્હારે તેને બદલા તરીકે આપવુંજ જોઈએ છતાં પણ તે વકિલ આપના જેટલું કાર્ય તો નજ કરે ! આપે કાંઈ મ્હારા માટે બોડો

અમ લીધો ન કહેવાય ! ”

“ હું મ્હારી વકિલાત માટે કહુંતોજ નથી. ત્હમ્હારી પાસેથી આર્થિક સહાય લેવાની મ્હારી બિલકુલ ઇચ્છાજ નથી. છતાં મ્હારો ત્હેમાં ખીજો સ્વાર્થ છે. મ્હારે એક પુત્રી છે. ત્હેનું નામ પ્રભાવતી છે. પ્રભાવતીનાં લગ્ન હું ત્હમ્હારી સાથે કરવા ઇચ્છું છું. આટલા પૂરતોજ મ્હારો સ્વાર્થ છે. ત્હમ્હારી સાથે ત્હેનાં લગ્ન થાય એટલે હું મ્હને પોતાને અત્યંત ભાગ્યશાળી માનીશ. મ્હારી પુત્રી આ અતુલ સંપત્તિની ભાગીદાર થઈ પોતાનું જીવન સુખ અને આનન્દમાં ગાળી શકશે. ”

લગ્ન ! રામચન્દ્ર તો આનન્દ સાગરમાં તરવા લાગ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો. “ લગ્ન ! વિવાહ ! તે કર્યા સિવાય જીવન સંપૂર્ણ સુખનો અનુભવ શી રીતે લઈ શકશે ? ત્હેની સાથે લગ્ન તો કરવાંજ-પણ-પણ ત્હેની સાથે લગ્ન કર્યા પછી અન્ય સ્ત્રીની સાથે શી રીતે લગ્ન થઈ શકશે ? ”

રામચન્દ્ર આ વિચાર નિદ્રામાંથી જાગૃત થાય તે પહેલાં તો એક નોકરે આવીને વકિલને કહ્યું : “ રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ છે. આપની પધારવાનીજ વાર છે. ”

રામચન્દ્રને પોતાની સાથે બોજન લેવાનો વકિલે આમ્રહ કર્યો. રામચન્દ્ર તો અત્યંત હર્ષવિશમાં હોવાથી કાંઈ બોલ્યોજ નહિ. વકિલ ત્હેને સાથે લઈને બોજનગૃહ તરફ ગયો.

રામચન્દ્રે પ્રભાવતીને જોઈ ! પ્રભાવતી તે સમયે પિરસવાના કાર્યમાં રોકાઈ હતી. કાર્ય પ્રસંગે કૃષ્ણરાવ ત્હેને નામથી બોલાવતો હતો. રામચન્દ્રને આથી પ્રભાવતીને ઝાળખતા કાંઈ મુશ્કેલી પડી

નહિ. પ્રભાવતીએ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરેલ હોવાથી ત્હેના મ્હેરામાં સૌન્દર્ય સાથે માધુર્ય અને લાલિત્ય પણ આવી રહ્યાં હતાં. રામચન્દ્રને પ્રભાવતીનું રૂપ જોઈને ત્હેના પ્રત્યે આકર્ષણ થયું, પરંતુ તે મુગ્ધ ન થયો ! ત્હેણે મનમાં ધાયું કે “આ રૂપ ઉપભોગ કરવા યોગ્ય છે પરંતુ પૂજનિય તો નથીજ ! મને તેમ હોય પરંતુ ત્હેની સાથે લગ્ન કરવાથી જો પત્નીસ લક્ષ રૂપિયાની સંપત્તિ મળતી હોય તો તેમ કરવામાં શું હરકત છે ? વિવાહ એક જૂદી વાત છે અને પ્રેમ એ એક જૂદી વાત છે.”

રામચન્દ્રે છેવટ લગ્ન કરવાનું નક્કિ કર્યું. બોજન કરી દિવાનખાનામાં આવ્યા બાદ થોડો વખત વાતો કરી, લગ્નમાં પોતાની સમ્મતિ જણાવી રામચન્દ્ર ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું :

આકર્ષણ.

વહે છે સૌન્દર્યો પ્રતિનયન પાસે કંઈ કંઈ,
અરે ! ખેંચી કાઢે નિઝર પણ કા એકજ નકે;
અહા ! તે તો તેની કુદરત બધીની મધુરતા,
અને એ આત્માનાં અમર રસની એકમયતા.

કલાપી.

બીજે દિવસે લગલગ એ પ્રહર વિત્યા બાદ ત્રીજા પ્રહરનો સમય થયો હતો તે સમયે રામચન્દ્ર અદાલતમાંથી આવશ્યક કામ-કાજ કરીને ત્હેના મુદ્ર, એકાંત અને શોભા-સૌન્દર્યથીન ગૃહ તરફ જતો હતો.

સૌન્દર્યનું દર્શન કરવું એ તો રામચન્દ્રની કાયમની. ટેવ હતી. તે જે રસ્તેથી ગૃહે જતો હતો તે રસ્તા ઉપર જ એક પ્રખ્યાત ચિત્રકાર રહેતો હતો. તે ચિત્રકાર પોતાની કૃતિથી લગભગ આખા મહારાષ્ટ્ર દેશમાં પ્રખ્યાતિ પામ્યો હતો. તે વખતે તો તહેના ચિત્ર ઉપર લોકો તૂટી પડતા હતા. આ ચિત્રકારની ચિત્રશાળામાં રામચન્દ્ર અવાર નવાર જતો હતો. તહેની ચિત્રશાળામાં સૌન્દર્યના નમુના રૂપ અસંખ્ય ચિત્રો ગોઠવેલા હતા. જ્યારે જ્યારે રામચન્દ્ર આ ચિત્રકારના ગૃહ પાસેથી નિકળતો ત્યારે ચિત્રકારની ચિત્રશાળામાં જઈ તે સર્વ ચિત્રોને નિહાળવાની તહેની ઇચ્છાને તે રોકી શકતો નહિ. આજે તો વળી તહેનું હૃદય જૂદાજ પ્રકારનું હતું. કૃષ્ણરાવ વકિલ સાથેની વાતચિત ઉપરથી તહેને સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ હતી કે કેશવરાવની અગાધ સંપત્તિ થોડા વખતમાંજ પોતાના હસ્તમાં આવશે. રામચન્દ્રને આ વાત ઉપર વિશેષ વિશ્વાસ તો એથી આવ્યો હતો કે જે ક્વચિત આ સંપત્તિ પોતાના હસ્તમાં આવવાની ન હોય તો કૃષ્ણરાવ જેવો પ્રખ્યાત વકિલ તહેની એકની એક પુત્રીના પોતાના જેવા કંગાળ અને દીન પુરૂષની સાથે લગ્ન કરવાને શા માટે તૈયાર થાય ? આથીજ તહેના હૃદયમાં આશાનો દીપક પોતાની જ્યોત ઝળઝળાવી રહ્યો હતો પરંતુ મૂખને ખબર નહોતી કે ગમે તેવા પ્રકાર આપતા દીવાની પછવાડે અંધાર તો હોયજ !

રામચન્દ્રના મનમાં થયા કરતું હતું કે ' આટલી સંપત્તિ મળવાથી સુખી થઈશ. પરંતુ મ્હારી માનસી-પ્રતિમા ન મળી શકે તો પછી આ ઐશ્વર્ય શું કામનું ? તે શું મળશે ? ન અને તેમ તો અનેજ નહિ ! નક્કી તે મ્હને મળશે ? જરૂર તે મ્હારી હૃદયે-

શ્વરી મ્હને શોધતી શોધતી મ્હારે દ્વાર આવશેજ અને ત્હેના સુખા-
દુથી મ્હારા કંઠને લપેટી બેશે ! હું પણ ત્હેના કામળ શરીરને
મ્હારા બાહુથી હૃદય સાથે ચાંપીશ !

આવા વિચાર કરતાં કરતાંજ રામચન્દ્ર ચિત્રકારના ગૃહ પાસે
પહોંચ્યો અને ત્હેણે ચિત્રશાળામાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે ચિત્રકાર
એક યુવકને પોતાની સન્મુખ બેસાડી ત્હેની છબી આજેખતો હતો.
યુવક નિશ્ચિંતભાવે સ્થિર બેઠો હતો. રામચન્દ્ર ત્યાંજ જઈને ઉભો
રહ્યો. ત્યાં જતાંજ ત્હેણે યુવક તરફ દ્રષ્ટિ કરી—દ્રષ્ટિ કરતાંજ તે
સ્તબ્ધિત થઈ ગયો. ‘ અરે ! આવું રૂપ ! આવું અગાધ સૌન્દર્ય !’
રામચન્દ્ર તો અનિમેષ નેત્રે યુવકના મ્હેરા સામું જોઈ રહ્યો. રામ-
ચન્દ્રને તુરતજ જણાયું કે જેને પોતે શોધી રહ્યો છે તે આજ!
પોતાના હૃદયમાં વસેલી છે તે આજ ! પોતાની માનસી-પ્રતિમાના
જેવુંજ અગાધ સૌન્દર્ય ! ત્હેનાં જેવોજ સુંદર મ્હેરો ! બસ !
એતો એજ ! અન્ય કોઈ પણ નહિ, પણ-પણ તે પુરુષ કેમ ?
રામચન્દ્રના આત્માએ ખૂલાસો કર્યો : “ આવરણ દૂર કર ! ત્હેને
તુરતજ ખાત્રી થશે કે તે ત્હારી આરાધ્ય દેવી-પ્રતિમા છે. કાયમ
તું આનીજ શોધ કરી રહ્યો છું. જેના ચરણે તું વેચાઈ ગયો છું
જેનો ગુલામ થઈ રહ્યો છું તે આજ ! ”

રામચન્દ્ર યુવકનો મ્હેરો સંપૂર્ણ નિહાળી શકાય તેવે સ્થળે
ઉભો રહ્યો અને જેમ ચાતક આકાશ તરફ મેઘ માટે જોઈ રહે તેમ
રામચન્દ્ર અતિ આતુરતાથી તે યુવક તરફ જોઈ રહ્યો.

યુવકની દ્રષ્ટિ થોડા વખતે રામચન્દ્ર ઉપર પડી. રામચન્દ્રને પો-
તાની તરફ અનિમેષ નેત્રે નિહાળી રહેલ જોઈને યુવક અતિ વિશ્મિત

મયો. રામચન્દ્રની આ વર્તણૂક પસંદ ન પડવાથી તહેણે ચિત્રકારને મન્દ હાસ્ય કરીને કહ્યું: “ આજે હવે તહમાં કાર્ય બંધ કરો કારણ કે મ્હારી તબિયત સારી નથી. કાલે હું આપની પાસે આવીશ. ”

ચિત્રકારે કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય પોતાનું કાર્ય બંધ કર્યું. યુવક તુરત ઊભો થઈને ચિત્રશાળા બહાર ચાલ્યો ગયો. સુખ્યક જેમ લોહનું આકર્ષણ કરે છે તેમ આ યુવકે રામચન્દ્રના હૃદયનું આકર્ષણ કર્યું હતું. રામચન્દ્ર પણ વધારે વખત ત્યાં ન રોકાતાં તુરંતજ યુવકની પછવાડે બહાર નિકળ્યો અને તહેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

બન્ને જણા રસ્તા ઉપર ચાલ્યા જતા હતા. રામચન્દ્ર તો અત્યારે પોતાના હૃદયને પણ ભૂલી ગયો હતો. તે કયા રસ્તા ઉપર ચાલ્યો જાય છે—સામેથી કોણ આવે છે તહેનું તહેને અત્યારે બિલકુલ જ્ઞાન નહોતું. તહેની સર્વ શક્તિ યુવકનામાંજ અંધિત થઈ ગઈ હતી. તહેના હૃદયમાંથી જાણે કોઈ તહેને વારંવાર એવું કહેતું ન હોય કે “ ત્હારા આત્માના વચનો યાદ કર ! આ પ્રતિમાનેજ તહે હજારો વખત ચાહી છે—ત્હારા હૃદયમાં સ્થાન આપેલ છે. આનાજ મહાન આકર્ષણથી જન્મે જન્મે તું તહેની પાછળ આથડે છે ! ”

બન્ને કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય ચાલ્યા જતા હતા. રામચન્દ્રને તો અત્યારે કાંઈ પણ વાતચિત કરવાની શક્તિ રહી નહોતી ! છેવટ યુવકે મન્દ હાસ્ય કરી રામચન્દ્રના હૃદયને ભેદી નાખતાં પૂછ્યું: “ ત્હમે આ પ્રમાણે શા માટે મ્હારી પાછળ પાછળ આવો છો ? ત્હમે એવું તે મ્હારામાં શું જોયું છે કે મ્હારા ઉપર આટલા મુગ્ધ થઈ ગયા છો ? ”

રામચન્દ્રને શું ઉત્તર આપવો તે સૂઝ્યું નહિ. વાણીમાં આટલું બધું માધુર્ય-આવી મોહિની શક્તિ એક પુરુષમાં હોય તેનો રામચન્દ્રને પૂર્વે કદી પણ ખ્યાલ નહોતો.

ઉત્તર ન મળવાથી યુવકે પુનઃ પૂછ્યું: “ જ્યારે ત્હમે મ્હારી સાથે વાતચિત કરતા નથી ત્યારે શામાટે મ્હારી પાછળ આવ્યા ? હવે મ્હારે રોકાવાની પણ શી આવશ્યકતા છે ? હું જાઉં છું ! ”

રામચન્દ્રે અતિ દુઃખિત સાથે સાથે આનન્દિત તેમજ ઉત્તેજિત હૃદયે કહ્યું: “ ત્હમે કાણુ છો ? હું ત્હમને અત્યંત ચાહું છું—આજનો નહિ પરંતુ કેટલાય વખત થમાં હું ત્હમને ચાહું છું. પરંતુ એટલું તો ખરુંજ કે હું ત્હમને દેવીરૂપે ચાહું છું. મ્હને મહાત્મ આશ્ચર્ય થાય છે કે ત્હમે પુરુષ ક્યાંથી ? ”

યુવકે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ ત્હમે શું કહ્યો છો અથવા શું કહેવાની ત્હમારી ઇચ્છા છે તે કાંઈપણ હું સમજી શકતો નથી. ”

“ તે તો કાંઈ સમજાવવાની મ્હારામાં પણ શક્તિ નથી. હું પોતે અત્યારે મ્હને પોતાને જાણી શકું એમ નથી. ” રામચન્દ્રે ખૂલાસો કર્યો.

“ ત્યારે હું જાઉં છું. ? ”

“ ક્યાં ? ”

“ મ્હારા ગૃહે ! ”

“ તે ક્યાં છે ? ”

“ ત્હમારે હેતું શું કામ છે ? ”

“ ત્યાં મ્હારો આવવા વિચાર છે. ”

“ શું કામ ? ”

“તહમને જોવા માટે !”

યુવકે તો આ સાંભળીને હસવા લાગ્યો. આ હાસ્યે તો રામ-ચન્દ્રના હૃદયને ડોલાવી-આત્માને લગભગ ખેશુદ્ધ કરી દર્શનિય અને સ્પર્શનિય ધન્દ્રિયોને સ્વર્ગ સુખનો ઉપભોગ કરાવ્યો ! યુવકે અતિ આતુરતાથી પૂછ્યું : “તહમે શું જોવા ઇચ્છો છો ? શું જોશો ? મ્હને તો તહમારા શબ્દો સાંભળીને અતિ આશ્ચર્ય થાય છે ! આનું કારણ તહમે જણાવી શકશો ?”

“મનુષ્યો ચન્દ્રને જોઈને અતિ આનન્દિત થાય છે, છતાં શા કારણથી તેઓ તહેમાં આનન્દ માને છે તે જેમ સમજાવી શકતાં નથી તેમ હું પણ તહમને જોવાથી તહમારી પ્રત્યે કેમ દોરાઉં છું તે સમજાવી શકું એમ નથી ! હું એટલું જ કહી શકું છું કે તહમને મ્હારા પ્રાણ કરતાં પણ વિશેષ હું આહું છું—તહમારા માટે તડપું છું.”

યુવકે આ શબ્દો ઉપર ધ્યાન ન આપતાં હસતાં હસતાં જ કહ્યું : “ત્યારે તહમે આવજો ?”

“પણ ક્યાં આવું ?” રામચન્દ્રે રહેજી વિરક્ત બાવે પૂછ્યું.

“ક્યાં શું યોગાશ્રમમાં ! હું સમિચ્છાનન્દ મહાત્માના આશ્રમમાં રહું છું. સન્ધ્યા પછી ત્યાં આવજો. દિવસના ભાગમાં હું ત્યાં રહેતો નથી.”

આ સમયે એક ગાડી આવીને ત્યાં ઉભી રહી. યુવક વિશેષ વાતચિત ન કરતાં તે ગાડીમાં ચડી બેઠો. ગાડી તુરંતજ ચાલી ગઈ.

મેઘના પ્રથમ આવાગમનથી જેમ શુષ્ક ભુમિમાંથી સહસ્રા હળ-રો છોડવાઓ પૃથ્વી નિકળે છે તેમ રામચન્દ્રના ઘણા દિવસના આકાંક્ષિત હૃદયમાંથી આશા અને આનન્દના હળરો કોંટાઓ વિકસી

નિકળ્યા; છતાં પણ ત્હેના હૃદયને હર ઘડિયે એકજ વિચાર હયમ-
ચાવી મૂકતો હતો. આ વિચાર અન્ય કાંઈ પણ ન સૂચવતાં એમજ
સૂચવતો કે “ આ પુરુષ કેમ ? ”

પ્રકરણ ૮ મું.

યુવક કે યુવતિ !

વિજયપુરથી પાંચેક માઠિ દૂર સમિચદાનન્દ મહાત્માનું યોગાશ્રમ
હતું. તે સરિતાના કિનારા ઉપર હોવાથી અતિ રમણિય ભાસતું
હતું. તેઓએ અન્ય પણ એ ત્રણ સ્થળે યોગાશ્રમ સ્થાપ્યા હતા.
તેઓ થોડો થોડો વખત દરેક યોગાશ્રમમાં રહેતા હતા અને પોતા-
ની યોગવિદ્યાથી માણસોને અદ્ભુત દ્રવ્યો બતાવી આશ્ચર્યમાં ડૂબાવી
દેતા હતા. માણસોમાં ત્હેમની શક્તિ વિશે જૂદી જૂદી વાતો થતી હતી.
બધાઓ એમની મુક્ત કંઠે પ્રસંશા કરતા એટલુંજ નહિ પણ ત્હેમના
તરફ પૂજ્યભાવ રાખતા હતા. એવું કહેવાતું કે સમિચદાનન્દ બાદ
ઉપર સ્વારી કરી બધી વખત ફરતા, વળી ઇચ્છા થતાં પાણીની
સપાટી ઉપર પણ ચાલતાં. આ સિવાય પણ ત્હેમનામાં અનેક પ્રજ-
રની અદ્ભુત શક્તિ છે એવી બધા મનુષ્યો વાતો કરતા.

રામચન્દ્ર પોતાના મૃદે સન્ધ્યાના થવાનીજ રાહ જોઈને બેઠો
હતો. તે અત્યારે અન્ય કાંઈ પણ વિચાર કરતો નહોતો. ક્યારે
સન્ધ્યા થાય ને હું યોગાશ્રમે જઈ ? ક્યારે તે યુવકનો સુંદર મ્હેરો
જોઈ ? આજ વિચારમાં ત્હેણે આખો દિવસ ગાળ્યો. સન્ધ્યા થતાં
સમિચદાનન્દ મહાત્માના યોગાશ્રમે પહોંચી ગયો.

રામચન્દ્રનું હૃદય એ સ્થાન જોતાંજ અતિ આનન્દિત થઈ ગયું. આગળના ભાગમાં સરિતા સુસવાટા મારતી બેઠી હતી. આશ્રમની અન્દરના ભાગમાં અનેક વૃક્ષો ઝૂકી રહ્યાં હતાં. આ વૃક્ષમાં વિશેષ ભાગ આશ્ર વૃક્ષનો હતો. પુષ્પના પણ અનેક છોડ અને વેલાઓ હતાં. આશ્રમમાં પેસતાંજ મનુષ્યને કોઈ દિવ્ય ભૂમિમાં ગયા જેવું લાગે થતું હતું. શાન્તતા તો એટલી બધી પ્રસરી રહેલી હતી કે પ્રથમ આવનારને તો એવોજ ભાસ થાય કે આ આશ્રમમાં કોઈ મનુષ્ય રહેતુંજ નહિ હોય !

સચ્ચિદાનન્દ મહાત્મા આશ્રમના મધ્ય ભાગમાં રહેતા હતા. ફરતી અનેક કોટડીઓ હતી. સન્ધ્યાનો સમય થઈ ગયેલ હોવાથી અત્યારે દરેક કોટડીમાં દીવો દેખાતો હતો.

રામચન્દ્ર યોગાશ્રમમાં તો ગયો પરંતુ યુવકને શી રીતે શોધી કાઢવો ત્હેના વિચારમાં પડી ગયો. કોટડીઓ ઘણી હોવાથી તે કઈ કોટડીમાં રહેતો હશે તે શી રીતે માલુમ પડે ? રામચન્દ્ર તો ત્યાંજ સ્થિર ઉભો રહ્યો. આ વખતે એક માણસ ખબા ઉપર માટલે રાખી સરિતા તરફ પાણી ભરવાને જતો હતો. રામચન્દ્ર તુરતજ ત્હેની પાસે ગયો; અને ત્હેને પૂછ્યું : “ એક યુવક અહીં રહે છે ને ? ”

“ અહીં તો ઘણા યુવકો રહે છે ? ” પેલાએ જવાબ આપ્યો.

“ ગમે તેટલા યુવકો અહીં રહેતા હોય ત્હેની મ્હારે ફરકાર નથી. હું તો ત્હમને એજ પૂછું છું કે જે યુવક અતિ સૌન્દર્યવાન છે તે ક્યાં છે ? ”

“ ત્હમે શું કહો છો તે કાંઈ હું સમજી શકતો નથી. તે યુવકનાં નામની ખબર છે ? ” પેલા માણસે સ્હેજ વિરક્ત ભાવે કહ્યું.

“ નામની તો મ્હને ખબર નથી. ” રામચન્દ્રે નિરાશા બતાવી.

વળી સાથે સાથે પોતાની મૂર્ખતા માટે તે અતિ દિલચીર થયો. ચૌદસનું પાન કરવામાં યુવકનું નામ પ્રજ્ઞ પૂછ્યું તે તદ્દન વિચારી મચ્યો હતો.

“તહમે સચ્ચિદાનન્દ મહારાજને સજો ! તેઓશ્રી તહમને સર્વ કહેશે !”

“તેઓ ક્યાં છે ?” રામચન્દ્રે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“આ રસ્તેથી સીધા ચાલ્યા જાઓ. ત્યાં ગયા બાદ ગમે તહેને પૂછશો એટલે તે બતાવશે.” એટલું બોલી પેલો માણસ ચાલ્યો ગયો.

રામચન્દ્ર તુરતજ તે રસ્તે ચાલ્યો. જરા દૂર જતાંજ મહાત્માનું નિવાસસ્થાન આવ્યું. મહાત્માને શોધી કાઢતાં રામચન્દ્રને વિલમ્બ ન થયો. મહારાજ પાસે જઈ તહેણે પ્રણામ કર્યા અને પોતાની ઇચ્છા જણાવી.

સચ્ચિદાનન્દે હસતા હસતા જવાબ આપ્યો : “અલબત્ત તે મળશે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ! અત્યારે તે ક્યાં છે એ હું જાણતો નથી. અહીં નજીકજ તહેની કાટડી છે. ચાલો ! હું તહમને ત્યાં લઈ જાઉં !”

ખન્ને ઉભા થયા. સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ રામચન્દ્રને એ કાટડીએ લઈ ગયા. આ કાટડી ઘાસની બનાવેલી હતી અને તહેના ઉપર સાદડીઓ નાખી હતી. બહારથી તો તે સુંદર જણાતી નહોતી પરંતુ અંદર એટલી બધી સ્વચ્છ હતી કે ગમે તેવા મનુષ્યને પણ થોડો વખત ત્યાં બેસવાની ઇચ્છા થાય !

એક સુંદર વ્યાઘ્રચર્મ હતું તહેના ઉપર. રામચન્દ્રને બેસારી સચ્ચિદાનન્દે કહ્યું : “તહમારા આહાર માટે શું મંગાવું ?”

“આપને એ માટે વિશેષ તસ્દી બેવાની આવશ્યકતા નથી.” રામચન્દ્રે નમસ્કરે જવાબ આપ્યો.

મહાત્માએ સ્થેજ હસતાં હસતાં કહ્યું: “ વિશેષ તસ્દી ન લઈ પરંતુ સામાન્ય તો તસ્દી લેવી પડશેને ? ત્હમે અતિથિ છો. અતિથિ સત્કાર એજ અમારો ત્યાગીઓનો મુખ્ય ધર્મ છે.”

“ આપના આ શબ્દોથીજ મ્હને પરમ આનન્દ થાય છે. અત્યારે તો હું કાંઈ પણ આહાર કરીશ નહિ.”

“ અમારા આશ્રમનો એવો નિયમ છે કે કોઈ પણ આહાર કર્યા સિવાય રહેવું ન જોઈએ. ત્હમારે આહાર તો કરવો જ પડશે.” એટલું કહી સચ્ચિદાનન્દે એક નોકરને આહારની વ્યવસ્થા કરવાનો હુકમ કર્યો, અને પછી રામચન્દ્ર તરફ ફરીને તેઓએ પુનઃ કહ્યું; “ હમણાજ ત્હમારે માટે બોજન આવશે. ત્હમે શાન્તિથી આહાર કરી અહીંજ બેસજો. યોગમાયા આવશે એટલે ત્હમારી પાસે મોકલીશ.”

આટલું કહી સચ્ચિદાનન્દ મહાત્મા ચાલ્યા ગયા. સચ્ચિદાનન્દનાં છેવટના શબ્દો સાંભળીને રામચન્દ્ર ચમકી ગયો. ત્હેના હૃદયમાં એક ક્ષણમાં તો અનેક વિચારો આવી ગયા ! તે વિચારવા લાગ્યો: “ યોગમાયા ! યોગમાયા તો સ્ત્રીનું નામ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે ! ત્યારે શું તે યુવક યુવતિ હશે ? મારી માનસી-પ્રતિમા હશે ?—યોગમાયા ખરેખર રમણીજ હશે ? ત્યારે—ત્યારે—”

સહસા રામચન્દ્રે જોયું કે એક અતિ બલિષ્ઠ પુરુષ શ્વેત વસ્ત્ર પરિધાન કરી લાંબી લાંબી ફલાંગિા ભરતો અને ઉંચા નીચા હસ્ત કરતો તે જે કોટડીમાં બેઠો હતો તે કોટડીના દ્વાર પાંસેથી ચાલ્યો ગયો. રામચન્દ્ર સ્પષ્ટ જોઈ શક્યો હતો કે આ મહાન બલિષ્ઠ અને દીર્ઘ દેહવાળા મનુષ્યની મ્હોટી ચક્ષુમાંથી અગ્નિ ઝરતો હતો.

રામચન્દ્રે ચારે તરફ જોયું પરંતુ પુનઃ આ વ્યક્તિના તહેને દૃશ્ય થયા નહિ. આ સમયે ચન્દ્ર આકાશમાં મનહર ગતિથી ચાલ્યો જતો હતો. તહેને અસ્ત થવાને વિશેષ વિલમ્બ નહોતો. આથી વૃક્ષની ટોચે આવી રહેલ પાંદડાઓ ઉપરજ તહેનો હડો પણુ મન્દ પ્રકાશ પડતો હતો. પુખ્તો અત્યારે પોતાની સુગન્ધથી રામચન્દ્રના હૃદયને શાન્ત કરવા મથતા હતાં. રજની તો શાન્તતાથી વ્યતીત થતી હતી.

રામચન્દ્ર મુગ્ધ અને ચકિત નયને ઉઘાન તરફ જોઈ રહ્યો હતો. આ સમયે વળી એક અદ્ભુત બનાવ બન્યો. અચાનક વૃક્ષની શાખા અને પત્રને કંપાવતો એક ભિષણુ શબ્દ રામચન્દ્રના કર્ણે અથડાયો ! આ શબ્દની સાથેજ ચક્ષુને અંધ કરી દેય તેવો મહાન શક્તિવાન પ્રકાશ થયો ! ફાણુ ખેલાં જ્યાં કાંઈ પણ નહોતું. અન્ધકાર સર્વ સ્થળે પ્રસરી રહેતો હતો ત્યાં આવો અદ્ભુત પ્રકાશ ! રામચન્દ્રને અત્યંત ભય લાગ્યો ! આ તે શું ભૂત હશે-પિશાચ હશે ? આ શું ?

વળી આ શું ? આ શી રીતે બન્યું ? આવો કાંડ શી રીતે બનવા પામ્યો ? રામચન્દ્ર તો આ દ્રશ્ય જોઈને સ્તબ્ધિતજ થઈ ગયો. તહેજે ચકિત નેત્રે જોયું કે પોતાની કોટડીની સામેના વૃક્ષની દરેક શાખાએ અકકેક હાડપિંજર લટકી રહ્યું છે. કેટલું ભયાનક દ્રશ્ય ! આ હાડપિંજરો વળી વિકટ હાસ્ય કરતા હતા. પ્રલયના સૂચનરૂપ કર્ણને પણ ભેદી નાખે તેવા અવાજો તો ચાલ્યા જ આવતા હતા. આજ સમયે પેલો પ્રકાશ ચાલ્યો ગયો. અન્ધકાર ! સર્વત્ર અન્ધકાર ! ગાઢ અન્ધકાર ! અનન્ત, દુર્ભેદ-મરણ પથનોજ અન્ધકાર ! આ અન્ધકારમાં રામચન્દ્રે જોયું કે હાડપિંજરો વૃક્ષની શાખા ઉપ-

રથી નીચે ઉતરી ત્હેની તરફ ચાલ્યા આવે છે અને ત્હેને બાથમાં લેવાને પોતાના બાહુ લંબાવે છે. કાંઈ કાંઈ હાડપિંજરતો હસ્તમાં માંસના કટકા લઈને પોતાના ચરણે ધરવાને આવે છે. આવું ભમાનક દ્રવ્ય રામચંદ્રથી શી રીતે જોવાય ? ત્હેમાં પણ એક આલિણથી-એક શાસ્ત્રના નિયમોનું યથાવિધી પાલન કરનારથી ? આ તો તદ્દન અશક્ય ! રામચંદ્રે તુરતજ પોતાની ચક્ષુઓ બંધ કરી દીધી. રામચંદ્રે ચક્ષુઓ બંધ કરી કે તુરતજ પુનઃ પુર્વવત પ્રકાશ થયો ! પ્રકાશ થતાંજ રામચંદ્રે પોતાના બન્ને નેત્રો ઉઘાડ્યા. નેત્રો ઉઘાડતાંજ ત્હેણે જોયું કે ત્રણ વ્યક્તિઓ પોતાની કોટડી તરફ ચાલી આવે છે. પરંતુ આ સમયે વળી અન્ધકાર ! આ અન્ધકારમાંજ ત્રણ વ્યક્તિઓએ રામચંદ્રની કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો. રામચંદ્રને તો આ વ્યક્તિઓ કોણ હશે ત્હેનો વિચાર કરવાનો વખત મળે તે ખેડેલા તો વળી પ્રકાશ થયો ! રામચંદ્રે જોયું કે ત્રણ પુરુષ વ્યક્તિઓ નહિ પરંતુ દેવીઓ પોતાની સમક્ષ ઉભી છે.

આ ત્રણ વ્યક્તિઓ પાંચે પાંચેજ ઉભી હતી. જાણે કે લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને મધ્ય ભાગમાં ભગવતી ઉભેલી ન હોય ! રામચંદ્રે મુગ્ધ નયને-ભય ચકિત નયને જોયું કે જમણી તરફ જે ઉભેલી હતી તે આ જન્મની પોતાની ઉપાસ્ય માનસી પ્રતિમા હતી ! અહોર ઉપર હાસ્ય નહોતું છતાં પણ ત્હેનું આકર્ષણ તો અકથનિય હતું-ત્હેનો અહોરો સૌન્દર્યથી ભરપૂર હતો. આ મુખ જોઈને-આ યૌવન-સૌન્દર્ય જોઈને રામચંદ્ર તો વ્યાકુળ થઈ ગયો. આ સુંદરીની ડાબી બાજુએ નવયૌવના પ્રભાવતી હતી. પ્રભાવતીના મુખ ઉપર હાસ્ય ફરકી રહ્યું હતું. સર્વાંગ પ્રસન્નતાથીજ ભરેલું હતું. મધ્ય

લાગમાં એક વૃક્ષ હતી.

પરંતુ રામચન્દ્રે આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે વૃક્ષના હસ્તમાં એક દોરી હતી. આ દોરીનો એક છેડો તહેની માનસી-પ્રતિમાએ પકડેલો હતો અને અન્ય છેડો પ્રભાવતીએ પકડેલો હતો. આ રહસ્યની મિમાંસા રામચન્દ્ર કાંઈ પણ કરી શક્યો નહિ. રામચન્દ્ર આજ વિચાર કરતો હતો તે દરમ્યાન વૃક્ષાએ તહેને કહ્યું: “ રામચન્દ્ર ! હું ત્હારી માતા-જનની છું ! આ જો ! મ્હારા જમણા હસ્ત તરફ ત્હારી જન્મ જન્મની ઉપાસ્ય રમણી છે. પરંતુ તે શું કરે છે તે તું જાણે છે ? મ્હારા હસ્તમાં રહેલી આ દોરીને ખેંચવા માટે તે પ્રયત્ન કરી રહી છે. વળી તે સાથે ત્હારા તરફ દોરાયેલી આ યુવતિ પોતાના હસ્તમાં તહેને લેવાને તે પણ આ દોરીને ખાણપણે પોતાની તરફ ખેંચવાનો યત્ન કરે છે. પરંતુ હું ત્હારી જનની છું-માતા છું. ત્હારું અનિષ્ટ કોઈપણ પ્રકારે ન થાય એવા પ્રયત્ન હું હમેંશા કરું છું ને કરીશ ! આ રમણીઓના હસ્તમાં જો તું પડીશ-તેઓના સૌન્દર્યમાં તું જો મુગ્ધ થઈશ તો તેઓ તહેને હરેક રીતે ન્યાવશે-એક ગુલામ તરીકે રાખશે અને છેવટ ત્હારા લવિષ્યને બગાડશે. માટે હું તહેને સ્પષ્ટ કહું છું કે ત્હારે અત્યંત સાવધાન રહેવું ! બિલકુલ તેઓના સૌન્દર્ય ઉપર મુગ્ધ થવું નહિ—દૂરથીજ તેઓને નમસ્કાર કરવા ! અલબત્ત, તેઓ અનેક જન્મ થયાં તહેને મેળવવાની ઇચ્છાથી ત્હારી પાછળ પાછળ ભટકે છે જતાં પણ હું તહેને તહેઓની સંગત કરવાની સ્પષ્ટ ના કહું છું કારણ કે અનેક જન્મમાં તેઓને નિરાશા મળવાથી પ્રેમ સાથે દૂરે પણ તહેમના અન્તરમાં વાસ કર્યો છે. માટે રામચન્દ્ર ! સાવધાન ! અત્યંત સાવધાન રહેજે ! ”

રામચન્દ્રે જોયું કે ટહાનું કહેવું સમાપ્ત થતાંજ ત્હેની માનસી-પ્રતિમાએ વ્યાકુળ કરી નાખે તેવા કટાક્ષો ફેંકવા માંડ્યા; અને અન્ય તરફ પ્રભાવતી પ્રેમસ્તિગ્ધ ચમુચી ત્હેના તરફ નિહાળવા લાગી.

વળી આ સમયે એકદમ પ્રકાશ બંધ થઈ ગયો. આખી કોટડીમાં પ્રથમની માફક અન્ધકાર વ્યાપી ગયો. બહારથી પુનઃ લયાનક શબ્દો સંભળાવા લાગ્યા. હાડપિંજરનું વિકટ તાંડવ પણ શરૂ થયું. રામચન્દ્રનું ધૈર્ય હવે ન રહ્યું ! તે તુરતજ મૂર્ચ્છિત થઈને શય્યા ઉપર પડ્યો !

કેટલો વખત સૂધી મૂર્ચ્છિતાવસ્થામાં પોતે પડ્યો રહ્યો અને તે દરમ્યાન શું બન્યું ત્હેનું કાંઈ પણ જ્ઞાન રામચન્દ્રને નહોતું. તે જાગૃત થયો ત્યારે ત્હેણે જોયું કે ઉપાદેવી પધારવાની તૈયારીમાં છે. અન્ધકારનું જોર ધીમે ધીમે નબળું પડતું જાય છે. અનેક નવા પુષ્પો ખીલી નિકળ્યા છે.

જાગૃત થતાંજ રામચન્દ્રને પૂર્વરાત્રીની સમસ્ત ઘટના એક પછી એક યાદ આવવા લાગી—એ જાણકર સ્વપ્ન માંડેની ત્રણ દેવી મૂર્તિની હકીકત પણ યાદ આવી. આ વિચાર તે કરતો હતો ત્યાં તો સહસા પ્રકૃતિની ઉપાને પણ લજ્જિત કરી નાખે તેવી માનુષી ઉપા રામચન્દ્રની સન્મુખ આવી હસતાં હસતાં બોલી: “ ત્હમે કાલના આવ્યા છો પરંતુ હું મહારી એક સખીના આમંત્રણથી ત્હેના ગૃહે ગઈ હતી અને ત્યાંજ ગત રાત્રી રહી હતી. અહીં આવતાં સચ્ચિદાનન્દ પ્રભુ પાસેથી ત્હમારા આવાગમનની વાત સાંભળીને તુરતજ ત્હમારી પાસે આવી છું. રાત્રે કાંઈ કષ્ટ તો સહન કરવું પડ્યું નથી ને ? ”

રામચન્દ્ર સ્તબ્ધ થઈ ગયો ! પોતાના હૃદયનીજ માનસી-પ્રતિમા ! ઘણે લાંબે વખત થયાં બ્યાન ધરતો હતો તેજ પ્રતિમા !

સૌન્દર્યથી ઉભરાતી પ્રતિમા !

રામચન્દ્રે ધીમેથી પૂછ્યું : “ કાલે તો ત્હમે પુરુષ હતા ને ? ”

રમણીએ હસતાં હસતાં કહ્યું : “ તું તો રમણીને ચાહે છે. હું પુરુષ રહું તો ચાલે કેમ ? ”

મકરણ હ મું.

“ હું ત્હને ચાહું છું ! ”

સખા જોયા મેં ઘણાં : સખી જોઈ એક મેં !

કમેદ બર આવી નહીં : શું હું ખાલેક નેકને ?

કલાપી.

સન્ધ્યાનો સમય હતો. રામચન્દ્ર સમસ્ત દિવસ આખા ગામમાં રખડી રખડી અમિત થવાથી પોતાના કુદ્ર ગૃહના ઓટલા ઉપર કપાળે હાથ મૂકી આકાશ તરફ એકી નજરે જોઈ રહ્યો હતો. યોગ-સાધાને પ્રથમ મળ્યો હતો ત્હને ચારેક માસ અતિત થઈ ગયા હતા. આ દરમ્યાન તે ઘણી વખત યોગમાયા પાસે ગયો હતો અને અહલુત વાતો કરી હતી. પરંતુ છેલ્લા પંદર વિસ દિવસ થયાં પોતાની ઈચ્છા હોવા છતાં યોગમાયાને તે મળવા ગયો ન હતો. તેનું હૃદય આજે ઘણું જ ચિંતાતુર ગણાતું હતું. અચાનક કોઈ ભયંકર દુઃખ આવી પડવાથી જેવી શોચનિય સ્થિતિ મનુષ્યની થઈ જાય છે તેવીજ આજે રામચન્દ્રની સ્થિતિ થઈ પડી હતી. શું કરવાથી પોતાની મહદેચ્છા પૂર્ણ થાય એજ વિચાર આજે રામચન્દ્રના મગજમાં ધુમ્મા કરતો હતો. ત્હને આજે જગત જૂદાજ રૂપમાં ભાસતું હતું. શાન્તિનું ધ્યાન જગતમાં હશે કે કેમ ત્હેની પણ આજ ત્હને

ચાંકા થતી હતી !

રામચન્દ્ર વિચારતો હતો: “ જગત શું રહસ્યની અક્ષય કોથળી છે ? જગતમાં કેવું રહસ્ય રહેલું છે તે શું કાંઈ જાણવાને શક્તિવાન નહિ હોય ? વળી આ મનુષ્યનું અદ્ભુત હૃદય ! એ હૃદયમાં આટલી આકાંક્ષા કેમ ? આવી મહદ ઇચ્છાઓ કેમ ? મનુષ્ય યાત્રે એક મનુષ્યને માટે ત્રેનું હૃદય આકર્ષાય છે કેમ ? એ કોણ છે ? તે પણ મનુષ્ય છે—હું પણ મનુષ્ય છું ! મનુષ્ય છું છતાં મનુષ્યને મેળવીને શું કરીશ ? યોગમાયા શું મનુષ્ય નથી ? તે શું દેવતા હશે ? ત્રેની વાત—ત્રેના વિચારો—ત્રેનો ભાવ એ કાંઈ પણ હું સમજી શકતો નથી ? હું ચાર માસ થયાં ત્રેના સહવાસમાં આવ્યો છું. આ ચાર માસ દરમિયાન મહેં ઘણી વખત ત્રેની સાથે કલાકોના કલાક સૂધી વાતચિત કરી છે, પ્રાણપણે ત્રેનું હૃદય જાણવાને યત્ન કરેલ છે પરંતુ હું કાંઈ પણ જાણી શક્યો નથી—સમજી શક્યો નથી—ત્રેના હૃદયના ગુપ્ત રહસ્યના ભેદને એક રજ પણ જાણી શક્યો નથી. આ છતાં પણ ત્રેને માટે પ્રાણની આટલી આકાંક્ષા—હૃદયનું પ્રત્યક્ષ આકર્ષણ દર થઈ શક્યા નહિ. આ શા કારણથી થતું હશે ? ”

રામચન્દ્ર થોડો વખત શાન્ત બેસી રહ્યો. વળી અચાનક કાંઈક સ્મરણમાં આવતાં તે પુનઃ વિચારવા લાગ્યો: “ જે દિવસે હું પ્રથમ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજના યોગાશ્રમમાં યોગમાયાને મળવા ગયો તે દિવસે રાત્રિના જે સ્વપ્ન મહેં જોયું અને વૃદ્ધાએ જે કાંઈ કહ્યું ત્રેનો શું અર્થ હશે ? શું મહારાજીવન સાથે ત્રેનો કાંઈ પણ સંબંધ હશે ? આ રહસ્ય મને કોણ સમજાવે ?

“કૃષ્ણરાવ વકિલને આટલો વખત તો કાંઈક કાંઈક ખઠ્ઠાના બ-
તાથી છેતરેલ છે, પરંતુ હવે કાંઈ પણ બની શકે એમ નથી. પરમ
દિવસેજ એ અગાધ સંપત્તિ મળવાના દાવાની છેલ્લી મુદત છે. એ
દિવસેજ મ્હારા કબજામાં એ અખુટ મિલકત આવશે. પરંતુ કૃષ્ણ-
રાવ વકિલે સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે આવતી કાલેજ જો તું મ્હારી પુત્રી
પ્રભાવતીની સાથે લગ્નની ગ્રંથીથી નહિ જોડાય તો હું કાંઈ પણ
રીતે ત્હારા હસ્તમાં એ મિલકત આવવા દમ્મશ નહિ. જે સર્વ
કામળ-પત્રો હજી સૂધી અદાલતમાં બતાવ્યા નથી, જે સર્વ મ્હારી
પાંસે છે-જે ન બતાવવાથી સંપત્તિ મળવાની કાંઈ પણ આશા
નથી, તે કામળ પત્રો હું અદાલતમાં બતાવીશ નહિ. મ્હારી કન્યા
સાથે લગ્ન કર અને તે સંપૂર્ણ સુખી થાય એટલાજ માટે મ્હારે
આ સર્વ પ્રયત્ન કરવા પડ્યા છે. હવે કરવું શું ? આટલી અગાધ
સંપત્તિ ! મન્દ્રના જેટલું અશ્રય કેમ જવા દેવાય ? રમણીનું સૌ-
ન્દર્ય જેટલું મનુષ્યને આકર્ષણિય છે-ધન-સંપત્તિ પણ તેટલીજ
પ્રયોજનિય છે ! પ્રભાવતી અલગત સૌન્દર્યવાન છે ! પરંતુ સ્વપ્નમાં
મ્હેં શું જોયું હતું ? પ્રભાવતી, યોગમાયા અને એક વૃદ્ધાના હ-
સ્તમાં મ્હારા ભવિષ્યના ભાગ્યની દોરી હતી ! આ શું સત્ય હશે ?
મ્હારું ભાગ્ય સ્ત્રીઓના-અપળાના હસ્તમાં ! આ ક્યાંતો ન્યાય ?
આ રહસ્યની પણ મિમાંસા કાલુ કરી બતાવે ? ખેર ! ગમે તેમ
હોય ! સ્વપ્ન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો એ તો મૂર્ખતાજ કહેવાય-
હૃદયની નબળાઈ જ ગણાય ! પ્રશ્ન એટલોજ છે કે પ્રભાવતીની
સાથે લગ્ન કરે તો યોગમાયા શી રીતે મળવાની ? ત્યારે તે જાણશે
કે મ્હેં પ્રભાવતી સાથે લગ્ન કર્યા છે ત્યારે ત્હેને ચોક્કસ ખાતરી થઈ

જશે કે મ્હારો તહેના તરફ બિલકુલ પ્રેમ નથી. જો કે તે તો મ્હને
ચાહતી નથી—ચાહવાનું તે શીખી હોય તેમ જણાતું નથી. તે તો
ફક્ત જાણે છે કળા—વિદ્યા—જાણે છે સ્વતંત્ર રહીને આનન્દ મેળવ-
વાનું ! ચાહતા તે જાણતી નથી. મેં ઘણી વખત જોયું છે કે તે
આ રસ્તાની ખ્યાસી નથી. આ પથના રસનો તહેણે આસ્વાદ
હીધો નથી. અથવા મ્હારી ભૂલ પણ થતી હોય ! હું જેમ તહેને
ચાહું છું તેમ તે અન્ય કોઈ પુરૂષને પણ ચાહતી હોય ! ક્યાં, ક્યારે
અને કોને ચાહવું એ કાંઈ નિશ્ચિત થઈ શકે એમ છે ? ગમે તેમ
હોય પરંતુ જો ક્વચિત યોગમાયા મ્હને ચાહતી હોય તોપણ હું
શું કરી શકું ? તે તો જ્ઞાતિની ક્ષત્રિય છે અને હું—હું તો બ્રા—”

“ પ્રભાવતીને પરણીને હું સુખી થઈ શકું કે કેમ ? મ્હારો
સંસાર આનન્દથી વ્યતિત થઈ શકે કે કેમ ? યોગમાયા જો દ્રષ્ટિએ
પડી નહત તો આ કાંઈપણ ગુન્યવાંઝ થવા પામત નહિ. એક તરફ
મ્હારું હૃદય યોગમાયાને ત્યજી દેવાની ના કહે છે; બીજી તરફ મિલકતનો
મોહ પણ ઝોઝો થતો નથી. ત્યારે હવે કરવું કેમ ? આ અગાધ
સંપત્તિનો મોહ છોડી દઈને અન્ય દેશમાં ચાલ્યા જવું ! ત્યાં જવાથી
થોડા વખતમાં સંપત્તિની લાલસા ચાલી જશે. યોગમાયા તરફનું
આકર્ષણ તો છંદગીભર જવાનું નથી જ ! ”

આ તરફ રાત્રિએ પોતાનો અન્ધકાર જગત ઉપર પાથરી દીધો.
આકાશમાં તારાઓ પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવવા લાગ્યા. રામચન્દ્ર આ
અન્ધકારમાં પણ થોડો વખત ખેસી રહ્યો. તહેને હજી એના એજ
વિચારો આવ્યા કરતા હતા. છેવટ તહેણે એવો નિશ્ચય કર્યોઃ
“ સુતેન સાચું હોય મા તો મિથ્યા હોય પરંતુ સંજોગો એવા આવી

બધા છે કે મ્હાં એવ થાય એવા ચિન્હો જણાતા નથી. મ્હારે અહીંથી પલાયન કરી જવું એજ ઉત્તમ છે. મ્હાં અહીં શું છે ? આ એક મુદ્દ ગૃહ અને માટીના જે ચારતોલડા ! આ સિવાય અન્ય અસખાલ્ય શું છે કે મ્હને મોહ ઉત્પન્ન થાય ? પ્રભાવતી અને યોગ-માયા મ્હારા આ સૂવર્ણ દેહને ચૂર્ણ-વિચૂર્ણ કરી નાખશે એવી સ્વપ્નમાં વૃદ્ધા સ્ત્રીની વાણી સાંભળી હતી-બનાવ પણ તેવાજ બને છે. હવે તો આ ગૃહનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જવું. મ્હારી માનસી-પ્રતિમા યોગમાયાને અન્તરમાં રાખી અન્ય દેશમાં જમાણ કરવું ! બસ આજ વિચાર ઉત્તમ છે ! ”

રામચન્દ્ર આ છેવટનો નિશ્ચય કરી ગૃહમાં ગયો. તુરતજ તહેણે દીવો સળગાવ્યો અને પોતાના કપડાં-લત્તાં જે અવ્યવસ્થિત પડ્યા હતાં તે એકઠા કરવા લાગ્યો. તહેનો વિચાર પ્રાતઃકાળમાંજ વિજ્ઞ-પુરનો ત્યાગ કરવાનો થયો હતો.

રામચન્દ્રે યોગમાયા માટે ધણું કયું હતું. આ ચાર માસ દર-મ્યાન તે યોગમાયાની છાયા માફક તહેની પાછળને પાછળ બદકયો હતો છતાં પણ યોગમાયા તરફથી તહેને તો નિરાશાજ મળી હતી ! યોગ-માયા એક અદ્ભુત પ્રકારની રમણી હતી. યોગમાયા રામચન્દ્રને જોઈને કાંઈક આમોદ-પ્રમોદ કરતી-ધણી વખત તે મધુર સ્વરથી ગાયન પણ માતી પરંતુ પ્રયણી જેથી પ્રેમનો ભાવ સમજી શકે એવું આ-ચરણ તો તહેણે હજી સૂધી કદી પણ કયું નહોતું. કેટલાય પ્રકારે-કેટલાય ભાવે રામચન્દ્રે પોતાના હૃદયમાં છૂપાવેલી ઇચ્છા યોગમાયાને સમજાવવાને ચત્ન કર્યો હતો પરંતુ યોગમાયા તે સમયે એ વાતને હસી કાઢતી હતી. પ્રેમના બદલામાં પ્રેમ નજ મળે તો પછી એ સ્વાર્થમય પ્રેમથી સુખ ક્યાંથી મળે ?—હૃદયને હતાંશજ થવું પડે !

રામચન્દ્રને આમજ બન્યું હતું. વળી વિશેષતઃ તે દિવસના સ્વપ્ને હમણા હમણા ત્હેના હૃદય ઉપર અસર કરી હતી. આવા કારણોથી રામચન્દ્ર છેલ્લાં પંદર દિવસ થયા યોગમાયાને મળ્યો નહોતો.

રામચન્દ્ર ત્હેની પાસે જે સામાન્ય સામાન હતો તે એકઠો કરવામાં તદ્દિન થઈ ગયો હતો તેજ સમયે યોગમાયાએ આ શુદ્ધ ગૃહમાં પોતાનો પગ મૂક્યો. ત્હેના રૂપથી દીવો શરમાઈ જતો હોય તેમ તે રહેજ ઝાંખો પડી ગયો. રામચન્દ્ર તો પોતાના કાર્યમાંજ એટલો બધો લિન થઈ ગયો હતો કે યોગમાયાના આવાગમનની ત્હેને ખબર જ ન પડી. યોગમાયા રામચન્દ્રની આવી સ્થિતિ જોઈને થોડો વખત ઉભી રહી અને શું કરે છે તે તે નિહાળી રહી. યોગમાયા રામચન્દ્રનો વિચાર તુરતજ સમજી ગઈ ! તે રામચન્દ્રના સન્મુખ જઈ, ત્હેના ચ્હેરા સામું જોઈ મૃદુ સ્વરે બોલી: “ તું અહીંથી કેમ ચાલ્યો જાય છે ? તું ચ્હેને ચાહવાનું કહે છે ને ! હું તો ત્હમને ચાહું છું. ”

રામચન્દ્ર તો આ શબ્દો સાંભળીને કંપિત હૃદયે યોગમાયાના ચ્હેરા સામું જોઈ રહ્યો. આ શબ્દો શું યોગમાયાના મુખમાંથી નિકળ્યા ? અહિ યોગમાયા ક્યાંથી ? આ તે સ્વપ્ન કે જાગૃત ? યોગમાયાને રામચન્દ્ર તાત્કાલિક તો કાંઈ કહી શક્યો નહિ. યોગમાયાની સુંદર અને રમણીય તનુલતા, રક્ત જેવાં લાલ અને રેશમથી પણ વિશેષ સુંવાળા ગાલો, કામળ મુખ મંડળ-અણ્ણદાર શ્રમરવાળા નયનો, કાળા પણ ચળકતાં માથાના વાળ અને વળી “ હું ત્હને ચાહું છું ”-આ સર્વેએ રામચન્દ્ર ઉપર એવી અદ્ભુત અસર કરી કે તે કરેલ નિશ્ચયને પૂર્ણ થઈ શક્યો નહિ.

પ્રકરણ ૧૦ મું

આનું નામ શુદ્ધ પ્રેમ ?

ન શા ત્યારી: ન શા પેલી: ન શા બેઠી: ન શા મેલી !
કરી માઈ કહ્ય તાઈ હવે થાંક પ્રિયે, શાની ?

* * * * *

હેયું હનુમાનનું ચીયું, નિહાળી રામની મૂર્તિ:
હવે માઈ અડીસો છે, ઉઘાડી તું બધે જો તે !

કલાપી.

ધણે વખત રાહ જોવા છતાં જ્યારે રામચન્દ્ર તરફથી કાંઈપણ
જવાબ મળ્યો નહિ ત્યારે યોગમાયાએ પુનઃ કહ્યું: “ તું શું મ્હારા
ઉપર ક્રોધિત થયો છે ? ક્રોધિત થયો હોય તો તે ત્હારી બૂલજ
ગણાય ! મ્હારો શું દોષ છે ? મ્હારા ને ત્હારા લમ તો થઈ
શકશે નહિ ! ”

રામચન્દ્રે યોગમાયાના સામું થોડો વખત જોઈને આનન્દિત
હવે કહ્યું: “ યોગમાયા ! પ્રાણથી વિશેષ જ્ઞાતી યોગમાયા !
આજે મ્હાં માનવ-જીવન સાર્થક થયું ! તું મ્હને ચાહે છે આ
શબ્દો ત્હારા સ્વમુખે સાંભળીને મ્હને અત્યંત આનન્દ થયો છે—
પૃથિવી-પતિ થયાથી પણ આવો આનન્દ હું મેળવી શકત નહિ. ”

યોગમાયા એટલો વખત ઉભી જ રહી હતી. તે એક સાદગી
ઉપર ખેસતા ખેસતા બોલી ! “ રામચન્દ્ર ! કેમ તું આ શબ્દોથી
આટલો બધો આનન્દિત થયો ? ”

“ હું કેમ આટલો બધો આનન્દિત થયો છું તે શી રીતે

સમજાવું ? શી રીતે ત્હને કહું ? મ્હને જણાય છે કે આ આનન્દ જાણાવવા માટે આપણી ભાષામાં પૂરતા શબ્દો નથી. ”

“ હું ત્હને ચાહું છું એ જાણીનેજ રામચન્દ્ર ! ત્હને આટલો આનન્દ થયો ? જો કદિ આ સત્ય હોય તો તો આ પાપ પંથનો ત્યાગ કરજો ? ”

“ કેમ યોગમાયા ? ” રામચન્દ્રે અતિ આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

“ સ્ત્રીજાતિ અવિશ્વાસી છે ! ” યોગમાયા એ સ્પષ્ટિકરણ કર્યું.

“ ત્યારે શું પુરુષજ વિશ્વાસી છે ? હું આ માની શકતો નથી— મ્હારા ગળે આ વાત ઉતરી શકતી નથી. સ્ત્રીઓ જેટલી અવિશ્વાસી છે ત્હેના કરતાં વિશેષ તો પુરુષોજ અવિશ્વાસી છે. ” રામચન્દ્રે મ્હેજ વિરક્ત બાવે કહ્યું.

“ પ્રેમમાં આ ભયરહેલોજ છે. રામચન્દ્ર ! હજી તું આ બાબતથી અજાત છે. હું જે ત્હને કહું છું તે સત્યજ કહું છું. પતંગિયું શું ઓછા પ્રેમથી જ્યોતિ તરફ આકર્ષાય છે ? છતાં પણ ત્હેની દશા કેવી ભુરી થાય છે ? જ્યોતિ ત્હેના પ્રેમને ન ગણકારતાં એક ક્ષણમાં બાળીને ખાખ કરી દેય છે. રામચન્દ્ર ! જરા વિચાર કર ! સાહસ ન ખેડ ! સૌન્દર્યમાં આટલો બધો મુગ્ધ ન થા ! ત્હારા જીવનને સુખી કરવા જતાં અત્યારે જે કાંઈપણ આનન્દનો તું ઉપભોગ કરે છે તે કાયમને માટે નષ્ટ થઈ જશે—ત્હારી જીંદગી બરબાદ થઈ જશે ! ”

“ અવિશ્વાસ ! અવિશ્વાસી કેટલીક સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ ? એ ચાર સ્ત્રીઓ અવિશ્વાસી થઈ એથી આખી સ્ત્રીજાતિને અવિશ્વાસી ગણી પરમ સુખ અને આનન્દથી વંચિત રહેવું એ શું યોગમાયા ! ઉચિત છે ? માતા મૃત્યુ પથારીએ હોવા છતાં પુત્ર સ્નેહ શું

નિશ્ચયી થો છે ? ”

“ પરંતુ સર્વ દેશના શાસ્ત્રો કહે છે કે રમણીને હૃદયમાં રાખવાદ જતાં તે નિમકહરામ નિવડે છે. ”

“ એ તો બૂલ-મહાન બૂલ છે. ”

“ કોની બૂલ ? શાસ્ત્રકારોની ? ”

“ ના, આપણી. ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ તે સમજવાની આપણામાં શક્તિ નથી ! ”

“ શું સમજવાની ? ”

“ શાસ્ત્રકારોના કથનનો ઉદ્દેશ સમજવાની ! ”

“ ત્યારે તે સમજાવીશ ? ”

“ મનુષ્યના હૃદયમાં જ્યારે શુદ્ધ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે યોતાની ઇચ્છિત વસ્તુપર તે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકે છે અને એથી ક્વચિત વિપદમાં આવી પડે છે. પરંતુ આ વિપદમાંથી મનુષ્યને દૂર રાખવાની ખાતર રમણી માટેના મિથ્યા અપવાદ અને અવિશ્વાસની વાતો શાસ્ત્રકારોએ કહી છે. ”

“ ગમે તેમ હોય પણ રામચન્દ્ર ! આપણા લગ્ન શી રીતે થઈ શકે ? તું બાલક છે અને હું ક્ષત્રિય છું. ”

“ જો તું મહારા ઉપર કૃપા કરતી હોય-મહારી સાથે લગ્ન કરવાને વચન આપતી હોય, તો તું ક્ષત્રિય હોવા જતાં પણ હું લગ્ન કરવાને તૈયાર છું ! ”

“ હદ્ હદ્ રામચન્દ્ર ! તારા આ શબ્દો સાંભળીને મને અતિ દિલગિરી થાય છે ! એક ક્ષુદ્ર રમણીની તરફ આકર્ષાઈ જે મનુષ્ય

પોતાના જાતિય ધર્મને તિલાંજલી આપવા તરફ ચાલ એ મનુષ્યનો પ્રેમ અવિચારી અને અસ્થાયી ગણાય એ હું ત્હને સ્પષ્ટ કહું છું.”

“ ચેમમાયા ! હું તે સારી રીતે સમજું છું પરંતુ મ્હારે ધર્મમાં હવે શું રહ્યું છે ? હું જ્ઞાતજ્ઞનો પુત્ર હોવાથી કાષ્ઠ મ્હારે આર્થિક કર્મ કરતો હતો—ત્રણે સન્ધ્યા અને પૂજા કરતો હતો—ધર્મશાસ્ત્રનું અધ્યયન પણ કરતો હતો; પરંતુ ત્હને જોઈને તો અવધી ! મ્હારે આ સર્વ ગયું છે—દેવનું ધ્યાન ધરવાનું પડ્યું રહ્યું છે ! હવે તો છે ફક્ત ત્હારા સૌન્દર્યનું જ ધ્યાન ! અને છે જ્ઞાતજ્ઞના ચિહ્ન સ્વરૂપ એક આ કપાળમાં ટીલું ! ધર્મ તો હવે નામનોજ છે—ખેંચ તો તું છે ! ત્હારી ખાતર આ એક ટીલાને હડસેલો મારવો એમાં શી મુશ્કેલી છે ? ”

“ રામચન્દ્ર ! રામચન્દ્ર ! આનું નામ શું શુદ્ધ પ્રેમ ? આટલે સૂધી આત્મવિસ્મૃતિ ? તું પુરુષ છે—પ્રકૃતિ ઉપર વિજય મેળવવો એ શું ત્હારો ધર્મ નથી ? તું તો ઉલટું પ્રકૃતિને વશીભૂત થઈ આત્મજ્ઞાન હારી જઈ હૃદય ઉપરના ત્હારા કાળને લાત મારે છે ! આમ કરવાથી તું ત્હારા હૃદયમાં મ્હારે માટે જે અતોનાત પ્રેમ હોવાની બાકી હાંકે છે તે પ્રેમનું મહાત્મ તું મ્હને શી રીતે બતાવી શકવાનો હતો ? શી રીતે ત્હારા પ્રેમનું કિરણ મ્હારા હૃદયમાં પ્રવેશી મ્હને આનન્દિત કરી શકવાનું હતું ? તું પુરુષ છે—પુરુષ અને એક મહાન વૃક્ષ લગભગ સરખા છે. તે કાષ્ઠ દ્રવ અને સ્વતંત્ર રહી શકે છે. અન્ય કોઈની સહાય લેવાની ત્હને આવશ્યકતા પડતી નથી. પરંતુ હું તો નારી છું—નારી એક લતા સમાન છે. પુરુષ—વૃક્ષ દ્રવ અને અચળ હોય તોજ નારી—લતા ત્હેના આશ્રય

નીચે રહી શકે છે. જો તે જ નળજી હોય અને નારી-લતાને આશ્રય આપવાને બદલે તે જ તહેના આશ્રય નીચે જાય તો સંસારનો બાર કાણુ વહન કરે ? પુરુષને થોડું સ્નેહમય, થોડું કઠોર, થોડું આનન્દિત, થોડું ઉદાસીન, થોડું મુગ્ધ અને થોડું આસક્તિ રહિત થવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આત્મવિસ્મૃત થવું એ પુરુષને માટે કાંઈ પણ રીતે અિયમ્પ નથી. વૃક્ષ જેમ સહસ્ર પક્ષીનું વાસસ્થાન, હજારો મુસાફરોનું આશ્રયસ્થાન, ગમે તેવા વાવાઝોડાની સામે દ્રઢ રહીને તહેની ટક્કર ઝિલનાર અને ગમે તેવા ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપને સહન કરનાર છે તેમ પુરુષને પણ આત્મિકજનના, સ્વદેશના, સ્વજનતિનાં અને છેવટે સ્વધર્મના રક્ષક થવું જોઈએ ! હૃદય ભૂલી મુગ્ધ થવાનું નથી. ”

“ યોગમાયા ! આ સર્વ શબ્દોમાંજ આવી રહે છે. તહેનું પાલન કરવું એ તો મહાન કડીન છે. અરે ! ગમે તેમ હોય ! મહે મ્હારી ઇચ્છા તહેને જણાવી છે. હજી પણ હું મુક્ત કંઠે કહું છું કે જો હું મ્હારી જાતિનો ત્યાગ કરું તો તું મ્હારી સાથે લગ્ન કરીશ કે નહિ ? ”

“ આપણે લગ્ન કરીને પણ ક્યાં રહી શકશું ? શી રીતે નિર્વાહ ચલાવી શકશું ? ” યોગમાયાએ કંટાળીને કહ્યું.

“ એક અતુલ સંપત્તિ મહેને મળી શકે એમ છે. તે મળશે તો ઇન્દ્રના જેટલુંજ અશ્વર્ય પ્રાપ્ત થઈ શકશે. ”

“ ત્યારે હવે તું ક્યાંઈ જઈશ નહિ. આ સંપત્તિ હસ્તગત કરવાનેજ પ્રયત્ન કર. ”

“ તેમ થાય તો તું મ્હારી સાથે લગ્ન કરીશ ? બોલ, યોગ-

માયા ! બોલ ! આનો ઉત્તર મહેને જલદી આપ ! ઢીલ ન કર ! ”

“ પરંતુ તું મ્હારી સાથે આહાર કરીશ ? ”

“ ત્હારી સાથે તો શું પણ તું કહે તેની સાથે આહાર કરવાને હું તત્પર છું. ” રામચન્દ્રે આવેશથી કહ્યું.

“ મ્હારા આત્મિક સ્નેહિઓની સાથે તો ત્હારે આહાર કરવાનું પડશે ! ”

“ પુનઃ પુનઃ આ વાત ન કર ! ત્હારી ખાતર હું ધગધગતા અગ્નિનું સેવન કરવાને પણ તૈયાર છું. ”

“ બહે ત્યારે ! પ્રથમ તું એ સંપત્તિ હસ્તગત કર ! પછી આપણે આ બાબત વિશેષ વાતચિત કરશું. ”

“ ત્યારે હવે હું પરદેશ નહિ જાઉં. પરંતુ યોગમાયા ! મ્હારું જીવન મ્હેં ત્હારા હસ્તમાં સમર્પિત કયું છે. જોજો ! કદી પણ ખૂલીશ નહિ. ”

યોગમાયાએ હસતા હસતા કહ્યું : “ જરૂર પડતાં આ હું કાંઈ ખરીદનારને વેચીશ અથવા તો હૃદયની જરૂરિયાતવાળાને સોંપી દમ્પશ ! હવે હું જાઉં છું. ”

આટલું બોલી યોગમાયા દુતગતિથી ગૃહ ખંદાર ચાલી ગઈ. રસ્તા ઉપર એક ગાડી ત્હેની રાહ જોઈને ઉભી હતી. રામચન્દ્ર પણ ત્હેની પાછળજ ગૃહની ખંદાર આવ્યો, પરંતુ તે દરમ્યાન તો યોગમાયા ગાડીમાં બેસી ગઈ. ગાડી ખરખર શબ્દ કરતી ચાલી ગઈ. રામચન્દ્ર દ્વારમાંજ તે તરફ દ્રષ્ટિ રાખીને ઉભો રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પૈસા કે પ્રેમ ?

યોગમાયા ચાલી ગઇ ! રામચન્દ્ર તો તહેના દ્વારમાંજ ઉભો રહ્યો. રામચન્દ્રને લાગ્યું કે યોગમાયા કોઇ મોહિની મંત્રના બળથી પોતાની સમસ્ત શક્તિનું અપહરણ કરી ચાલી ગઇ ! તહેનામાં અત્યારે કોઇ પણ વિચારવાની શક્તિ નહોતી—કોઇ પણ સ્થિર કરવાનું સામર્થ્ય નહોતું. તહેની શક્તિ ચાલી ગઇ હતી.

કેટલોય વખત સૂધી સ્થિર ચિત્તે રામચન્દ્ર દ્વારમાંજ ઉભો રહ્યો, છેવટ તહેને જ્ઞાન આવતાં તે ગૃહમાં ગયો. આજ સમયે એક મનુષ્ય તહેના દ્વાર પાસે આવી ઉભો રહ્યો. રામચન્દ્રે તુરતજ તહેને ઓળખ્યો. તે કૃષ્ણરાવ વકિલનો દરવાન હતો.

દરવાને સ્હેજ હસતા હસતા કહ્યું : “ કૃષ્ણરાવ વકિલ આપને બોલાવે છે. હમણાંજ આવવાનું કહ્યું છે. ”

રામચન્દ્રના કલ્પમાં અત્યારે કોઇ યોગમાયાના શબ્દો તહેને કહેતું હોય એમ જણાયું—“ પ્રથમ સંપત્તિ હસ્તગત કર ! પછી સર્વ જોયું જશે ! ”

“ હું હમણાંજ આવું છું. તહેને જાવ ! ” રામચન્દ્રે જવાબ આપ્યો.

“ બહુજ જરૂરી કામ છે. ઢીલ કરશો નહિ ! જલદી આવજો ! ” એટલું કહી દરવાન ચાલ્યો ગયો. રામચન્દ્ર પણ તુરતજ કપડાં ખેરી ગૃહના દ્વારને બંધ કરી, સાંકળ મારી વકિલના ગૃહે જવાને નિકળ્યો.

કૃષ્ણરાવ વકિલ તે વખતે પોતાના સુસન્નિજત દિવાનખાનામાં બેસી ફેટલાક કાગળ-પત્રો વાંચતો હતો. રામચન્દ્ર ત્હેની સમક્ષ જઇને ઉભો રહ્યો. રામચન્દ્રને જોતાંજ વકિલે તે કાગળ પત્રો તુરંતજ લઇ લીધાં.

રામચન્દ્રને પોતાની નજીક બેસવાનું વકિલે કહ્યું. રામચન્દ્રના બેઠા પછી વકિલ બોલ્યો: “ રામચન્દ્ર ! હું આટલી અગાધ સંપત્તિ અને મ્હારી જ્ઞાતી પુત્રીને લઇને ત્હમારી પાછળ પાછળ લટકું છું—ત્હમારા માટે હું મ્હારા અમુલ્ય વખતનો ભોગ આપું છું છતાં ત્હમને જેમ મ્હારો લય લાગતો હોય તેમ મ્હારાથી દૂરના દૂરજ શા માટે રહો છો ? ત્હમારી શું લગ્ન કરવાની ઇચ્છા નથી ? આ સંપત્તિનો શું ત્હમને મોહ નથી ? ”

રામચન્દ્રને ખાતરી થઇ ગઇ હતી કે કૃષ્ણરાવ વકિલની કન્યા સાથે લગ્ન નહિ કરે તો આ અગાધ સંપત્તિ કદી પણ હાથમાં આવશે નહિ. વળી આ સંપત્તિ જો મળશે નહિ તો યોગમાયા પણ ક્યાંથી મળી શકશે ? અને યોગમાયા ન મળે તો પોતે પોતાનું જીવન પણ શી રીતે ટકાવી શકશે ? ત્હેને આ જગતમાં યોગમાયા સિવાય કોઇના ઉપર પ્રેમ નહોતો ! આટલો વખત તો યોગમાયાએ કદી પણ રામચન્દ્રને પોતાના પ્રેમ વિષે એક સજ્જ કલો નહોતો પરંતુ તેજ સૌન્દર્યની અધિષ્ટાત્રી દેવીએ આજે શુભ પળે સ્વમુખે રામચન્દ્રને કહ્યું હતું કે ‘ હું ત્હને ચાહું છું. ’ સંપત્તિ મેળવવાથી લગ્ન પણ કરીશ એવી આશા ત્હેણે દીધી હતી. રામચન્દ્રની ફક્ત આથીજ સંપત્તિની આશા કોઇ પણ રીતે છોડાય તેમ નહોતી. જો કે રામચન્દ્ર પ્રથમથીજ વિષયાસક્ત હતો છતાં તે

જાત્યાભિમાની હતો ! પરંતુ રામચન્દ્રનું આ અભિમાન યોગમાયાના પ્રદીપ્ત સૌન્દર્યના આઘાતથી ભાંગીને ચૂરેચૂરા થઈ ગયું હતું.

રામચન્દ્રે જવાબ આપ્યો : “ આપ મહારા ઉપર જે અનુગ્રહ કરવાના છે તેથી હું આપનો જીંદગીપર્યંત આભાર ભૂલીશ નહિ. ઐશ્વર્ય અને કન્યા એકત્રે આપવા આપ તૈયાર થયા છે તે શું ઓછું કહેવાય ? ”

“ હું ત્હમને સંપત્તિ અને પુત્રી આપવા તૈયાર છું પરંતુ ત્હમે તે ગ્રહણ કરવાને ક્યાં તૈયાર છો ? આજ કાલ કરતાં લગલગ ચાર માસ વ્યતિત થઈ ગયાં છતાં પણ ત્હમે કંઈ કયું નહિ. અત્યાર સૂઝીમાં જો ત્હમે લગ્ન કર્યા હતા તો સ્વર્ગ સુખના આનન્દનો ઉપભોગ પણ કરી શક્યા હતા ! ”

“ અમુક કારણથી તેમ બની શક્યું નથી તો તે માટે મારી ચાહું છું. બહે ! હું લગ્ન કરવા તૈયાર છું પણ આ તો ભાદ્રમાસ ચાલે છે. આ મહિનામાં શી રીતે લગ્ન થશે ? ”

“ ભાદ્રમાસ છે તેથી શું ? ફક્ત માસ તરફજ લક્ષ આપવાથી હિન્દુત્વ રહેતું નથી ! વળી અત્યારે હિન્દુત્વ રહ્યું છે પણ ક્યાં ? મુસલમાનોની નોકરી કરતી વખતે, મુસલમાનોની કૃપા મેળવતી વખતે અને મુસલમાનોને હાજી હા બણતી વખતે હિન્દુત્વનો ખ્યાલ ક્યાં ચાલ્યો જાય છે ? આવી નકામી બાબતો હોય ત્યારેજ હિન્દુત્વ સાંભરે છે. જ્યારે હિન્દુ રાજા હતા ત્યારે હિન્દુત્વ હતું. ત્હમને રામચન્દ્ર ! હજી ખબર નથી ! ધર્મ એટલે શું ? રાજાના ફરમાન એજ ધર્મ ! જ્યારે જે ધર્માવલમ્બી રાજા હોય તેજ ધર્મનો પ્રચાર થાય છે. તેમ થવાની પણ જરૂર છે. આ સર્વથી

તહામે અજ્ઞાત છે. એટલે આવી શંકાઓ કાઢો છે. આને વિશેષ મહત્ત્વતા આપવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. વિશેષતઃ બાદમાસમાં બ્રાહ્મણોના લગ્ન પણ થયા થાય છે. ”

કૃષ્ણરાવ વકિલનું ધર્મજ્ઞાન, ધર્મની વ્યાખ્યા અને મહત્ત્વતા જાણીને રામચન્દ્રે શું વિચાર્યું તે તો કાંઈ કહી શકાતું નથી પરંતુ એટલું તો ખરું જ કે અત્યારે રામચન્દ્રની ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કૃષ્ણરાવ વકિલ કરતાં પ્રમાણમાં વિશેષ નહોતી. યોગમાયાનો મેળાપ ન થયો હતો અને રામચન્દ્રે આવા શબ્દો સાંભળ્યા હતા તો તે જરૂર તિરસ્કારીજ કાઢત ! પરંતુ યોગમાયાના દર્શનથી તહેના વિચારોનું પરિવર્તન થઈ ગયું હતું.

વકિલે વળી પુનઃ કહ્યું : “ જો તમારે સંપત્તિ મેળવવાની ઇચ્છાજ હોય તો આવી શંકાઓ કરશો તે ચાલશે નહિ. આવતી કાલેજ લગ્ન કરવા પડશે કારણ કે પરમ દિવસે અદાલતની મુદત છે. ”

રામચન્દ્રે છેવટ લગ્ન કરવા કમ્બલ ક્યું. લગ્ન ખર્ચ માટે તે કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ કારણ કે તહેને ખાતરી હતી કે વકિલ સર્વ લગ્ન ખર્ચ ઉપાડી લેશે. થોડો વખત રામચન્દ્રે વકિલ પાસે બેસી જવાની રજા લીધી.

રામચન્દ્ર કૃષ્ણરાવ વકિલના ગૃહ ખંડાર નિકળ્યો. તહેના મનમાં અત્યારે હજારો વિચાર આવતા હતા. તે રસ્તામાં વિચાર કરતો કરતો ચાલ્યો જતો હતો. તે મનમાં બડબડવા લાગ્યો : “ સંપત્તિ મેળવવાની આશાથી લગ્ન કરવામાં સંમતિ આપી તો ખરી ! યોગ-માયા આ વાત બિલકુલ જાણતી નથી. તે જ્યારે આ લગ્નની વાત સાંભળશે ત્યારે તહેને મ્હારે વિષે ઘણો જ હલકો અભિપ્રાય

બાંધાઈ જશે. તે તુરતજ મ્હને તિરસ્કારશે ! આમ થશે તો મ્હારી કેવી દયાળનક સ્થિતિ થશે ? મ્હારું હૃદય તો યોગમાયા સિવાય કોઈને ચાહતું નથી—શત ઇન્દ્રના સામ્રાજ્યથી પણ મ્હને સુખ મળી શકે એમ નથી. મ્હારી સર્વ આશાઓ નષ્ટ થતી જાય છે. હવે તો છે ફક્ત એક યોગમાયાના પ્રત્યેનો મ્હારો પ્રેમ ! હવે શું કરવું ? યોગમાયાને આ બાબતથી અજ્ઞાત રાખવી કે કેમ ? ના, ના, યોગમાયાને છેતરવી તો નહિ. વળી તે ગમે ત્યારે પણ આ વાત તો જાણી શકશે માટે ત્હેની પાંસે જઈને સર્વ ખુલાસો કરવો એજ ઉત્તમ રસ્તો છે. બસ ! ત્હેને સર્વ કહેવું ! પણ કાલે તો લમ છે ? વખત ઘણોજ થોડો છે માટે અત્યારેજ યોગમાયાને મળું ! ”

રામચન્દ્ર ગૃહ તરફ ન જતાં યોગાશ્રમ તરફ ચાલ્યો. રામચન્દ્રના હૃદયની અત્યારે એવી સ્થિતિ હતી કે તે ફક્ત કલ્પનાથીજ સમજી શકાય !

રામચન્દ્ર ગામ ખ્હાર નિકળ્યો. રસ્તામાં ત્હેને ભાગ્યેજ કોઈ મનુષ્ય મળતું હતું કારણ કે રાત્રિનો સમય હતો. રામચન્દ્રમાં રાત્રે ખ્હાર નિકળવાનું સાહસ કે હિમત નહોતા છતાં અત્યારે યોગમાયાના પ્રેમની ખાતર તે નિર્જન સ્થળે ચાલતા અચકાતો નહોતો. ત્હેને કોઈ પણ જાતનો ભય અત્યારે જણાતો નહોતો. પોતાના ધ્યાનમાં જ તે દ્રુતગતિથી રસ્તો કાપતો હતો. સામેથી કોણ આવે છે અથવા તો પાંસેથી કોણ ગયું ત્હેનું ત્હેને બિલકુલ ભાન નહોતું.

રામચન્દ્ર થોડે દૂર ગયો એટલે ત્હેની ગતિ મન્દ થઈ ગઈ. આ કારણથી તેમ થવા પામ્યું તે તે પોતે પણ સમજી શક્યો નહિ.

તે એકદમ હતાશ થઈ ગયો. ત્હેની વળી પ્રબળ ધૃત્તિ થઈ કે અહીંજ બેસી જઈ અને યોગમાયાના સૌન્દર્યથી ભરપૂર ચ્હેરાનું થોડા વખત ધ્યાન ધરી લઉં ! તે બડબડવા લાગ્યો: “ આકાશમાં રહીને ચન્દ્ર હસે છે અને અનેક તારાઓ સંતાતા સંતાતા ઝળકે છે—આ પ્રેમનીજ તપાસમાં ફરતા હોય એમ જણાય છે. ત્હેમને અબર નથી કે પ્રેમતો યોગમાયામાંજ આવીને રહ્યો છે. અન્ય કોઈ પણ સ્થળે નથી. ”

આ પ્રમાણે રામચન્દ્ર લગભગ ગાંડા મનુષ્યની માફક ગમે તેમ વિચારવા અને બડબડવા લાગ્યો. કેવા વખતે કેવા નિર્જન સ્થળે પોતે અત્યારે છે ત્હેનું પણ ભાન ત્હેને રહ્યું નહોતું. થોડા વખત તે ત્યાં રસ્તા ઉપરજ ઉભો રહ્યો. વળી ત્હેને કાંઈક ભાન આવ્યું હોય તેથી કે પોતાના કાર્યનું સ્મરણ થયું હોય તેથી ગમે તે કારણથી તે પુનઃ યોગાશ્રમ તરફ ચાલ્યો. આ વખતે રસ્તામાં રામચન્દ્ર ક્યાંઈ ઉભો ન રહ્યો. સીધો યોગાશ્રમ ગયો. થોડા વખતમાં તે યોગાશ્રમના દરવાજા પાસે પહોંચી ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પ્રકૃતિનો ગુલામ.

યોગાશ્રમના પૂર્વના ભાગમાં બે રમણીઓ શ્વેત વસ્ત્ર પરિધાન કરી એક વૃક્ષની નીચે પાંસે પાંસે ઉભી હતી.

રામચન્દ્ર જેમ જેમ યોગાશ્રમમાં આગળ ચાલતો ગયો તેમ તેમ આ રમણીની સૌન્દર્યતા ત્હેને વિશેષ મોહક લાગવા માંડી. આ બંને રમણીઓએ એક બીજાના કંઠમાં પોતાના હસ્ત નાખ્યા

હતા. આ દ્રમ્યજી રામચન્દ્રને મુગ્ધ કરી નાખે એવું હતું. જાણે કોઈ દેવાંગનાઓ ઉદ્યાનમાં જ્રમણ કરતી હોય એમ રામચન્દ્રને લાગ્યું. અત્યારે સ્વર્ગને આ ઉદ્યાનમાં લાવવામાં આવ્યું હોય એમજ રામચન્દ્ર તો ધારવા લાગ્યો.

આ બંને રમણીમાં એક યોગમાયા હતી અને બીજી દયામયી હતી. દયામયી સચ્ચિદાનન્દ મહાત્માની પ્રતિપાલિતા કન્યા હતી અને યોગમાયાની સખી છે.

રામચન્દ્ર સ્થેજ નજીક ગયો એટલે દયામયીએ કહ્યું: “ આ જો ! યોગમાયા ! કોઈ પુરુષ લાગે છે નહિ ? ”

ગુલાબ જેવા કોમળ અધરોષ્ટને હલાવતી યોગમાયા બોલી: “ હા પુરુષ નામધારી તો છે ! ત્હેનું નામ રામચન્દ્ર છે. મ્હારા રૂપમાં મુગ્ધ થઈ તે મ્હારી પાછળ પાછળ લટકે છે ! તે નજીક આવ્યો છે. હમણા ચુપ રહેજો ! પાછળથી ત્હેના સમ્બન્ધી અનેક વાતો સંભળાવીશ. ”

રામચન્દ્ર સન્મુખ આવીને ઉભો રહ્યો. ત્હેના હૃદયવીણાના તાર ઝલુઝલી રહ્યા હતા.

યોગમાયાએ રામચન્દ્રને પૂછ્યું: “ અત્યારે અહીં ક્યાંથી ? રાત્રિ બણી વિતી ગઈ છે—સર્વ નરનારી શાન્ત નિદ્રાનું એવન કરે છે અને તું આમ બહાર કેમ રખડે છે ? ”

“ ત્હારી સાથે આ કોણ છે ? ” રામચન્દ્રે દયામયી તરફ આંગળી કરીને કહ્યું.

“ તે મ્હારી સખી છે. ત્હેનાથી મ્હારી કોઈ પણ વાત ગુપ્ત નથી. ત્હારે જે કહેવું હોય તે કહે ! ”

“ હું ત્હને એક વાત કહેવી લૂલી ગયો હતો. જે સંપત્તિ મળવાની મ્હેં ત્હને વાત કરી હતી તે સંપત્તિ મેળવવા જતાં મ્હારે એક રમણી સાથે લગ્ન કરવાની ખાસ જરૂર પડે છે. ”

“ ત્હારું કહેવું સમજી ગઈ ! તું કવચિત્ એમ ધારતો હઈશ કે યોગમાયા લગ્ન કરવાથી અસંતુષ્ટ થશે ! કેમ આજ લય છે ને ? ”

“ હા. ”

“ આ લય ત્હારે રાખવો નહિ. તું ત્યારે ખુશીથી લગ્ન કરી એ અગાધ સંપત્તિને હસ્તગત કર ! અત્યારે હવે અહીં તું ઉભો ન રહે ! આટલી મોડી રાત્રે—અહીં અમારી પાસે રહેવાથી કોઈ જીએ તો તે અયોગ્ય ગણાય માટે ચાલ્યો જ ! વળી પુનઃ આપણે મળશું. ”

રામચન્દ્ર એમ ધારતો હતો કે લગ્નની વાત સાંભળીને યોગમાયા અત્યંત ગુસ્સે થશે પરંતુ યોગમાયાએ તો લગ્નમાં પોતાની ખુશી જણાવી એટલે રામચન્દ્રના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. રામચન્દ્ર એક પણ શબ્દ બોલ્યો નહિ. ત્હને વિશેષ કાંઈ કાર્ય પણ નહોતું. પોતાનો સ્વાર્થ સધાઈ ગયો હતો. તે ચાલ્યો ગયો.

રામચન્દ્રના દૂર ગયા પછી દયામયીએ યોગમાયાને કહ્યું : “ ત્હારી મતલબ શું છે યોગમાયા ? કોઈની સાથે લગ્ન કરી ત્હારે શું ગૃહ સંસાર ચલાવવા વિચાર નથી ? ”

“ પણ યોગ્ય વર ક્યાં છે ? ” યોગમાયાએ હસતા હસતા કહ્યું.

“ કેમ ક્યાં છે ? અત્યારે જે પુરુષ આવ્યો હતો તેજ ! ”

“ કયો પુરુષ ? જે પ્રકૃતિનો ગુલામ છે—જે પ્રકૃતિ માટે પાગલ થઈ ગયો છે તે પુરુષ ? પુરુષને પ્રકૃતિ આધીન છે. રૂપ, રસ, શબ્દ,

સ્વર્ણ, સુખ, દુઃખ વિગેરે સર્વ પ્રકૃતિ છે. આ સર્વને જે આધીન રાખી શકે છે તેજ પુરુષ ! રમણી પ્રકૃતિ નબળા પુરુષને ત્હેનું પુરુષત્વ બૂલાવી પોતાને આધીન કરે છે. આધીન થનારને પુરુષ કહી શકાય નહિ. જે પ્રકૃતિનેજ આધીન હોય ત્હેના તરફ પ્રકૃતિને માન દ્રષ્ટિ પણ ક્યાંથી ઉદ્ભવે ? ”

“ ત્હારી આ મ્હોટી વાતો જવા દે ! એટલો તો વિચાર કર કે તે બિચારો ત્હારો પ્રેમ મેળવવા કેટલાં કાંફા મારે છે ! ”

“ એટલાજ માટે મ્હારે આ બધું કરવું પડે છે ! ”

“ ત્હેનું કારણ ? એક મનુષ્યને આશા આપી નિરાશ કરવો- પાગલ કરવો એ શું શુદ્ધ રમણી રત્નને ઉચિત છે ? ”

“ પ્રકૃતિના રસ-તત્ત્વનો ઉપભોગ કરવાની જગતમાં દરેકને વા- સનાં હોય છે, પરંતુ ત્હેની તૃપ્તિ તો ત્યારેજ થઈ શકે છે કે જ્યારે પૂર્વ જન્મના સમ્યન્ધીઓને એક ખીજનો સમાગમ થાય છે ! તું ગુલાબના છોડને દિવસમાં બે વખત પાણી પાય છે. બોલ જોઈએ શા માટે તું ત્હેને પાણી પાય છે ?

“ પાણી ન પાઉં તો તે મરી જાય ! ”

“ ત્યારે ત્હેને રસ ગ્રહણ કરવાની આવશ્યકતા છે એ તો ખરું ને ? ”

“ હા. ”

“ વાર, તે ગુલાબના છોડને કુંડા સહિત એક પાણીના પીપમાં બોળી રાખીએ તો તે બચશે ? નહિજ બચે ! કેમ બચશે નહિ તે સમજાય છે ? ત્હેને પાણીની તો ખાસ આવશ્યકતા છે પરંતુ તે પ્રમાણે પાણી ગ્રહણ કરવાથી ત્હેની તૃપ્તિ થતી નથી. માટીના દ્વારા પાણી ગ્રહણ કરવાથીજ ત્હેની તૃપ્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે એક એક

મનુષ્ય એક એક મનુષ્યના દ્વારાજ રસ-તત્ત્વનો સ્વાદ અહણુ કરી શકે છે અને ત્યારેજ તહેને તૃપ્તિ થાય છે. જ્યાં સૂધી તે મનુષ્ય તહેને મળી શકતું નથી ત્યાં સૂધી તહેની આશા પૂર્ણ થતી નથી, અને એટલાજ માટે મનુષ્યને અનેક જન્મો સૂધી ભટકવું પડે છે. આને રૂપની આકાંક્ષા કહે કે હૃદયની વ્યાકુળ પિપાસા કહે પરંતુ તે મનુષ્યની ધૃત્તિ તૃપ્તિ માટે છે.”

“ ત્યારે ત્યારે અને રામચન્દ્રને પૂર્વ જન્મમાં શો સમ્બન્ધ હતો ? ”

“ તે જાણતી નથી-કોણ કોનું કોણ છે ? ”

“ તહે રામચન્દ્રના હૃદયમાં પ્રેમ-જલની ધારા શા માટે વર્ષાવી છે ? ”

“ એનું ત્યારે શું કામ છે ? ”

“ આ પૂછતા તું કેમ ગુસ્સે થાય છે ? જ્ઞેન ! શું તું ભૂલી ગઈ કે સર્પ, અગ્નિ અને પ્રેમ એ ત્રણમાંથી એકની પણ સાથે રમત રમવાનું વધારે વખત ટકી શકતું નથી ? રમત રમવા જતાં કોઈ સમયે-કોઈ અશુભ પળે એ કેવું અનિષ્ટકર થઈ પડશે તે કહી શકાતું નથી. સર્પનો દંશ, અગ્નિનું દહન અને પ્રેમની જ્વાળા સરખાંજ છે. યોગમાયા ! હું તહે ખાસ કહું છું કે આ ત્રણની સાથે રમત રમીશ નહિ. ક્યારે એ હૃદયને દુઃખરૂપ નિવડશે તે કહી શકાતું નથી.”

“ મ્હારી સખીને પ્રેમનો આટલો ભય કેમ ? કે પછી પતિના વિરહથી માનસિક શક્તિઓ ઉશ્કેરાઈ ગઈ છે ? ” યોગમાયાએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

દયામયીએ આનો કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ પરંતુ તે યોગમાયાના મ્હેરા સામું જોઈ રહી.

આ સમયે પવન સ્થેજ પુકાવા લાગ્યો અને અનેક પુષ્પોના પરિમલને ઘસડી લાવી બન્ને રમણીને મુગ્ધ કરવાને પ્રયાસ કરવા લાગ્યો.

થોડા વખત બન્ને ત્યાંજ બેસી રહ્યા. આ વખત દરમ્યાન બન્નેમાંથી કોઈએ શાન્તિનો ભંગ કર્યો નહિ—બન્ને મૌનજ રહ્યા. છેવટ થોડા વખત ત્યાં બેસીને પોતપોતાની કાટડીમાં બન્ને ચાટ્યાં ગયાં.

ચોગમાયા પોતાની કાટડીમાં જઈને એક મૃગચર્મ ઉપર બેઠી. તહેણે દયામયીના વચનો તે વખતે તો હસી કાઢ્યા હતા છતાં તે વચનોએ તહેના હૃદય ઉપર ઊંડી અસર કરી હતી. તે વિચારવા લાગી: “દયામયીએ કહ્યું કે સર્પ, અગ્નિ અને પ્રેમની સાથે રમત રમવી નહિ. તેમ કરવાથી જીંદગી ક્યારે ભયમાં આવી જશે તે કોઈ કહી શકતું નથી. આ શું સત્ય હશે? દયામયીએ આ અનુભવસિંધુ કહ્યું હશે? મ્હને તો હજી પ્રેમનો પૂરો અનુભવ મળ્યો નથી! પરંતુ જેટલા પૂરતો મ્હને અનુભવ મળ્યો છે તે ઉપરથી તો મ્હને આ સત્ય હોય તેમ જણાતું નથી. હું કેટલાય વખત થયાં રામચન્દ્રને ચાહું છું એમ ધારીને તહેની સાથે જૂટથી વતું છું છતાં મ્હારું શું અનિષ્ટ થયું? કાંઈજ નહિ!”

સહસા ચોગમાયાએ જોયું કે આ સમયે કોઈ વ્યક્તિ તહેના હૃદયને તિક્તિ જૂરીથી ભેદવાને તૈયાર થઈ પોતાની તરફ આવે છે.

ચોગમાયા આ દ્રશ્ય જોઈને કંપી ઊઠી. તહેનું સર્વાંગ કંપવા લાગ્યું. આવનાર વ્યક્તિના નેત્રમાં ઝેરજ ભરેલું હોય—તે પૂર્વનું વૈર લેવાને તત્પર હોય એમજ ચોગમાયાને જણાયું. તે સ્તબ્ધ થઈ ગઈ! તહેના અંગના અવયવો પણ થોડા વખતને માટે તો સ્થિર થઈ ગયા!

મનમથે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. ગમે તેમ કરીને યોગમાયાને પોતાના હસ્તમાં લેવાનો યત્ન કરવા માંડ્યો.

આ તરફ યોગમાયા પોતાની સમસ્ત શક્તિ એકઠી કરી બન્ને હાથ ઉંચા કરી કામદેવને દૂર કરવાને પ્રયાસ કરવા લાગી ! મદન એ મનની સ્પૃહા છે ! મનમાંથી ત્હેનો ઉદ્ભવ થાય છે. યોગમાયા મનથીજ ત્હેની સાથે વાતચિત કરવા લાગી. આવું લગભગ સર્વના જીવનમાં બને છે. મદન અને હૃદય ઘણી વખત મનુષ્ય શરીરના એક ખુણામાં રહીને વાતચિત કરે છે. મનુષ્ય આ સર્વ જાણે છે—ત્હેની ઇચ્છાથીજ સર્વ બનવા પામે છે છતાં તે ત્હેનો પ્રતિકાર કરી શકતો નથી. ત્હેને આધીન થવાની ત્હેને જરૂર પડે છે—બદકે કરજ પડે છે !

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પ્રભાવતીની ચિન્તા.

બીજે દિવસે કૃષ્ણુરાવ વકિલની કન્યા પ્રભાવતીના લગ્ન હોવાથી ત્હેને ત્યાં અનેક વાજાંત્રો વાગી રહ્યા હતા. વકિલ ધનવાન હોવાથી તેમજ વળી પોતાની એકની એક પુત્રીના લગ્ન હોવાથી ત્હેણે આ સમયે ઘણીજ ધામધુમ કરી હતી. વકિલની ઇચ્છા પ્રથમથીજ લગ્ન સારી રીતે કરવાની હતી પણ વખતના અભાવને લીધે પોતાની ઇચ્છા તે બરોબર બર લાવી શક્યો નહિ છતાં ત્હેણે પોતાથી બનતો પ્રયાસ કરી ગામના લોકોને મ્હોડે પોતાની વાહવાહ કહેવરાવી હતી.

આજે સન્ધ્યાકાળે કૃષ્ણુરાવ વકિલે ગામના મૂખ્ય મૂખ્ય માણસોને જમવાનું આમંત્રણ કર્યું હતું. આ સિવાય રાજ્યના કેટલાક

અમલદારો અને વકિલોને ઘણાજ આમહથી નોતર્યા હતા. અત્યારે રસોઈનીજ તૈયારી થતી હતી કારણ કે સન્ધ્યાને વિશેષ વિલમ્બ નહોતો. કેટલાય માણસો રસોઈના કામમાં રાખવામાં આવ્યા હતા અને તેથી વકિલને ત્યાં અત્યારે કેટલોય કાળાહોળ થઈ રહ્યો હતો. એક તરફ વાજાંત્રોવાળા પોતાના વાજાંત્રથી માણસોના મન હરણુ કરી રહ્યા હતા ત્યારે અન્ય બાજુએ બિખારીઓ કંટાળો આપી રહ્યા હતા.

અત્યારે કૃષ્ણરાવ વકિલની પુત્રી પ્રભાવતી ગૃહની એક બારીમાં બેઠી હતી. ત્હેની પાસે ત્હેની બાલ્યસખી સરસ્વતી પણ બેઠી હતી. સરસ્વતિનો પિતા કૃષ્ણરાવ વકિલના ગૃહની બાજુમાંજ રહેતો હતો અને તેથી આ બન્ને બાલ્યકાળમાં સાથે રમતી હતી. ધીમેધીમે તે બન્નેમાં માઠ મૈત્રી થઈ હતી. સરસ્વતિને ત્હેના પિતાએ ન્હાનપણથી પરણાવી હતી. ત્હેને અત્યારે એક સંતાન પણ હતું. હમણા તે પોતાના પિતાને ત્યાં આવી હતી. વકિલ તો હિન્દુધર્મ તરફ માનની દ્રષ્ટિથી જોતા ન હોવાથી તેમજ યોગ્ય વરના અભાવથી પ્રભાવતીને આટલી મ્હોટી થવા દીધી હતી. સમાજમાં પોતાની આ કાર્યથી નિંદા થશે એવો વિચાર કદી પણ વકિલને આવ્યો નહોતો. વળી જો આ બાબત કાંઈ ત્હેમને કાંઈ કહેતું તો ત્હેને આખો ને આખો ખાઈ જતા. એ ચાર મનુષ્યના સમ્બન્ધમાં આ પ્રમાણે બનેલ હોવાથી કાંઈ પછી વકિલને પ્રભાવતીના લગ્ન માટે કહેતું નહિ. તેમની સ્ત્રી ગુજરી ગયેલ હોવાથી ગૃહમાંથી તો ત્હેમને કાંઈ કાંઈ કરી શકે એમ નહોતું.

આ સમયે એક સર્વાંગ સુંદર યુવક એ રસ્તેથી અતિ ધીમી અને મંદર ગતિથી ચાલ્યો જતો હતો. ત્હેના નયનમાં એક જાતનું

માણુમ્ હતું. ત્હેના સુકુમાર અંગનો વર્ણ—ત્હેના મુખમંડળનો ભાવ અને ત્હેની ચાલવાની ઉત્તમ દબચી તે દરેક જોનારને મુગ્ધ કરી નાખતો હતો. યુવક ધણો વખત સૂધી કૃષ્ણરાવ વકિલના ગૃહ તરફ એકી નજરે જોઈ રહ્યો. ત્હેના મુખ ઉપરના ફરતી જતા ભાવ ઉપરથી એમ સંપન્ન જણાતું હતું કે વકિલના ગૃહ તરફ જોવાથી ત્હેનું હૃદય કાંઈક દુઃખિત થતું હતું. તે ત્યાં વિશેષ ઉભો ન રહેતાં આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડે દૂર ગયો એટલે સહસા ત્હેની નજર પ્રભાવતી અને સરસ્વતી જે બારીમાં એકી હતી તે બારી ઉપર પડી. યુવક ખચકાઈને ઉભો રહ્યો. આ બન્ને યુવતિઓને થોડો વખત તે અનિમેષનેત્રે નિહાળી રહ્યો. આ બન્ને યુવતિમાં પ્રભાવતી કોણ છે તે જાણવું અત્યારે મુશ્કેલ નહોતું. યુવકે તુરંતજ પ્રભાવતીને ઓળખી ! તે થોડો વખત કાંઈક વિચારમાં પડી ગયો હોય એમ જણાયું પણ તુરંત જ પુનઃ ત્હેણે ચાલવા માંડ્યું. તે થોડા વખતમાં તો કેટલેક દૂર ચાલ્યો ગયો.

આ બન્ને યુવતિઓ કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય ત્યાં એકી હતી. પ્રસંગવસાદ થોડી ઘણી વાતચિત થતી હતી પરંતુ પુનઃ તેઓ સૂપજ રહેતી હતી. બારીમાં એકા એકા તે ફક્ત જ્ઞારની ધામ-ધુમનું અને માણસોના આવવા જવાની દોડધામનું અવલોકન કરતી હતી. વળી કવચિત વાજંત તરફ પણ લક્ષ આપતી હતી.

ક્રમે સન્ધ્યા થઈ. સૂર્યનારાયણ અદશ્ય થતાં હતાં. અત્યારે જ-મવાનો વખત હોવાથી લોકોના ટોળે ટોળાં કૃષ્ણરાવ વકિલના ગૃહે આવતાં હતાં. માણસોને આવકાર દેવાને કૃષ્ણરાવ વકિલ ગૃહના દ્વાર પાસે એક પાટ નંખાવીને બેઠો હતો.

આ સમયે શાન્તિકે લાંબ કરતાં સરસ્વતીએ પ્રજાવતીને કહ્યું :
 “ માલ, આપણે નીચે જઈએ ! નીચે આપણી સર્વ રાહ જોતા
 હશે ! ”

“ લગ્નક્રિયાને તો હજી ઘણી વાર છે ! અત્યારે નીચે જઈને
 શું કામ છે ? ” પ્રજાવતીએ સ્હેજ વિરક્ત થતાં કહ્યું.

“ પ્રજાવતી ! આમ ગુસ્સે કેમ થાય છે ? લગ્ન થનાર હો-
 વાથી તો ત્યારે અત્યંત ખુશી થવું જોઈએ. ત્યારા સર્વ મનોરથ
 પૂર્ણ કરવાનો વખત હવે તને આમ થશે ! કે પછી વર જ તને
 પસંદ આવતો નથી ! ”

“ રહે, રહે, હવે ! મસ્કરી જવા દે ! તહે શું વર પસંદ કરીને
 લગ્ન કર્યા હતાં ? ” પ્રજાવતીએ મન્દ હાસ્ય કરીને કહ્યું.

“ મારા લગ્નમાં ને ત્યારા લગ્નમાં તો આસમાન-જમીનનો
 ફેર છે. ”

“ કેમ ? ”

“ જ્યારે મારા લગ્ન થયાં હતાં ત્યારે મારી હિમ્મર આઠ કે
 નવ વર્ષની હતી. તે સમયે મને કાંઈ જ્ઞાન પણ નહોતું ! જોલ,
 તું જ કહે કે તે સમયે હું વર પસંદ સી રીતે કરી શકું !
 ત્યારે વય તો વર પસંદ કરવાને શું પણ વર ઉત્પન્ન કરવાને
 યોગ્ય છે ! ”

“ જા મર, હવે મર ! ”

“ અરે એવા તે મારા ક્યાંથી સુભાગ્ય હોય કે મારા
 આ પુત્ર રત્નને પતિના જોળામાં મૂકી સ્વર્ગવાસી થાઉ ! ”
 સરસ્વતીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“ તું તારા પતિને અત્યંત ચાહે છે કેમ ? ” પ્રભાવતીએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ મારે ચાહવાનું શું છે ? તેઓજ મને અત્યંત ચાહે છે. લેમના પ્રેમમાં હું ડૂબી ગઈ છું. મારું કહું એવું કાંઈ મારી પાસે નથી. હું શી રીતે લેમને ચાહું ? ”

“ તારો રમણી-જન્મ સાર્થક છે. સરસ્વતી ! બોલ નેધયે ! પ્રેમ રાખવો એમાં સુખ છે કે પ્રેમ મેળવવો એમાં સુખ છે ? ” પ્રભાવતીએ અતિ આનંદથી પૂછ્યું ?

“ મહેં તો લેને કહ્યું કે ચાહવું કેમ તેજ હું જાણતી નથી ! ”

“ સમજી ગઈ સરસ્વતી ! સમજી ગઈ ! તારા સ્વામીના અકથનિય પ્રેમે લેને બૂલાવી આનંદસાગરમાં ડૂબાવી દીધી છે. પરંતુ શું સર્વના ભાગ્યમાં આ પ્રમાણે હશે ? ”

“ જે સ્ત્રીને આ પ્રમાણે ન હોય તે હતભાગી છે ! લેનું સ્ત્રી જીવન તદ્દન નિર્થક છે, લેને માટે તો મૃત્યુજ ઉત્તમ છે. ”

“ તારો ઉપદેશ જે ધ્યાનમાં લઈએ તો લગભગ નેવું દેકા જેટલી સ્ત્રીઓને મરવું પડે ! આપણા હિન્દુ ગૃહસંસારથી તું ક્યાં અજ્ઞાત છે ? ”

“ અરે ! પણ સ્વામીના પ્રેમ સિવાય જીવીને પણ શું કામનું ? શું સુખ એથી મળવાનું હતું તે હું સમજી શકતી નથી. ”

“ કેમ ? લેઓ પ્રેમ રાખીને આનંદ માને ! ”

“ હૂડ ! સ્વામીનો પ્રેમ ન હોય તો પછી પોતે ગમે તેટલો પ્રેમ રાખે તેથી શું સુખ મળવાનું હતું ? ”

“ ત્યારે શું સ્ત્રીને પતિપ્રેમ વિના મરવું-એજ ઉત્તમ છે ? ”

આ સમયે એક દાસીએ આવીને કહ્યું: “ સરસ્વતી બહેનનો પુત્ર રડતો હોવાથી ત્હેમની માતા ત્હેમને બોલાવે છે.”

સરસ્વતી તુરતજ ચાલી ગઈ ! દાસી પણ સાથે સાથેજ નીચે ગઈ. પ્રભાવતી એકલીજ ત્યાં બેસી રહી.

પ્રભાવતી એકલી બેઠી બેઠી વિચારવા લાગી. “ સ્વામી કદી પ્રેમ ન રાખે તો રમણીએ મૃત્યુને શરણ થયું એ ઉત્તમ છે એ શું સરસ્વતી કહેતી હતી તે સત્ય હશે ? જો ક્વચિત્ આ સત્ય હોય તો મ્હારી ભવિષ્યની સ્થિતિ કેવી થશે ? મ્હારા પતિ મ્હને આહશે એવો વિશ્વાસ મ્હને તો આવતો નથી. મ્હારું હૃદય પણ તે વાતે ક્યુલ કરી શકતું નથી. લગ્નની વાત લગલગ ચાર માસ થયાં ચાલે છે—તેઓ પણ ઘણી વખત અહીં આવે છે છતાં પણ મ્હારી તરફ તો દ્રષ્ટિ પણ ફેરવતા નથી. મ્હેં ઘણી વખત ત્હેમના સહવાસમાં આવવાને પ્રયત્ન કરેલ છે—તે એકલા બેઠા હોય ત્યારે હું ઘણી વખત ત્હેમની પાંસેથી પસાર થઈ છું છતાં પણ હું હજી સૂધી ત્હેમના મધુર શબ્દોથી મ્હારા ક્યુન પવિત્ર કરી શકી નથી ! નથી ત્હેમણે મ્હારી તરફ સ્નેહ ભરેલા નયને કદી જોયું કે નથી મ્હને મળવાને માટે ત્હેમણે કયો યત્ન ! ઉલટું તેઓ મ્હને જોતાંજ દૂર ખસી જાય છે. હું જો ત્હેમના તરફ જોઉં છું તો તેઓ નીચું જોઈ જાય છે ! આ અનુભવ ઉપરથી મ્હારે શું માનવું ? શું ત્હેમનું હૃદય મ્હારા પરત્વે ખેંચાશે ? જો મ્હારે માટે ત્હેમના હૃદયમાં કાંઈ પણ લાગણી હત તો તેઓ આવું વર્તન શા માટે રાખત ? મ્હેં જો પ્રથમથીજ મ્હારા પિતાને આ વાત જણાવી હત અને ત્હેમની સાથે લગ્ન ન કરવાની મ્હારી ઇચ્છા

પ્રદર્શિત કરી હતો તો નક્કી મ્હારા પિતા એમની સાથે - મ્હને જગન
અંતરથી જોડત નહિ. મ્હારા પિતાનો મ્હારા ઉપર અકથનિય પ્રેમ
છે-મ્હને સુખી જોવાની ત્હેમની પ્રબળ ઇચ્છા છે. પરંતુ હવે
શું થાય ?”

પ્રભાવતી શાન્ત થઈ ગઈ ! ત્હેના મ્હેરા ઉપર 'રહેજ દિ-
લગિરીની' ઢાયાં પથરાઈ ગઈ. કેટલો વખત ચાલ્યો ગયો ત્હેનું
પણ પ્રભાવતીને જ્ઞાન રહ્યું નહિ. અત્યારે ત્હેના ગુલામી માલ
ઉપર ચન્દ્રના જે ત્રણ કિરણો પડતા હતા. માથા ઉપરથી છેડા
ખસી જવાથી ત્હેના થોડા જૂટા થઈ ગયેલા મૂળ્ય કેશ પવનથી
ફરફરતા હતા. સહસા તે વિચાર નિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ. એક
સાધુડી દૂર ગાયન ગાતી હતી. આનો કંઈ એવો મધુર અને તિવ્ર
હતો કે તે ગમે તેવા અસિક મનુષ્યના હૃદયને પણ હચમચાવી
નાખવાને શક્તિવાન હતો. પ્રભાવતી તો વળી સંગીતની કાંઈક
પ્રેમી હતી. તે શાંત હૃદયે ગાયન સાંભળવા લાગી !

૫૬.

વ્યર્થ જીવન જાય છે પતિના પ્રેમ વિના રમણિનું,	
સંસાર દુઃખરૂપ બાસે અતિશે સર્વ સ્થળોએ સનું.	પતિનાં.
હૃદય કદી નવ આનન્દનો તો સ્વાદ ગ્રહણ કરી શકતું,	
હાથે ! હાથે ! થાયે પલકે, રડી જીવન આ જતું.	પતિનાં.
ચાહે દુનિયા સ્ત્રીને પતિનો પ્રેમ જરી જો હોયે,	
હૃદયૂત થાયે સર્વ સ્થળેથી જો વચિત રહે તે.	પતિના.
તેજ જતું રમણીનું હડી, સૌન્દર્ય બાસે ઝાંખું,	
પ્રેમ થકી બાલાવે ન કોઈ, દૂરનું દૂર જ રહેવું.	પતિના.

અનુરૂપ મુદમાં દુઃખો રહેવા ચિયર માંહી મહેણાં,
સામંત માટે વ્યર્થ બટકતી આમ તેમ તે વામા ! પતિના-
હતા રહે છે રક્ષા તળે પણ આશ્રય ને નથી મળતો,
ભુરી દસાએ મૃત્યુ રાસણે થયા વિના નવ ફૂટકા. પતિના-
અર્પણ દિલ ન્યાં કયું ન બદલો મળતો હાય ! જરાયે,
નાહક રાને જીંદગી ખોલી રહી આસક્ત સદાયે. પતિના.

ગાયન પૂર્ણ થયું. શ્રોતા વર્ગ આ ગાયન સાંભળીને હૃષિકેલું થઈ ગયું. તેઓ આ સ્ત્રીની મુક્ત કંઠે પ્રસંસા કરવા લાગ્યા. તેઓના હૃદય આનંદથી ઊભરાઈ જતાં હતાં. પરંતુ પ્રભાવતીનું હૃદય તો આ ગાયન સાંભળીને વલાવાઈ ગયું ! ત્હેને પોતાની જીંદગી અત્યારથીજ વ્યર્થ જણાવા લાગી. ગાયનમાં રહેલ અર્થ સમજતા પ્રભાવતીને મુસ્કેલી જણાઈ નહિ. તે તુરત જ ત્હેનો આશ્રય સમજી ગઈ હતી અને તેથીજ ત્હેના હૃદય ઉપર આ ગાયનની વિશેષ અસર થઈ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

કામદેવનું સામર્થ્ય.

તું શું કરે ! ડગમગ્યા મિરિ મેરૂ જેવા !
ખેંચાઈ નય રવિ ત્યાં મહ શું બિચારા ?

કલાપી.

જે સમયે પ્રભાવતીની લમકિયા ચાલી રહી હતી, ખાલણે મંત્રોની ઘોષણા કરતાં હતાં, પ્રભાવતીના હૃદયમાં નિરાશાનું કિરણ પુટી

નિકળ્યું હતું, સમયન્દ્રના હૃદયમાં અનેક તક વિતરકો થતા હતા અને પ્રભાવતીના આત્મિક જનોના હૃદયમાં આનન્દ પ્રસરી રહ્યો હતો તે વખતે જ સચ્ચિદાનન્દ મહાત્માના યોગાત્મ-ખંડાર સરિતાના કિનારે યોગમાયાના હૃદયમાં પ્રેમનો સંચાર થતો હતો. જે સમયે પ્રભાવતીને પોતાના પતિના પ્રેમને વિષે આશંકા થતી હતી. પતિ હૃદયને નિર્માલ્ય અરસિક ગણતી હતી તે વખતે યોગમાયાના હૃદયમાં કાંઈ જુદાજ વિચારોની ધડમથલ ચાલી રહી હતી !

યોગમાયા પુરુષનો જ વેશ ધારણ કરીને ગામમાં જતી હતી. તે કદી પણ પોતાના સ્ત્રીના વેશમાં ગામમાં જતી નહોતી. આમ કરવામાં તેનો શું હેતુ હતો તે તો કદી શકાતું નથી પરંતુ સચ્ચિદાનન્દ મહાત્મા પણ તેની આ ધ્યાનને કદી રોકવાનો પ્રયત્ન કરતાં નહોતાં. પુરુષનો વેશ તે એવી સુંદર રીતે પ્હેરતી કે કોઈને શંકા પણ આવતી નહિ. સમયન્દ્રના લગ્ન હોવાથી તે વખતની ધામધુમ જોવાને યોગમાયા આજે પુરુષવેશમાં કૃષ્ણરાવ વકિલના ગૃહે ગઈ હતી. વાચકને યાદ હશે કે જે યુવક પ્રભાવતી અને સરસ્વતીના સામું થોડો વખત જોઈ રહ્યો હતો તે અન્ય કોઈ નહિ પણ યોગમાયા જ પુરુષવેશમાં હતી. ત્યાંથી આવ્યા બાદ વેશ પરિવર્તન કરી સરિતાના કિનારે જઈને યોગમાયા બેઠી હતી.

યોગમાયાએ સચ્ચિદાનન્દ મહાત્મા પાસેથી સારું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. ચિત્ત ઉપર વિજય મેળવવાને તેણે ઘણો વખત પ્રયત્ન કર્યો હતો. જગતની બાહ્ય પ્રકૃતિને વશીભૂત કરવાને અનેક પ્રકારે તેણે અનુશાન કર્યું હતું. આ કાર્યમાં તે ઘણી સારી રીતે ફત્તેહ મેળવી હતી. તે આથી એમજ ધારતી કે ચિત્ત તો મનુષ્યના

લાખ્યામાંજ છે. ત્હેને મને તેમ નમાવવું હોય તેમ તે સહેલાઈથી
 સ્વીકારી શકે છે. આત્મસંયમથી ચિત્ત મનુષ્યને આધીન રહે છે.
 પરંતુ આજે આ ચિત્ત યોગમાયાના હસ્તમાંથી છટકી ગયું હતું.
 ત્હેના ઉપરથી ત્હેના કાબૂ ચાલ્યો ગયો હતો. યથાયોગ્ય હથિયાર
 લઈને આજે કામદેવ ત્હેના ફરતા ફેરા મારતો હતો. બળથી પોતાનું
 કાર્ય થઈ શકે એમ ન હોવાથી કામદેવ યોગમાયાને ભય પાળી
 બતાવવા લાગ્યો ! વળી તે રમતો રમતો, અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ
 કરતો હસતો હસતો યોગમાંયાની નજીક આવતો હતો. આ તરફ
 જેટલી વખત કામદેવ નજીક આવવાને યત્ન કરતો હતો, તેટલી
 વખત પેલી બાબુએ યોગમાયા ક્રોધથી ભરેલા નયન કરાક્ષ મારી
 ત્હેને પાછો હટાડવા મથતી હતી. પરંતુ આજે કામદેવની શક્તિએ
 યોગમાયા ઉપર કાંઈક અજળ્ય અસર કરી હતી. યોગમાયાનું ચિત્ત
 આજે નબળું પડી ગયું હતું. યોગમાયા દયામણું ચહેરો બોલીઃ
 “ તું કાણુ છે ? શા માટે તું મ્હને ત્હારા પથ ઉપર લઈ જવા
 મથે છે ? ”

યોગમાયાના હૃદયના ડિંકાણમાંથી જવાબ મળ્યોઃ “ હું મદન
 હું. મ્હારું બીજું નામ મનસિંજ છે ! જીવના મનમાંથી મ્હારો જન્મ
 થતો હોવાથી મ્હારું નામ મનસિંજ છે ! મ્હારો નિત્ય જન્મ થતો
 હોવાથી હું કાયમ બાળક જ છું ! ”

યોગમાયાએ પુનઃ કહ્યુંઃ “ મ્હેં ત્હેને ઓળખ્યો ! તુંજ પ્રાણી
 માત્રને વાસનાને રસ્તે દોરી જાય છે. તુંજ સર્વ દુઃખનું—નાશનું
 મૂળ છે ! પરંતુ તું મ્હારી પાંસે શા માટે આવ્યો છે ? મ્હારું ચિત્ત
 તો શુદ્ધ છે. આ ચિત્તમાં ત્હારો જન્મ થાય એમ નથી ! ”

“ દરેક ડેકાણે મ્હારો જન્મ થાય છે. મહાદેવ જેવા પ્રખળ યોગીના ચિત્તમાં પણ મ્હારો જન્મ થયો હતો; તો પછી સૃષ્ટિના અન્ય જીવો ઉપર મ્હારો પ્રતાપ હોય ત્હેમાં શું નવાઈ છે ? ”

“ બાણા યોગીઓએ ચિત્ત ઉપર વિજય મેળવેલો છે. ”

“ તું જાણે છે કે મેં જોયેલો વખત ધારે તેટલો વખત પોતાની જાતીમાં જળ રાખી શકે છે પરંતુ જ્યારે હવા શીતળ થઈ જાય છે ત્યારે એ જળને રાખવાનું ત્હેનું સામર્થ્ય યાદ્યું જાય છે. ”

“ ત્હેનું શું કારણ ? ”

“ કારણ તો શું હશે તે કેમ કહી શકાય પરંતુ વખત વખતનું કાર્ય કરે જાય છે એ તો ચોક્કસ છે ! ચિત્તની સ્થેજ નળજાઈ થતાં હું તુરતજ તે મનુષ્ય ઉપર ચડી ખેસું છું. ખીજું તો શું પણ વિશ્વામિત્રનો દાખલો જો ! શકુન્તલાના જન્મ ખાતર ત્હેમને પણ મહેં પલાળી નાખ્યા હતા ! અમુક ઉદ્દેશથીજ અમુક કાર્ય થાય છે જગતમાં એક માટીના ઢેકામાં પણ કાંઈક ઉદ્દેશ રહેલો છે. સૃષ્ટિ ઉદ્દેશહિન નથી. ”

“ રામચન્દ્રમાં મ્હારો શું ઉદ્દેશ છે ? ”

“ તે હું જાણતો નથી—હું ઉદ્દેશ જોતો નથી. એટલુંજ જાણું છું કે જ્યાં રસ્તો મળે ત્યાં પ્રવેશ કરવો ! હું પ્રાણીના મનમાં જ રહેતો હોવાથી જ્યારે સમય મળે છે ત્યારે તુરતજ ખ્હાર નિકળું છું. ”

“ ત્હારું એક નામ કામ છે. કામને હું માનવ-હૃદયનો એક કઠ્ઠામાં કઠ્ઠી દુશ્મન ગણું છું. ”

“ મ્હારું નામ કામ છે પરંતુ શું હું મનુષ્યનો દુશ્મન છું ? આ ત્હારી માન્યતા બિલકુલ સત્ય નથી. જો હું એવી નીચ વૃત્તિવાળો

હત તો દુનિયા કે દિવસની નાચ થઈ મઈ હત. હું તો જન્મતને
 વૃદ્ધિગત કરનારો છું. જેટલી શક્તિ બ્રહ્મામાં છે તેટલીજ મ્હારામાં
 છે ! ઇશ્વરી કૃપાથી જગતની ઉત્પત્તિ થતી હોય કે પછી મ્હારી
 કૃપાથી ઉત્પત્તિ થતી હોય પરંતુ ત્હેમાં હું કારણબૂત છું એ તો
 સર્વ માન્ય છે ! વળી તું કામનો અર્થ મનુષ્યનો દુઃખન કરે છે
 તે સત્ય રીતે બોલતાં તેમ નથી. મનુષ્યને નુકસાન કરનાર કામ નથી
 પણ રસ, રૂપ, મન્ય, સ્પર્શ વિગેરેની ઉન્નતતા છે. યોગમાયા, આ
 જો ! મ્હારા ભાવની નૌકા વાસનાનાં સાગરમાં ચાલી જાય છે.
 ત્હેનો તડેલ હું જ છું. દિવસરાત્રિ હું અનેક નરનારીના ભારનો
 બોળે લઈને ફરું છું. જો ! પેલી નૌકામાં અનેક નરનારીઓ
 બેઠેલાં છે ! યોગમાયા ! બરાબર ધ્યાન રાખીને જો ! તે કેવા
 પરમ આનન્દનો ઉપભોગ કરે છે ! શું ત્હેને તેઓના આનન્દની
 ઇર્ષ્યા નથી થતી ? ચાલ ! મ્હારી નૌકામાં બેસી જ ! ત્યાં તું
 સ્વર્ગ સુખનો ઉપભોગ કરી શકીશ ! નાદક જાદગી ગૂમાવવા
 કરતાં આનન્દનો ઉપભોગ કરવો શું ખોટો છે ? હું ફક્ત મનુષ્ય-
 જાતિને જ મ્હારી નૌકામાં સ્થાન આપું છું. અન્ય જીવો તો મ્હારી
 નૌકાની આસપાસ ફર્યા કરે છે. જો ! પ્રભાવતી પણ મ્હારી
 નૌકામાં બેઠી છે. તે કેવાં મધુર કંઠે ગાય છે ! તું પણ ત્હેની પાસે
 બેસીને ત્હેના જેવાજ આનન્દનો ઉપભોગ કર ! જગતમાં કામ અને
 રામ છે ! મ્હારામાંજ રાધા-કૃષ્ણનો રસ આવી રહ્યો છે.

યોગમાયા કાંઈ પણ વિચાર ન કરતાં કામની નૌકામાં ચડી
 મઈ ! પ્રભાવતી ત્યાં બેઠી હતી ! પ્રભાવતીના કૃષ્ણ કેસની બે ત્રણ
 લટાં ત્હેના મ્હેરા ઉપર પડી હતી. જે સમયે યોગમાયાએ નૌકામાં

પદાર્પણ કર્યું તે વખતે પ્રભાવતી ગાતી હતી. યોગમાયા તેની પાસે જઈને બેઠી. પ્રભાવતી તો મોતાનું ગાયન ગાએજ નતી હતી;—

ગાયન.

મહારા પ્રિયતમ પાતળિયા ! પધારો ભાવ ધરી;
તણસું છું હું તમ માટે, નયન મમ કારો જરી !
અન્તરમાં ધારી આશ, દિવસ બહુ ગાળ્યા પતિ;
તમ કરવા ઝાંખી એક, ઇચ્છા હૃદય અતિ.
જન્મવા રમવાનું છેક, પ્રિય ! મ્હેં ત્યજી દીધું;
લાગી છે તાલાવેલ, પ્રિય તુજ ધ્યાન ધરું.
મમ હૃદયની ઇચ્છા હાય ! ક્યમ છું પૂર્ણ કરું;
પ્રિય ! તારા વિણ તો સર્વ હીસતું મ્હને કદ.
નથી મ્હારે દુનિયામાંય, તુજ વિણ કાંઈ રહું;
મમ અન્તરના આરામ ! પધારો આલિંગુ.
જેઠું છું દિન ને રાત, પ્રિયતમ ! વાટકડી;
પણ મળે નિરાશા હાય ! ધપતી છાતલડી.
મુજ યૌવન નયે વ્યર્થ, તુજ સમ માળી વિના;
અન્તરની ઇચ્છા હાય ! રહેતી અન્તરમાં !

યોગમાયાનું આ ગાયને કાંઈક અદ્ભુત આકર્ષણ કર્યું. તે કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય પ્રભાવતી પાસે બેસી રહી. સ્થિર ચિત્તે ગાયન સાંભળવા લાગી ! ગાયન પૂર્ણ થતાં આનન્દાવેશમાં આવી જવાથી યોગમાયા બોલી ઉઠી: “ વાહ મદન ! વાહ ! તારી તો કંઈ અજબ બલિહારી છે ! ”

યોગમાયાને આ કાંઈ સ્વપ્ન આવ્યું નહોતું. તે તો વિચાર

સાગરમાં અત્યંત લીન થઈ ગઈ હતી. દયામયી ઘણો વખત થયાં તહેની પાછળ આવીને ઉભી હતી. યોગમાયા શું વિચાર કરે છે-તહેના હૃદયની અત્યારે કેવી સ્થિતિ છે તે તો પ્રથમ દયામયી સમજી શકી નહિ પરંતુ યોગમાયાના મુખમાંથી છેલ્લા જે શબ્દો નિકળ્યા તે સાંભળીને દયામયી ચમકી ગઈ ! તે તુરત જ સમજી ગઈ કે યોગમાયા કામદેવના પંજમાં સપડાઈ છે.

દયામયી મનમાં બડીબડી: “ તે વખતેજ મહેં કહ્યું હતું કે સર્પ, અગ્નિ અને પ્રેમની સાથે જે રમત કરે છે તહેનું નિશ્ચય મૃત્યુ થાય છે. યોગમાયા પણ હવે મરેલી જ છે ! ” દયામયી જરા આગળ ચાલી યોગમાયાની પીઠ ઉપર હસ્ત મૂકતાં મૂકતાં બોલી “ કેમરે સખી ! વિરહ-વિકારથી મુંઝાઈ ગઈ છે કે ? ”

યોગમાયા ચમકી ગઈ ! તહેના સર્વ વિચારો ચાલ્યા ગયા ! તે વિચાર નિદ્રામાંથી ઝંપકી જગી ! ક્યાં પ્રભાવતી ! ક્યાં નૌકા ! ક્યાં ટુંડલ કામદેવ ! તે દયામયીને જોઈને અતિ લલ્લિજન થઈ ગઈ ! તે ધીમેથી બોલી: “ વિરહ-વિકાર તે વળી કેવો હોય ? ”

“ આ જ્યોત્સ્નામાંથી, વૃક્ષમાંથી, તહેના પાંદડામાંથી સર્વ સ્થળેથી તારાં વિરહ-વિકારની ઘોષણા થઈ રહી છે ! ”

“ એ તો રહેજ જ મ્હારા મુખમાંથી શબ્દો નિકળી ગયા ! આથી હું કામદેવને શરણ થઈ છું એ માનવું તદ્દન મુખર્પિત ભરે-જુજ કહેવાય ! ”

“ કોઈની પણ સ્તુતી હૃદયના પ્રેમ સિવાય થતી નથી ! ”

“ રહે, રહે, હવે ! મશ્કરી જવા દે ! તું મ્હારી સખી થઈને આમ કહીશ ! હું તો ફક્ત રામચન્દ્રના લગ્નને લીધે કેવી ધામ ધુમ થઈ રહી છે તે જોવાનો વિચાર થવાથી-”

“ તે જોવાને તું ત્યાં ગઈ હતી ! પણ આ વિચાર આવ્યો એજ તારા હૃદયની નિર્બળતા બતાવી આપે છે ! ”

“ ના, ના, હું આનન્દની ખાતર જ ગઈ હતી પરંતુ ત્યાં ગયા બાદ મ્હને એવું જણાવા લાગ્યું કે આ સર્વ લોકો મળીને વાજાનો વગાડી મ્હારા પોતાના પદાર્થનું અપહરણ કરી જાય છે ! છદ્દ છદ્દ હું કહેતા ભૂલી ! હું તો ચિત્ત ઉપર વિજય મેળવવાનો એક પ્રસંગ હોવાથી ત્યાં ગઈ હતી ! ” યોગમાયાનું મન અત્યારે ઠેકાણે નહોતું. તે શું બોલે છે ત્હેનું પણ ભાન ત્હેને નહોતું.

“ યોગમાયા ! હું તારા મનની સર્વ વાત સમજી ગઈ છું. તું મ્હારા કરતાં વિશેષ ઉન્નત છે ! મ્હારા કરતાં ધણી વિદ્વાન છે ! હું તો વિવાહિતા છું—પ્રેમના ચરણે લોટનારી છું ! તું કુમારિકા છે—યોગિની છે ! બરાબર વિચાર કરીને મ્હને કહે કે જ્યારે તારાં હૃદય રામચન્દ્ર તરફ આટલું બધું દોરાય છે ત્યારે શા માટે એ તારા પ્રેમના પાગલને હડમંતો મારે છે ? તે તો બિચારો તારીજ આરાધના કરે છે. ”

“ મનુષ્ય પ્રેમ કરવા જન્મ્યું નથી—સાધના કરવાને જન્મ્યું છે ! ”

“ કોની સાધના કરવા યોગમાયા ? ” ક્યામયીએ સ્હેજ રક્ત થતાં કહ્યું.

“ કોની શું જીવનની ! ”

“ જીવનનો ઉદ્દેશ શું છે ? જીવનનો ઉદ્દેશ પ્રેમ છે ! પ્રેમની સાધનાથી જ એક આનાના સોળ આના થઈ શકે છે—અણું મળીને મહણું થાય છે ! ”

“ જો ભાગ્યમાં હશે તે થશે ! અત્યારે મારું મન ઠેકાણે નથી.
આજ પહેરે જઈએ.”

બન્ને કાંઈ પણ આત્મા સિવાય કીમતી ગતિથી યોગાશ્રમ
તરફ આત્મા. યોગમાયા રસ્તામાં એક શબ્દ પણ બોલી નહિ. કયા-
મયીએ પણ તેની સાથે અત્યારે વિશેષ વાતચિત કરવાનું ઉચિત
ધાર્યું નહિ. બન્ને યોગાશ્રમમાં આત્મા ગયાં.

મકરણ ૧૫ મું

બેસાનું હલ્ય.

“ કરીશ ? ”

“ કરીશ. ”

“ જરૂર કરીશ ? ”

“ હા જરૂર કરીશ. ”

“ ભૂલ નહિ થાય ? ”

“ ના, નહિ થાય !

“ આ કાર્ય કાંઈ સહેલું નથી ? ”

“ હું તે સારી રીતે જાણું છું. ”

“ જો જે કરી જતી નહિ ? ”

“ શા માટે ત્હને શંકા લાગે છે ? ”

“ ત્યારે જો તું આ કાર્ય કરીશ તો હું ત્હને મુક્ત કરી દઈશ.
તારી જ્યાં ઇચ્છા આવે ત્યાં આવી જજો ! ”

“ મારે એટલું જ જોઈએ છીએ. આથી વિશેષ પુરસ્કારની

હાલે આવશ્યકતા પણ નથી. પરંતુ જેને ત્યાં હું છું તે મને છોડશે નહિ તો ?”

“એ કાણ છે ! એની તાકાત શું છે કે મારી ધમ્મ વિરુદ્ધ તે વર્તી શકે ? હું આ સર્વના સરદાર છું. તું શું કાંઈ જાણતી નથી, બેલા !”

“તે તો હું જાણું છું પરંતુ કાશ સમાપ્ત થયા પછી તમને કાંઈ ન કરો તો ?”

“હું નિશ્ચય તમને છોડાવીશ. મારું વચન કદી પણ ફરતું નથી ને કરવાનું પણ નથી ! તું નક્કી માનજે કે અમે હુંદારાઓ મિથ્યા વાત કરીએજ નહિ. મિથ્યા વાત કરીએ તો અમારા કામમાં અમે ફાવી પણ શકીએ નહિ. જે વેપારીઓ છે તેજ અસત્ય બોલે છે—કપટ કરી અન્યને છેતરે છે.”

“એ સઘળું તો હીક પણ હું જેને ત્યાં છું તે ક્વચિત તમારા કહેવાથી મને મુક્ત ન કરે તો શું તમને તહેની સાથે તકરાર કરશો ?”

“હા ! હું એકસ તેમજ કરવાનો ! બેલા સાંભળ ! આ કાશમાં જે ફતેહમદ થવાય તો મને દસ હજાર રૂપિયા મળે એમ છે. તમને ક્વચિત તે છોડશે નહિ તો હું તમને આમાંથી એક હજાર રૂપિયા આપીને પણ તમને મુક્ત કરાવીશ.”

“તે આ પ્રમાણે કબુલ ન કરે તો ?

“તો પછી જોરજુલમ કરીશ ! તમને અનેક રીતે દુઃખી કરીશ અને છેવટ વખત મળશે તો મૃત્યુને સરણુ પણ કરી દઈશ ! બેલા બેલા ! હવે તારે શું કહેવું છે !

“ઉપર જામવાન છે અને આ ચન્દ્રદેવ આપણા બન્નેના સાક્ષી

છે. ત્હમારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને હું આ લયાનક કાર્ય કરવાનું માથે લઉં છું. ત્હમને જેમ ત્હમારો ધર્મ લાગે તેમ કરજો ! મ્હારે તો ત્હમારા સિવાય મદદ કરનાર કોઈ છે નહિ.”

“ આ માટે ત્હારે બિલકુલ લય રાખવો નહિ. તું પ્રથમ આ કામ ફતેહમંદીથી પાર ઉતાર ! ”

“ બુઝો સરદાર ! મ્હેં જે કામ માથે લીધું છે તે એટલું બધું તો લયાનક છે કે જરી પણ આમાં ભૂલ થાપ થાય તો મ્હારું માથું રહે એમ નથી. મ્હને તો મ્હારા પ્રાણ ઉપર એક બિન્દુ માત્ર પણ મોહ નથી. જેને જીવનની માયા નથી ત્હેને વિપદનો તો લય ક્યાંથી હોય ? અને એથીજ મ્હેં આ કાર્ય કરવાની મ્હારી ઇચ્છા જણાવી છે. જો કદી હું આ કાર્ય કરી શકું તો મ્હને મુક્ત કરાવજો. કેવળ મ્હારે મુક્તિનીજ આશા છે ! હું અન્ય કોઈ પણ ચાહતી નથી.” એલાએ ગદગદ કંઠે કહ્યું.

“ તેમજ થશે એલા ! તેમજ થશે. ભોર થવાને હવે વિલમ્બ નથી. ભોર થતાંજ તું જજે. પ્રાતઃકાળ મ્હેલા રંગ મહેલમાં કોઈ આવતુંજ નથી.”

“ ભલે હું તે મ્હેલાંજ જઈશ. આ માટે ત્હમારે ચિન્તા રાખવી નહિ પરંતુ મ્હને પાછા ફરતાં થણા વખત થશે માટે—”

“ તું ખાવા માટે કહે છે ખરું ને ? ”

“ હા. ”

“ આજે કૃષ્ણરાવ વકિલની કન્યાના લગ્ન છે. તે દરેક ભિ-ખારિઓને આજે જમાડવાનો છે. તું વળતી વખતે ત્યાં જમીને જ આવજે. વકિલ પૈસાદાર હોવાથી જમાટે છે.”

“ ઠીક છે, એ તો હવે હું મને જેમ ઠીક લાગશે તેમ કરીશ.”

“ લાલે ત્યારે જા ! પણ અત્યંત સાવચેતી રાખજે ! એવી યુક્ત રીતે કાર્ય કરજે કે બેટમજીને કાંઈને આ બાબતની ખબર પણ પડવા ન પામે !”

“ એમાં તમારે કહેવું નહિ પડે ! એ માટે તમારે બિલકુલ ચિન્તા રાખવી નહિ.

“ ત્યારે હવે હું જાઉં ? ”

“ હા જાવ.”

“ તારા ઉપર આ કાચના બોળે મૂકીને હું નિશ્ચિંત થયો છું, સમજ બેલા ! ”

“ હું તે કરી બતાવીશ.” બેલાએ સ્થેજ મસ્તક ઉંચું કરીને કહ્યું.

જે વાત કરતો હતો તે કાનોજી લુંટારો હતો. કાનોજી ચાલ્યો ગયો. કાનોજી જેને બેલા નામથી બોલાવતો હતો, તે એક યુવતિ હતી. આ યુવતિની સાથે રામચન્દ્રને એક વખત વાતચિત થઈ હતી અને તે સમયે રામચન્દ્રે ત્રેને આર્થિક મદદ પણ કરી હતી.

બેલાનું પ્રકૃત નામ બેલા નહોતું. લુંટારાઓએ ત્રેને પકડી લાવ્યા પછી આ નામ આપ્યું હતું. તે સંભાવિત મૃદસ્થની કન્યા હતી અને તેથી ત્રેનું નામ તનમનધનગૌરી, પ્રદુસ્થમનગૌરી, સુરપા દેવી કે કરપાદેવી એવું કાંઈક હતું. પરંતુ લુંટારાને ત્યાં આવ્યા પછી તે નામનું પરિવર્તન થઈ ગયું હતું. અત્યારે તો ત્રેનું નામ બેલા થયું હતું. બેલા નામ પાડતી વખતે ત્રેમણે તો કાંઈ વિચાર જ કર્યો નહોતો. આ નામ હિન્દુ જાતિનું છે કે મુસલમાન

જાતિયું છે ત્હેનું પણ તેઓને લાન નહોતું. ગમે તેમ હોય ! તેમણે તો તે નામે રાખ્યું હતું.

કાનોજી સરદારના ચાલ્યા ગયા પછી એલાએ આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ કરી. ત્હેણે જોયું કે પૂર્વ ગગનમાં ઉજ્જવળ પ્રભાતના તારાઓએ દેખાવ દીધો છે. રાત્રિનો અન્ધકાર ધીમે ધીમે ઓછો થતો જાય છે. તે વખત ન ખોતાં પોતાની કાટડીમાં ગમ્. પોતાને પરિધાન કરવાના વસ્ત્રો એક ખુણામાં પડ્યા હતા. આ વસ્ત્રો લિખારીને જ યોગ્યના હતા. આ વસ્ત્રો ત્હેણે હસ્તમાં લીધા. પોતાના ખેરેલ વસ્ત્રો કાઢી નાખીને ત્હેણે આ વસ્ત્રો પરિધાન કર્યા. વળી એક તંબુરો હતો તે પણ પોતાના ખંભે લઈ લીધો. આ પ્રમાણે એક લિખારણીનો વેશ લઈને તે કાટડીની બહાર નિકળી. આ સમયે ઉષાએ પોતાનું સાત્રાજ્ય સ્થાપવા માંડ્યું હતું. રાત્રિનો પ્રભાવ ઘણો ઘટી ગયો હતો. પક્ષીઓ કિલકિલાટ કરવા મંડી ગયાં હતાં.

એલા સરિતાના કિનારે કિનારે ચાલવા લાગી. થોડે દૂર ગયા બાદ એલા એક મહાન વૃક્ષના થડ પાસે જઈને બેઠી. સરિતા ખળખળ શબ્દ કરતી ચાલી જતી હતી. તે એટલા વેગથી ચાલતી હતી કે જોનારને એમજ થાય કે પતિવિરહ ત્હેનાથી સહન થઈ શકતો નથી અને એટલાજ માટે પ્રખળ ગતિથી તે દોડી જાય છે.

થોડો વખત આ મુન્દર દ્રશ્ય એલા જોઈ રહી. આ સમયે ત્હેને અનેક વિચારો આવવા લાગ્યાં. તે વિચારવા લાગી: “હું ક્યાં જઈ છું ? કેવી પાસે જઈ છું ? શા માટે આટલું સાહસ ખેડવું પડે છે ? કોના માટે આ નિય-અયોગ્ય-અધર્મિત પયનું અવલમ્બન કરું છું ? શું આ કાનોજી સરદારને માટે ? ના, ના, તેમ તો

કેમ કહી શકાય ? હું મ્હારી પિતાની મુક્તિને માટે આ દુષ્ટાચર કરવાને તૈયાર થઈ છું ! પરંતુ મુક્ત થઈને હું શું કરીશ ? માતા પિતા જીવિત છે કે કેમ તે પણ શંકા છે ! મ્હારું ગૃહ લુંટી વખતે આ નિષ્ઠુર હૃદયના-પાપાણુ હૃદયના રાક્ષસોએ તેઓને બચાવ્યા નથી. મ્હારો એક ન્હાનો ભાઈ હતો ત્હેનો પણ આ દુષ્ટ નરાધમોએ મ્હારા માત પિતાની સમક્ષજ જન લીધો છે ! હાય ! આ વિચારજ મ્હારા હૃદયને વિધી નાખે છે ! પ્રભો ! પ્રભો ! તું જગતમાં છે કે નહિ ! મ્હને તો જગતમાં ત્હારા અસ્તિત્વની પણ શંકા આવે છે ! જો ત્હારું અસ્તિત્વ હોય તો આવા પાપાણુ હૃદયના નરાધમોનો તું નાશ કેમ કરતો નથી ? શા માટે સદ્ગુણી મનુષ્યોને કષ્ટ આપે છે ?”

એલાનું હૃદય આ વિચારથી કંપી ઉઠ્યું. તે થોડો વખત શાન્ત રહી. વળી પુનઃ ત્હેની વિચાર માળા ચાલી : “ મુક્ત થઈને પણ હું કોની પાસે ક્યાં જઈશ ? સ્વતંત્ર રીતે ફરી શકું એમ હું પરંતુ તેમ ફરવાથી લાલ શું-સુખ શું ? આજ અત્યારે સુયોગ મળ્યો છે. બસ અત્યારે આ શાન્ત સરિતાના જળમાં ફૂંકી મારી સદાની શાન્તિને ભેટું ! આવો સમય પુનઃ મળશે કે કેમ તે કહી શકાય નહિ. મ્હારા સર્વ દુઃખનો-વિચારનો અંત આવી જશે ! લુંટારાનો ત્રાસ પણ જશે અને હૃદયની ચિન્તા પણ નષ્ટ થઈ જશે ! મુક્તિ મેળવીને પણ શું સુખ મળવાનું હતું. લિખારિણી પેઠે એક ગૃહેથી અન્ય ગૃહે અને એક ગામથી બીજો ગામ આ દુઃખિત હૃદયને લઈને ફરવાનુંજ છે ને ? ત્હેમાં મ્હને શું સુખ-આનંદ મળશે ? વળી મુક્તિ મેળવવા આવા કુટીલ પથને અહણુ કરવાની પણ આવશ્યકતા નહિ રહે ! ”

જોલાના મગજમાં ઉપરોક્ત વિચારો રમી રહ્યાં હતાં પરંતુ
 તેના મગજમાં અન્ય વિચારોએ પણ પોતાનું પ્રાબલ્ય જોડ્યું
 જમાવ્યું નહોતું. તેની મદદેએ તો વળી જુદાજ પ્રકારની હતી.
 તે બડબડવા લાગી: “ મહારા પ્રાણહાતાને મ્હેં એક વખત દ્રષ્ટિ
 સમીપ જોયો છે. પરંતુ હવે તેને જોઈને મહારા નયનોને ક્યારે
 દારે ? તેને પુનઃ જોવાની મહારી પ્રબળ ઇચ્છા છે. આ ઇચ્છા
 મહારા પોતાનાથી તો કાંઈ પણ પ્રકારે રોકી શકાય એમ નથી.
 પરંતુ તેને મળીને હું શું કરીશ ? તેણે મહારા ઉપર મદદ ઉપ-
 કાર કર્યો છે—અશ્વીના સમયે મ્હેને મદદ કરી છે તેના પદલામાં
 હું શું તેને દઈ શકીશ ? શું દેવું એ કાંઈ સ્થિર થઈ શકતું
 નથી છતાં કાંઈક દેવાની તો મહારી પ્રબળ ઇચ્છા છે. કાંઈ પણ
 ન હોય તો તો હું કૃતઘ્નીજ ગણાઉં ! મહારં જીવન તદ્દન વ્યર્થ
 જેવું જ મણાય ! જગતમાં સર્વ દેવાને વ્યસ્ત છે. જેની જેવી
 શક્તિ તદ્દનુસાર અન્ય જનને તે આપે છે. કાંઈ સંગીત, કાંઈ જવલન્ત
 જ્યોતિ તો કાંઈ વળી સ્વધત આપીને સંતોષ માને છે. કેવળ
 મનુષ્ય જ આ પ્રમાણે કરે છે એવું નથી. વિદ્યાતાના ઉત્પન્ન કરેલ
 અર્થ પદાર્થ આપીને સુખી થાય છે. પરસ્પર પરસ્પરને આપીનેજ
 આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે. આ ભાદ્રપાદ, કેતકી વૃક્ષને કુસુમથી અલ-
 કૃત કરે છે; આ રજની જીવનની અમેક લયંકર વેદનાઓનું વિસ્મરણ
 કરાવી શાન્તિ આપે છે; આ નિર્માળ ભુરં આકાશ મનુષ્યને કાંઈક
 જુદાજ આનન્દનો ઉપભોગ કરાવે છે; આ ઉપા પુષ્પમાં અતિ
 ધીમે ધીમે પોતાના સીતળ અમૃતચિન્દુઓ પૂરે છે અને આ સરિતા
 અનેક મનુષ્યને તેના કિનારે બોલાવી જળની તૃપ્તિ કરાવે છે.

ત્યારે શું હું કાંઈ આપી નહિ શકું ? પરંતુ દઈશ શું ? હું તો રસ્તાની લિખારિણી—અતિ હીનમાં હીન છું. મ્હારી પાસે શું છે ? બસ મ્હારી પાસે જે છે તેજ આપીશ ! આ મ્હારો દેહ—મુજ ગરિબતું અમુલ્ય ધન ત્હેના ચરણે અર્પણ કરીશ ! ફક્ત આ એકજ મ્હારે માટે ઉત્તમ રસ્તો છે. મ્હારું હૃદય પણ મ્હારા આ વિચારથી ધણુંજ આનન્દિત થતું હોય એમ જણાય છે. પરંતુ તે લેશે કેમ ? અરે ! આવો વિચાર વળી ક્યાંથી આવે છે ? મન દ્રઢ હોય તો તેશું હા ના પાડી શકે એમ છે ? બસ દઈશ. મ્હારો દેહ ચરણે ધરીશ—ત્હેને લેવા માટે રાહ જોવા નહિ દઉં—મ્હારું સર્વસ્વ આપી દઈશ ! મ્હને જે કાંઈ પણ આનન્દ આપી શકે એમ હોય તો બસ આ એકજ ! હું ઋણથી મૂક્ત થઈશ ! આ મુક્તિલાભ મેળવ્યા પછી હું મરણને ખુશીથી ભેટીશ ! મરણ એ કાંઈ કઠિન કામ નથી. એક બિન્દુ ઔષધથી અથવા એ હાથ દોરડાના એક કટકાથી નહિતર છેવટ આ સરિતાના શ્મન્ત જળમાં પડવાથી ! ત્હેણે મ્હને દાન કયું ને હું ત્હેનો કાંઈ પણ બદલો ન વાળી શકું એ બને કેમ ? એટલા માટે તો આ કાર્ય પૂર્ણ કરીશ એટલુંજ નહિ, જીવન બચાવીશ એટલુંજ નહિ પણ ત્હેના ચરણે મ્હારો દેહ સમર્પિત કરીશ અને પછીજ મૃત્યુને ભેટીશ ! ”

એલા તુરતજ ઉભી થઈ. હવે ત્હેને માટે કાંઈ પણ વિચાર કરવાનો રહ્યો નહોતો. પોતાના વસ્ત્રો સરખા કરી ગામ તરફ દુતગતિથી ત્હેણે ચાલવા માંડ્યું.

મકરણ ૧૧ મું.

રમણી ઉદ્યાન.

વિજયપુર બાદશાહનો મહેલ લગ્ય અને. અતિ રમણિય હતો. ત્હેને ચારે બાજુએ કોટ હતો. દરેક દરવાજે સિપાઈઓ ખેરો લગતા હતા અને અન્દરના ભાગમાં ખોળાઓ ખેરો લગતા હતા. આ સર્વ ખેરોગારોને વટાવી બેલા અન્દર એક મહાન ચોકમાં જઈને ઉભી રહી. બાદશાહનો એવો હુકમ હતો કે કોઈ પણ બિ-બારિણીને ત્હેના કપડા-લત્તાની તપાસ કરી મહેલમાં જવા દેવી.

આ મહેલમાં સર્વ બેગમો રહેતી હતી. બેલા જ્યારે મહેલમાં ગઈ ત્યારે પ્રભાત થયું હતું. સૂર્યનારાયણ પધારવાની તૈયારીમાં હતાં અને એથી સર્વ સ્થળે સોનેરી રંગ પૂરાઈ ગયો હતો. આ સમયે કોઈ સુંદરી પોતાનું મુખ ધોતી હતી તો કોઈ સુંદરી રાત્રિના વસ્ત્રો બદલાવતી હતી. કોઈ પોતાની દાસી આગળ સુગંધી તેલનું સર્વાંગે મર્દન કરાવતી હતી. ચોકમાં કુવારો હોવાથી કોઈ સુંદરી સ્નાન કરતી હતી. કોઈ વળી સ્નાન કરીને ઉભેલી હતી-ત્હેના અપાડના કૃષ્ણમેઘ સમાન કૃષ્ણ વાળ પાછળ પીઠ ઉપર પથરાઈ ગયાં હતાં અને ત્હેમાંથી પાણીના ટીપાં નીચે પડતાં હતાં. કોઈ સુંદરી યૌવનના પૂર્ણ મદમાં મનહર ગતિથી પોતાની રસનિપુણ સખીની સાથે સહાસ્ય વદને વાત કરતી કુવારા તરફ જતી હતી. કોઈ સુંદરી વળી ઈર્ષાથી અન્ય બેગમ તરફ તિરસ્કાર ભરી દ્રષ્ટિ નાખતી હતી.

આ સર્વ સુંદરીઓ બાદશાહની બેગમો હતી. બાદશાહને બેગમો બહુ હતી-લગભગ પચાસથી પણ વિશેષ હતી. આ સર્વ

યથારિતી લગ્ન ગ્રંથીથી જોડાયેલ નહોતી. રૂપ-વક્ત્રિના આકર્ષણથી સ્વામીના ખોળામાંથી પરાણે ખુંચવી લઇને કેટલીક સુંદરીઓને આ મહેલમાં રાખીને તહેમના યૌવન-રસનું પાન થતું હતું. આ સિવાય કેટલાયની કન્યા, ભગિની, પુત્રવધુ વિગેરેને આ મહેલમાં ગોંધી ધાલવામાં આવી હતી. આ સર્વને રહેવાને માટે જૂદા ઓરડાઓ હતાં. એક તરફ વિવાહિત બેગમ સાહેબોને માટે, એક તરફ અન્ય બેગમોને માટે અને એક તરફ તેઓની કન્યા ભગિની વિગેરેને માટે રહેવાના મકાનો હતા. પરંતુ સર્વ સ્થળે એક સરખું સૌન્દર્ય, એક સરખી શૈલા અને સરખા પહેરગીરો હતા.

બેલા ભિખારિણીના વેશમાં તંબુરા ખેંચે નાખીને ચોકમાં થોડો વખત ઉભી રહી. તહેણે પ્રથમ ચારે તરફ પોતાની દ્રષ્ટિ ફેંકી. બેગમોની આ ક્રિડા જોઈને તહેને પ્રથમ તો આનંદ થયો પરંતુ તહેમના સાંસારિક સુખનો વિચાર આવતાં તે અતિ દિલગિર થઈ. તહેના કેશ અત્યારે જુટા પીઠ ઉપર ફરફરતા હતા. પ્રભાતના સ્વર્ણ ઉજ્જવળ સૂર્યના કિરણો તહેના સુકોમળ ગોરા ગાલ ઉપર પડતાં હતાં. આ કિરણોથી બેલાનું સૌન્દર્ય બહુજ ખિલી નિકળ્યું હતું. બેલાએ તંબુરાને તૈયાર કરવા માંડ્યો. તહેનો વિચાર ગાયન ગાઈને બેગમોનું ધ્યાન પોતાના તરફ ખેંચવાનો હતો.

પરંતુ આજ વખતે એક બેગમ સ્નાન કરી રહેલ હોવાથી પોતાના ઓરડા તરફ જતી હતી. આ બેગમ આવી સૌન્દર્યશાળી ભિખારિણીને જોઈને ઉભી રહી અને પૂછ્યું: “ભિખારિણી ! ત્હારે શું જોઈએ છે?”

બેલાએ કુરનીસ કરી કહ્યું: “ભિખારિણીને વળી શું જોઈએ બેગમ સાહેબા ? ત્હારે ભિક્ષા જોઈએ છીએ.”

એમ સાહેબા પોતાના મુલાખી અધરોડ હલાવવાં હસતાં હસતાં બોલ્યા: “ત્યારે સૌન્દર્ય અગાધ છે લિખારિણી! બાદસાહેબના પ્રેમની લિલા પણ જો પ્રવિષ્ઠ તો પ્રાપ્ત કરી શકીશ!”

એલા વિસ્ફારિત નયને એમ સાહેબા તરફ જોઈને બોલી: “ઉદાસીની લિખારિણી મુશ્કરના પ્રેમ સિવાય કોઈના પ્રણ પ્રેમને મુશ્કરી નથી.”

“ત્યારે ત્યારે શું લિલા જોઈએ છીએ?”

“આપની મુશ્કર હોય તે આપો!”

આ સમયે કૌતુહલચિત્તે અન્ય એ ત્રણ સુન્દરીઓ પણ ત્યાં આવીને ઉભી રહી. કેટલીક દાસીઓ પણ આવી. જેની સાથે વાત ચલી હતી તે એમ બોલી: “તું ગાયન ગાતા બજે છે?”

અન્ય એક એમને હસતાં હસતાં કહ્યું: “ત્યારે શું આવડે મોડે જાકકાનો તંબુરો નાહક જ સાથે ફેરવતી હશે?”

એલાએ પોતાની સુન્દર મીવા સ્ટેજ નમાવીને હા કહી. આથી સર્વ એમને વિચાર કર્યો કે આપણા વાસસ્થાનમાં હોને લઈ જઈને ગાયન ગવરાવીએ. આથી એક એમને બોલ્યાને કહ્યું: “ચાલ ત્યારે! અમારી સાથે ચાલ! ત્યાં તું ગાયન ગાજે!”

“જેવું એમ સાહેબાનું ફરમાન!” એમ કહી એલા હેમની પછવાડે પછવાડે ચાલી.

સર્વ ચાલીમાં જઈને એલા. એલાને ગાયન શરૂ કરવાનો હુકમ થયો. એલાએ તંબુરાના તાર ઉપર પોતાની તાબુક આંગળીઓ ફેરવવા માંડી. ત્યાં બેઠેલ સર્વ રમણીનું ધ્યાન અત્યારે એલા તરફ હતું. તેઓ સર્વ એલાના સૌન્દર્યનું પાન કરવામાં મુગ્ધ થઈ ગઈ

કતી. એલાએ માવાનું કર ક્યું:—

પ્રેમની લિખારણું હું તો, સ્નેહની લિખારણું થઈને—

આથડું બધે ગમ ગમે.

પ્રેમની પહેરી કફની, પ્રેમની લઈને ઝાળી,

પ્રેમ પ્રેમ પ્રેમ બસ એ પોકારી પોકારી હું તો...આથડું.

નિરાસ થઈને પ્રેમી, હતાસ થયેલા લેને,—

સ્નેહવારી સીંધી પુનઃ કરું છું સતેજ હું તો...આથડું.

પ્રેમથી દુઃખી થયેલા, તાસી પ્રેમથી મંચેલા,—

હૃદયો દોરું છું પુનઃ એજ પ્રેમ રસ્તે હું તો...આથડું.

પ્રિય અને પ્રેયસી જ્યાં મુરી મુરી મરતાં દેખું;

જઈને જમાવું ત્યાં તો પ્રેમ અહાલેક હું તો...આથડું.

પ્રેમીને સૌન્દર્ય અપુરું, આનન્દને શાન્તિ સાથે,

કરી કડં એક બે ના ખડું કરી સ્વર્ગ હું તો...આથડું.

જીવન આ ધાર્યું છે મ્હેં, પ્રેમીજન દિત કરવા,

લટકું હું જેથી જ્યાં ત્યાં પ્રેમ પાઠ શિખવવા હું...આથડું.

માયન બંધ થતાંજ સર્વ રમણીઓ એલાની મુક્ત કંઠે પ્રસંશા કરવા લાગી. એક બેગમે એલાને પૂછ્યું: “ લિખારણી ! તારે પતિ છે ? ”

“ ના, બેગમ સાહેબા ! મ્હારે પતિ નથી. લિખારણીને વળી પતિ કરી શું કામ છે ? ”

જેણે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તેજ બેગમે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ કેમ ? રાત્રે મચ્છર બચ્છર કરડતાં હોય તો પતિ તે ઉઘાડી દેખે ! ”

“ મચ્છરનો ભય લિખારણીને હોય જ નહિ. લિખારણીનું શરીર તે સહન કરવાને શક્તિવાન જ હોય ! ”

અન્ય એક બેગમે કહ્યું: “ અરે ! તે આપણી માફક એકને જ આધીન રહી, એકજ મુખ તરફ જોઈ રહી, વાર્તાલાપ કરી બેસી

રહે નહિ. ત્હેમને તો સ્વતંત્રા પ્રિય હોય છે—ગમે ત્યારે ઇચ્છા થતાં ગમે ત્યાં જાય છે.”

જેણે પ્રથમ પ્રશ્ન કર્યો હતો તે બોલી: “આ પોતાની ઇચ્છા-થી જ લિખારિણી પણ થઈ હશે !”

અન્ય એક બેગમે વળી અદ્ભુત હસતાં હસતાં કહ્યું: “લિખારિણી ! ત્હારે જ્યારે પતિ નથી તો પછી આવું ગાયન કેમ ગાયું ?”

“બેગમ સાહેબા ! જેના હૃદયમાં જેવા ભાવની લહરી ઉત્પન્ન થાય તેવું તે ગાયન રચે છે, પરંતુ ગાય છે તો બીજાનું ! જેઓ ગાય છે તેઓ શીખીને—અભ્યાસ કરીને ગાય છે. ગાયક અથવા ગાયિકાના હૃદયનો ભાવ શું સર્વદા ગાયન બતાવે છે? પક્ષી ઇન્દરનું નામ લેય છે તે શું ત્હેનો અર્થ સમજીને ? પોતાનું કલ્યાણ કરવાને ? ના, અભ્યાસથીજ તે નામ લેય છે. તે જો કે અભ્યાસથી બોલે છે છતાં મનુષ્યોને આનન્દ થાય છે. મ્હારું ગાયન પણ તેમજ છે. લિખારિણીને લિલ્લા ઉપર જેટલો લોભ હોય છે તેટલો પતિ મેળવવા હોતો નથી.”

“ત્હારું ઘર ક્યાં છે ?”

“લિખારિણીને વળી ઘર કેવું ?”

“ત્યારે તું રહે છે ક્યાં ?”

“લિખારિણીને રહેવાની જરૂર શું છે? રાત્રે ગમે ત્યાં રસ્તા ઉપર, કોઈના મહના ઓટલા ઉપર કે ધર્મશાળામાં ગમે ત્યાં પડી રહે છે.”

“તું કદી પણ સરિચ્છદાનન્દ મહાત્માના યોગાશ્રમમાં ગઈ છું?”

“હા, ત્યાં હું ઘણી વખત ગઈ છું. લિખારિણીની ગતિ તો સર્વત્ર હોય છે.”

“ અમે એમ સાંભળ્યું છે કે સચ્ચિદાનન્દ યોગી વ્યાધર્ના પીઠ ઉપર બેસીને આવ જાવ કરે છે. વળી પાણીની સપાટી ઉપર ચાલે છે. આ શું સત્ય છે?”

“ હા, સત્ય નહિ તો શું ? ”

“ અરે પણ તે થાય શી રીતે ? ”

“ યોગબળથી સર્વ થઈ શકે છે ! ”

“ તું એવું કાંઈ કરી શકે છે ? ”

“ ના, હું એવું તો કાંઈ જાણતી નથી પરંતુ મનુષ્યનું અવિષ્ય જાણતી હું જાણી શકું છું. ”

એલાના મુખમાંથી લાગ્ય જાણવાની વાત સાંભળતાં જ વેશાક માસના તોફાનની માફક આરે તરફથી પ્રશ્ન ઉપર પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા. જેઓ દૂર હતી તે પણ દોડીને ત્યાં આવી ! કાંઈ કહેવા લાગી : “ હું ત્હને સારી રીતે સંતુષ્ટ કરીશ પણ મ્હારો હસ્ત જોઈને કહે કે મ્હારા લાગ્યમાં શું લખ્યું છે ? ” કાંઈ કહેવા લાગી : “ બાદશાહ મ્હારા ઉપર શું કરવાથી અત્યંત પ્રેમ રાખે તે જલદી કહે ! હું ત્હને સો રૂપિયા અત્યારેજ આપીશ ! ” કાંઈએ કહ્યું : “ મ્હારા ગર્ભથી ક્વચિત્ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો તે બાદશાહના સિંહાસનને પ્રાપ્ત કરી શકશે કે કેમ તે જો તું કહી શકે તો હું ત્હને આ મ્હારી સોનાની બંગડીઓ ભિક્ષામાં આપું ! ” કાંઈએ પૂછ્યું : “ જો ભિખારિણી ! બાદશાહ ક્વચિત્ ક્વચિત્ મ્હારા ઉપર ગુસ્સે થાય છે ત્હેનું શું કારણ છે ? શું કરવાથી તેઓ મ્હારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખે ? ” કાંઈએ વળી પૂછ્યું : “ મ્હારી આટલી બધી વય થઈ જતાં હજી સંતાન થયું નથી ત્હેનું શું કારણ ? ”

એક સુન્દરીએ વળી પૂછ્યું: “ જાણ્યા હ મહારા અતિવ માટે વાર-
વાર શંકા લાવે છે ત્હેનું મ્હારે શું કરવું ? ”

આ પ્રમાણે પ્રશ્ન ઉપર પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. એલા તો આ-
ટલા પ્રશ્નો સાંભળીને હેબતાઈ જ મઠ ! તે થોડો વખત સૂધી તો
કાંઈ જ બોલી નહિ. શું ઉત્તર આપવો તે પણ તે સ્થિર કરી શકી
નહિ. થોડો વખત વિચાર કરીને એલાએ કહ્યું: “ આપ સર્વ
મ્હને એકી સાથે પ્રશ્ન પૂછો છો પરંતુ આપ હજી મ્હારું કહેવું
સંપૂર્ણ સમજી શક્યા હોય એમ જણાતું નથી. અકેક પ્રશ્નનો જ-
વાબ આપતાં મ્હલાં મ્હારે ગણિત કરીને ઉંડા વિચાર કરવો જોઈએ.
હું આપને ગમે તેમ જવાબ આપું એ યોગ્ય ન જણાય ! વળી
ગણત્રિ કરતાં કોઈ ગુપ્ત વાત પણ મ્હારે પૂછવી જોઈએ અથવા
તો મ્હને તે વાત જણાતાં મ્હારે ત્હમને કહેવી જોઈએ. આપ સર્વ
વિચારી જુઓ કે કોઈની ગુપ્ત વાત આટલા બધાની સમક્ષ મ્હારાથી
કેમ કહેવાય ? માટે ઉત્તમ રસ્તો તો એ છે કે આપ સર્વ આપના
ઝોરડામાં જવ ! હું દરેકના ઝોરડામાં બેસીને દરેકના પ્રશ્નનો જ-
વાબ આપું. આથી કોઈની ગુપ્ત હકીકત મ્હાર પડવા પામશે નહિ
તેમજ હું શાન્તિથી મ્હારું કાર્ય કરી શકીશ. અલખત, એક દિવસમાં
તો આપ સર્વના પ્રશ્નોનો જવાબ હું આપી શકીશ નહિ પરંતુ હું
કાલે આપ સર્વનું ફરમાન હશે તો આવીશ ! ”

એલાના આ શબ્દો સાંભળીને સર્વ રમણીઓ થોડો વખત
વિચારમાં પડી બઠ. પરંતુ તુરંતજ એક કહે કે પ્રથમ મ્હારા પ્ર-
શ્નોનો જવાબ આપવા મ્હારે ઝોરડે આવ ! અન્ય કહે કે મ્હારા
પ્રશ્નોનો પ્રથમ જવાબ આપ ! વળી ત્રીજી કહે કે મ્હારા પ્રશ્નોનો જ-

વાળ તો ત્હારે પ્રથમ આપણે જ પડશે. ચોથી કહે કે જે મ્હારા પ્રત્નનો જવાબ તું પ્રથમ આપ તોજ હું ત્હારી પાસે મ્હારી ભાગ્ય-પરિક્ષા કરાવવા ઇચ્છું છું—નહિતર નહિ જ !

ધીમે ધીમે તો આ બનાવે જૂદું જ રૂપ મહાન કરવા માંડ્યું. પ્રથમ તો કાની ભાગ્યપરિક્ષા થવી જોઈએ એ બાબત બેગમોમાં અન્દરને અન્દર અનેક વારાઘાટ થઈ ! આ વારાઘાટનું પરિણામ એ આન્યું કે તેઓ અન્દર અન્દર લડવા લાગી ! આ તકરારમાંથી એક બીજાના છિદ્રો ઉઘાડા પડવા લાગ્યા. છિદ્રો ઉઘડતાં એક બીજાનું મહત્ત્વ ઘટવા લાગ્યું. આનું છેવટ પરિણામ તો એ આન્યું કે ગુસ્સાથી-દ્વેષથી ઉસ્કેરાઈ તિરસ્કારથી એક બીજાના તરફ નયન ફેરવતી, મનમાં ગાળો ફેતી બેગમો પોત પોતાના ઓરડામાં ધમધમાટ કરતી ચાલી ગઈ ! જે સ્થળે જ્યાં થોડો વખત ખુંલા અનેક રમણીઓ આનન્દિત રહેરે કથનોપકથન કરતી હતી ત્યાં અત્યારે કોઈ નહોતું. ફક્ત બેલાજ શાન્ત હૃદયે બેઠી હતી.

બેલા તો મનમાં ને મનમાં હસવાજ લાગી ! અહો ! સ્વાર્થનું પ્રાબલ્ય મનુષ્ય હૃદય ઉપર કેટલું છે ? સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાને મનુષ્ય કેવા કેવા પ્રયત્નો કરે છે ? ભવિષ્ય મનુષ્યને કેટલું મોહક છે ?

બેલા પણ ત્યાં બેસી ન રહી. એક દાસી ચાલીમાંથી ઝાડુ કાઢતી હતી ત્હેની પાસે ગઈ અને પૂછ્યું : “ ચાંદબેગમનો ઓરડો ક્યાં છે ? ”

“ ચાંદબેગમને તું પિછાણતી નથી ? ત્હારી સાથે જે વાતચિત કરતી હતી તેજ ચાંદબેગમ હતી. ” દાસીએ જવાબ આપ્યો.

“ ના, ત્હેમને હું જાણતી નથી. ”

“ હું ત્હેનીજ દાસી છું. ચાલ ! મ્હારી સાથે ચાલ ! ”

એલાએ દાસીની પાછળ પાછળ ચાલી ચાંદબેગમના ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. ચાંદબેગમ એલા પાસેથી ઉઠીને શાન્તિ અર્થે એક પલંગ ઉપર પડી પડી પુખ્તોના પરિપલનો ઉપભોગ કરતી હતી. આ સમયે એલા ત્યાં જઈને ઉભી રહી ! એલાને જોઈને ચાંદબેગમ સ્હેજ ગુસ્સાથી બોલી : “ કેમ ! વળી અહીં શા માટે આવી છું ? ”

“ બેગમ સાહેબા ! બેચદખી માફ કરશો ! આપનું લલાટ જોઈને હું આપની એક બાબત જાણી શકી છું ને તે આપને કહેવાને જ આપની પાસે આવી છું. ” એલાએ અતિ નમ્રતાથી બુલાસો કર્યો.

આ સાંભળી ચાંદબેગમનો ગુસ્સો ચાલ્યો ગયો. ત્હેણે શાન્તિથી કહ્યું ! “ તું શું જાણી શકી છું ? ”

“ આપને તે ગુપ્ત રીતે જ કહેવા જેવું છે. ”

“ લલે, ચાલ ! આપણે અન્દરના ઝોરડામાં જઈએ. ”

ચાંદબેગમ આટલું કહી ઉભી થઈ અને અન્દરના ઝોરડા તરફ ચાલવા લાગી. એલા પણ ત્હેની પછવાડે જ હતી. બન્નેએ ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યા બાદ એલાએ કહ્યું : “ મ્હે આપને દૂરથી જ જોયા હતા એટલે કવચિત જૂલ થવાનો સંભાવ છે માટે આપ આપનો જમણો હસ્ત મ્હને બતાવવાની કૃપા કરો ! ”

બેગમે પોતાનો ગુલાખી હસ્ત એલાના હસ્તમાં આપ્યો. થોડો વખત એલા તે તરફ સ્થિર દ્રષ્ટિએ જોઈને બોલી : “ હા, ઠીક ! ”

અતિ આશ્ચર્યથી બેગમે એલાના મુખ તરફ જોઈને કહ્યું : “ શું છે બિખારણી ? ”

“આપનો પુત્ર આદર્શાહ થશે!”

“શું ? શું તું કહે છે લિખારિણી ! આ તો અલખત વધામ-
ણીજ કહેવાય ! મહારા પુત્રને જોઇને પણ દરેક એમ જ કહે છે !
સર્વ કહે છે કે ત્હેના હસ્તમાં રાજચિન્હ છે ! તે જરૂર સિંહાસન
પ્રાપ્ત કરી શકશે.” આંદ્રમેગમે અતિ હર્ષવિશયી કહ્યું.

“પરંતુ એમમ સાહેબા ! આમાં એક વિધન છે.”

“શું વિધન છે ? બોલ લિખારિણી જલદી બોલ ? શું વિધન
છે ? ત્હેં તે શી રીતે જાણ્યું.” આંદ્રમેગમે અતિ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“હું આપનો હસ્ત જોઇને જાણી શકું છું કે અમૃતમેગમ
વિધનરૂપ છે.

“અરે આપરે ! એ શું કરશે ?” આંદ્રમેગમને તો આ સાં-
ભળીને સમસ્ત દુનિયા ડૂબી ગયા જેવુંજ જણાયું.

“મ્હને ગણત્રિ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાયું છે કે જ્યારે ત્હેને આ-
દર્શાહ હરણ કરીને લાવ્યા ત્યારે તે એક ફકીર પાસેથી કેટલીક
ઔષધિઓ તેમજ કેટલાક તાવિજ લાવી છે. આ સર્વ ત્હેણે
એક ફૂપાની પેટીમાં રાખેલ છે. આથી જ તે ગમે તેમ કરવાને
શક્તિવાન છે. અત્યારે ત્હેને એક માસનો ગર્ભ છે. આ ગર્ભથી
ત્હેને પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થશે. પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થતાંજ ત્હેનો લોભ
વૃદ્ધિગત્ થશે અને તેથી તે આદર્શાહને પોતાની ઔષધિ અને
તાવિજના પ્રતાપથી વશીભૂત કરી પોતાના પુત્રને રાજ્ય-સિંહાસન
અપાવશે. આમ થવાથી આપનો પુત્ર રાજ્ય-સિંહાસન પ્રાપ્ત કરી
શકશે નહિ.”

આંદ્રમેગમ બેલાની વિશેષ નજીક આવીને બોલી; “આનો
કાંઈ ઉપાય છે લિખારિણી ?”

એલાએ થોડો વખત વિચાર કરીને કહ્યું: “ ઉપાય તો છે. આપ ને યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી એ રૂપાની પેટી હસ્તગત કરો તો પછી ઉપાય થઈ શકે એમ છે. ”

“ એ પેટીને હસ્તગત કરવાને હું પ્રાણપણે યત્ન કરીશ પણ લિખારિણી ! મારો પુત્ર સિંહાસન પ્રાપ્ત કરી શકશે ને ? ” આંદમે એમને આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ અરે ! વળી એમાં તે શંકા શું ? પણ આપ ને એ પેટી મેળવી શકો તો ત્હને ઉઘાડશે નહિ કારણ કે પેટીમાં જાદુમંત્ર-મય તાવિજ અને આંધળિ છે. આપ તે પેટી ન ઉઘાડતા મ્હને સોંપી દેજો. હું આ સર્વ મંત્રોષધિને એવા વિપરિત ભાવમાં મૂકી દમ્પશ કે સર્વ એગમેનો ત્યાગ કરીને બાદશાહ આપનીજ પાસે આવે અને આપની ઇચ્છાનુસાર વર્તે ! આ પેટીમાં એક એવી ચીજ છે કે જે મળવાથી બાદશાહ એક ગુલામ જેવો થઈ જશે ! ”

“ તું મ્હને હવે ક્યારે મળીશ. ”

“ આપ કહો ત્યારે અહીં આવવા તૈયાર છું. ”

“ લલે ત્યારે હું ત્હને કહેવરાવીશ ! પરંતુ તું જે પ્રમાણે કહે છે તે પ્રમાણે જો કરી આપીશ તો લિખારિણી ! હું ચોક્કસ કહું છું કે ત્હારી ઇચ્છાનુસાર ત્હને પુરસ્કાર આપીશ. ” આંદમે એમને હર્ષિત હૃદયે કહ્યું.

“ આપ પ્રથમ આ પેટી હસ્તગત કરો ! પછી સર્વ કાર્ય હું કરીશ. હવે હું આપની પાસેથી રજા લઉં છું. આપ આ બાબ-તમાં અતિ હુશિયાર રહેજો. અમૃતમેઘમ આ સમ્યન્ધી એક સખ્દ પણ જાણવા પામે નહિ. ”

“ ત્યારે એ બાળક કાંઈ પણ ચિન્તા રાખતી નહિ, પણ બિ-
ખારિણી ! ત્યારા ઉપર હું અત્યંત ખુશી થઈ છું અને એ ખુશીના
બદલામાં હું મ્હારો હાર ત્હને આપું છું. મ્હારું કાર્ય થયે હું
ત્હને વિશેષ પુરસ્કાર આપીશ; અત્યારે તો હું ત્હને આટલું મ્હારી
ખુશીથી આપું છું. ” એમ કહી એગમે પોતાના ગળામાંથી હાર
કાઢીને એલાને આપ્યો.

એલાએ કાંઈ પણ જવાબ ન આપતાં હાર લીધો. હાર લઈને
તે તુરતજ મ્હેલ ખહાર ચાલી ગઈ !

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મુદત પડી.

હુંક જ છે જીવિત, ને દુઃખભાર મ્હોટા,
ને મૃત્યુની પછી કરો રસસ્વાદ ના ના.
કલાપી.

જે દિવસે બિખારિણીના વેશે એલા મ્હેલમાં ગઈ હતી તેજ
દિવસે બપોરે મનુષ્યો અદાલત તરફ જતા હતા. આજે રામચન્દ્રના
દાવાનો ફેંસલો થવાનો હતો. ગરીબમાં ગરીબ માણસ, કુદ્ર ગૃહમાં
રહેનારો, ફાટલતૂટલ કપડા પહેરનારો પચીસ લાખ રૂપિયાનો
માલિક થવાનો હતો. માણસો તો રામચન્દ્રના વિષે કંઈક કંઈક
વાતો કરતાં હતાં. આટલો વખત તો ત્હને કાંઈ ઝાળખતું નહોતું,
પરંતુ અત્યારે તો સર્વના મુખે રામચન્દ્રના લાગ્યનીજ વાત થતી
હતી. જે ધનાઢ્યના પુત્રને રામચન્દ્ર સંસ્કૃત ભણાવવા જતો હતો તે

પણ રામચન્દ્રના લાગ્યોદયની વાત સાંભળી અતિ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. વળી કૃષ્ણરાવની પુત્રી પ્રભાવતી સાથે લગ્ન થવાથી રામચન્દ્રને જોવાને માણસોને વિશેષ જાણસા ઉત્પન્ન થઈ હતી. પ્રથમ તેઓએ રામચન્દ્રને જોયેલ તો હશે છતાં તહેને હવે નિહાળીને જોવાની ઇચ્છા થઈ હતી અને તેથી અદાલતમાં ધીમે ધીમે માણસોની ભિડ થવા લાગી.

તે દિવસે બધા મુકરદમા હતા. એ તણ મુકરદમાનો ચુકાદો કર્યા બાદ રામચન્દ્રનો મુકરદમો કાજ સાહેબે હાથમાં લીધો.

રામચન્દ્રને તુરતજ અદાલતમાં બોલાવવામાં આવ્યો. કૃષ્ણરાવ વકિલનો તે જમાતો થયો હોવાથી તહેની તરફ હવે માણસો માનની દ્રષ્ટિથી જોતાં હતાં. વિના પૈસે અનેક વકિલો તહેના પક્ષનું સમર્થન કરવાને આવ્યાં હતાં. કાજ સાહેબે રામચન્દ્રને સમ્મોધીને પૂછ્યું :

“ તહમારું નામ શું ? ”

“ મહારું નામ રામચન્દ્ર છે. ” રામચન્દ્રે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો.

“ તહમે હાલમાં ક્યાં રહો છો ? ”

“ વિજયપુરમાં. હું લાલપુર પરગણાના કેશવરાવનો દૈહિત્ર છું. મહારા માતામહને કાંઈ પણ સંતાન ન હોવાથી હુંજ તહેમની સમસ્ત સંપત્તિનો ખરો હકદાર છું માટે કૃપા કરીને તેમની ધન-સંપત્તિ મહેને મળે એવો હુકમ થવો જોઈએ. ”

“ તહમે કેશવરાવના દૈહિત્ર છો તહેના કાંઈ પ્રમાણો તહમારી પાસે છે ? ”

“ મહે એ સર્વ કાગળ-પત્રો અદાલતમાં દાખલ કર્યા છે. ”

કાજ સાહેબે કારકુન તરફ નજર કરી. કારકુને તુરતજ સર્વ

પત્રો કાઢી સાહેબને આપ્યા. કાઢી સાહેબે એ પત્રોનું અવલોકન કરીને કહ્યું: “ આ સર્વ કાગળ-પત્રો કોણે દાખલ કર્યા છે ? ”

“ મહે અને મહારા પક્ષના વકિલ કૃષ્ણરાવે, સાહેબ ! ”

“ તમારા સ્વાક્ષર કરો ? ”

રામચન્દ્રે એક કાગળ ઉપર સ્વાક્ષર કરીને કાઢી સાહેબને તે કાગળ આપ્યો.

“ તમે કેશવરાવના દૈહિત્ર છો ત્હેના સાક્ષીઓ છે કે કેમ ? ”
કાઢી સાહેબે પૂછ્યું.

“ જી હા, ચાર સાક્ષીઓ છે. ” રામચન્દ્રે જવાબ આપ્યો.

તુરતજ સાક્ષીઓને બોલાવવામાં આવ્યા. તેઓ સર્વેએ એવી સાક્ષી આપી કે ઘણો વખત થયાં રામચન્દ્રને તેઓ પિછાને છે અને તે કેશવરાવનો દૈહિત્ર છે એમ સારી રીતે જાણે છે.

આ સમયે કેશવરાવના જાતા ત્રાંચકરાવનો વકિલ ઉભો થયો. ત્હેણે કાઢી સાહેબ તરફ કરીને નમ્રતાથી કહ્યું: “ હજુર! રામચન્દ્ર નામનો કોઈ પણ માણસ કેશવરાવનો દૈહિત્ર હતોજ નહિ. આ માણસ ઘણોજ દરિદ્ર છે તેમજ દૂર દેશનો રહીશ છે. ત્હેણે આ ખોટા કાગળ-પત્રો લખી કેટલાક ખોટા સાક્ષીઓને ઉભા કર્યા છે. ત્હેણે આ અગાધ સંપત્તિ મેળવવાની ઇચ્છાથી આ કારસ્થાન ઉભું કર્યું છે. કેશવરાવ જ્યારે જીવતા હતા ત્યારે ત્હેમનો એક દૈહિત્ર કયાંય ચાલ્યો ગયો હતો. ત્હેની તપાસ કેશવરાવે ધણીજ કરાવી હતી. આ તપાસમાં એમ જણાયું હતું કે તે પદ્માનદીમાં નૌકામાં ખેડા હતો. નૌકા થોડે દૂર જતાં ડૂબી ગઈ. મતલબ કે કેશવરાવનો દૈહિત્ર મૃત્યુ પામ્યો. અન્ય એક બાળક દૈહિત્ર હતો પરંતુ ઘણો

વખત ખેલાં લુટારાઓએ ત્હેનો વધ કર્યો છે. અત્યારે આ અતુલ સંપત્તિ હસ્તગત કરવાના લોભથી કેટલાક લોકોએ મળીને આ અપરિચિત અક્તિને અત્ર ઉપસ્થિત કરેલ છે. આ સર્વ મિથ્યા છે. આપ નામદાર હવે વિચાર કરીને કેશવરાવના ગાતાને સર્વ સંપત્તિ મળે એવો હુકમ ફરમાવશો. ”

સામા પક્ષના વકિલનું બોલવું બંધ થતાં રામચન્દ્રનો એક વકિલ ઉભો થયો. ત્હેણે પ્રથમ સર્વ તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી અને બોલ્યો : “ ધર્માવતાર ! વિપક્ષના વકિલ સાહેબના કથન ઉપરથી જ અમારું ખરું પ્રમાણ નિકળી આવે છે. ત્હેમણેજ કહ્યું કે કેશવરાવના જ્યેષ્ઠ દૌહિત્રનો પત્તો લાગતો નથી. તે વખતે જેનો પત્તો નહોતો લાગતો તેજ આ રામચન્દ્ર છે. જે કારણથી તેઓ ન્હાસી ગયા હતા તે કારણ દૂર થવાથી હવે તેઓ આવ્યા છે. જે તેઓ દૌહિત્ર ન હોય તો આ લેખ ક્યાંથી લાવી શકે ? જે આ લેખ ખોટોજ હોય તો પછી અસલ લેખ ક્યાં છે ? કેશવરાવને કાંઈ પણ પુત્ર સંતાન ન હોવાથી પોતાના મૃત્યુ પછી પોતાનો લાઈ પોતાની કન્યાને અને દૌહિત્રોને કાંઈ પણ સંપત્તિ આપશે નહિ એવું તેઓ જાણતાં હતાં અને તેથીજ ત્હેમણે જમીનનો લેખ પોતાની કન્યાને કરી આપ્યો હતો. આ કન્યા એજ રામચન્દ્રની માતા ! રામચન્દ્ર જ્યારે ગૃહનો ત્યાગ કરી બહાર ચાલ્યાં ગયાં ત્યારે ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ ધારીને પોતાની માતાની પેટીમાંથી આ લેખ ત્હેમણે લઈ લીધો હતો. વળી કેશવરાવની કન્યા હજી પણ જીવિત છે ને તે અંજકરાવના ગૃહેજ છે. જ્યારે તે કન્યા કેશવરાવના ગૃહેજ છે તો પછી અસલ લેખ ક્યાં ગયો ? ”

કાળ સાહેબ ત્રાંબકરાવના વકિલ તરફ જોઈને બોલ્યા ! “ત્હમે મિથ્યા વાત કરી શા માટે નકામો વખત ગુમાવો છો ? ત્હમારો લેખ ક્યાં છે ?”

ત્રાંબકરાવના વકિલે જવાબ આપ્યો : “આપ કૃપા કરીને જો એક માસની મુદત આપો તો તે વખત દરમ્યાન અસલ લેખ આપ નામદારની સમક્ષ રજુ કરશું.”

“વાર, ત્હમે બંને પક્ષ એવું કહ્યું છે કે કેશવરાવની કન્યા હજી જીવિત છે. જો આ સત્યજ હોય તો કેશવરાવની કન્યા ત્હના પુત્રને તુરતજ ઓળખી શકશે !”

રામચન્દ્રના વકિલે ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું : “માતા પોતાના પુત્રને ન ઓળખે એ બંનેજ કેમ ? તે તુરતજ ઓળખી કાઢશે. અત્યારે કન્યા પણ ત્રાંબકરાવને ત્યાંજ છે.”

“કેમ ત્હમે આ સમ્બન્ધી શું કહેવા ઇચ્છો છો ?” કાળ સાહેબે ત્રાંબકરાવના વકિલને સમ્બોધીને કહ્યું.

“ત્હને અહીં સાક્ષીમાં બોલાવી શકાય એમ નથી કારણ કે તે અત્યારે મ્હારા અસીલના ગૃહે નથી.”

કાળ સાહેબે કહ્યું : “આ મુકરદમામાં હું કાંઈ સમજી શકતો નથી. મ્હારો તો એવો મત છે કે રામચન્દ્ર અને ત્રાંબકરાવે આ સંપત્તિ સરખા હિસ્સે બહેનની લેવી. આ બધું તરતોક્ષાન કરવાની કાંઈ જ જરૂર નથી.”

આનું નામ જ કાળનો વિચાર ! પરંતુ આ કાળ સાહેબના વિચારને બંને પક્ષ સંમત થયા નહિ. ત્રાંબકરાવના વકિલે કહ્યું : “આપ જો એક માસની બીજી મુદત આપો તો અમે અસલ લેખ

આપની સમક્ષ રજુ કરી રામચન્દ્ર અને રામચન્દ્રના લેખ જુદા છે એવું પુરવાર કરી આપીશું. ”

કાજ સાહેબ રહેજ વિરક્ત બાવે બોલ્યા: “ આ એક નકામા મુકરદમામાં અનર્થક અદાલતનો ઘણો સમય નષ્ટ થાય છે. ત્હમે ઘણું કલ્હાં છતાં કાંઈ પણ માનતા નથી. ભલે હું બીજા પંદર દિવસની મુદત આપું છું પરંતુ તે સાથે એવો પણ હુકમ કરું છું જે પક્ષની વાત મિથ્યા ઠરશે ત્હને હું શણીએ ચડાવીશ. સોળમે દિવસે કાંતો ત્રાંબકરાવને અથવા તો રામચન્દ્રને શણીએ ચડી પ્રાણ ત્યાગ કરવો પડશે. ”

કાજ સાહેબે હુકમ કર્યો. આ તરફ અદાલત બંધ થવાનો ઘંટ વાગ્યો. કમ્પિત હૃદયે રામચન્દ્ર અને ત્રાંબકરાવ અદાલતની બહાર નિકળ્યા. ત્હમના બન્નેના હૃદયમાં કાજ સાહેબનો હુકમ સાંભળીને તેલ રેડાયું હતું. સંપત્તિ મળે કે ન મળે ત્હંની હવે બન્નેમાંથી કોઈને દરકાર નહોતી રહી પરંતુ શણીનું સ્મરણ થતાં તેઓનું અંગ કુણતું હતું.

ત્રાંબકરાવ સીધો ગૃહેજ ગયો. ગૃહે જતાં જ પોતાના નારાયણ નામના નોકરને બોલાવ્યો. નારાયણ ઘણા વર્ષ થયાં ત્રાંબકરાવને ત્યાંજ નોકરી કરતો હતો; વળી તે અત્યંત વિશ્વાસુ હતો. નારાયણ આગ્યો એટલે ત્રાંબકરાવ કાજ સાહેબનો હુકમ કહીને બોલ્યો: “ હવે શું થશે ? આ પડયંત્ર એવી રીતે ઉભું કર્યું છે કે ત્હને ખોટું ઠરાવવું એ કઠિન કાર્ય છે. જે તે ખોટું ન દરે તો શું થશે ? જીવતાં હશું તો સંપત્તિનો ઉપભોગ થઈ શકશે ! શિર સલામત તો પદ્મડિયાં બહોતેરી ! શું શણી ઉપર ચડીને જીવનની

સર્વ આશાઓને નષ્ટ કરી નાખવી ? અરે પ્રથમ કાજીએ કહ્યું તેમ અર્ધ સંપત્તિ બહેન્યા લીધી હતી તો પણ હું અનેક પ્રકારનું સુખ માણી શકત ! હાય ! હાય ! તે વખતે આ વિચાર કેમ ન આવ્યો ? લોભે મ્હારી કફેડી દશા કરી ! ”

આશ્વાસન આપતાં નારાયણે કહ્યું : “ આમ થશે એ શું કાંઈ ખબર હતી ! સંપત્તિ મેળવવા જતાં શળીનો લુકમ ! આ પણ કાજીની બુદ્ધિનો એક અપૂર્વ પુરાવો કહેવાય ! ”

ત્રાંચકરાવે નારાયણનો હસ્ત ઝાલીને કહ્યું : “ તું અત્યારેને અત્યારે લુંટારાના સરદાર કાનોજી પાસે જ અને દસ હજાર તો શું પણ પચાસ હજાર અરે ! એક લક્ષ રૂપિયા સૂધી આપવાનું તહેને વચન આપ ! મ્હારા જીવન મરણનો આધાર એ લેખ ઉપર જ લટકી રહ્યો છે. કાનોજીને ગમે તેમ કરી તે લેખ હસ્તગત કરવાનું કહે. ”

નારાયણ વિશેષ વખત ન ગુમાવતા ઉભો થયો. તે તુરતજ કાનોજી સરદારના ગૃહે જવાને નિકળ્યો.

આજે કાનોજી સરદારના હૃદયમાં કાંઈક જૂઠ્ઠો જ આનન્દ ઉભરાઈ રહ્યો હતો. આ આનન્દ પ્રદર્શિત કરવાને તહેણે દારૂની કેટલીક બાટલીઓ મંગાવી હતી. પોતાના મુખ્ય મુખ્ય માણસોને તહેણે ભેગા કર્યા હતાં અને એક ચોકમાં સર્વને બેસાડ્યાં હતાં. આમાં અનેક સ્ત્રીઓ પણ હતી. વાજીત્રો પણ વાગી રહ્યાં હતાં. ન્હાના છોકરાંઓ આમ તેમ નાચતાં હતાં. કાંઈ કાંઈ કાનને વિંધી નાખે તેવી ખૂંભો પાડતાં હતાં. સ્વાભાવિક, અસ્વાભાવિક, રચિકર, અરચિકર એવી નાના પ્રકારની કાંઈક ધમાલ ચાલી રહી હતી.

આ સમયે નારાયણ ત્યાં ગયો. તહેણે ત્યાં જઈને એક માણસને પૂછ્યું: “તમારો સરદાર કાનોજ ક્યાં છે?”

“ત્યારે ત્હેમનું શું કામ છે?” પેલાએ દારૂના તોરમાં ને તોરમાં જ જવાખ આપ્યો.

“બાઈ! ત્યારે ત્હેમની પાસે અગત્યનું કામ છે.”

“જા, જા, હવે! અત્યારે અમારા સરદારને ત્યારા જેવાની સાથે મળવાની પુરસદ નથી. જોતો નથી કે અહીં તો કેવી ધમાલ ચાલી રહી છે?”

“અરે, પણ એક ઘણુંજ અગત્યનું કામ છે! જો તું સીધી વાત કરીશ નહિ તો પાછળથી સરદાર ત્યારા ઉપર ગુસ્સે થયા વિના નહિ રહે, માટે બલો થઈને સરદાર ક્યાં છે તે કહે?”

પેલા માણસે બયથી કે ઇચ્છથી સરદાર એડો હતો તે તરફ આંખો કરીને કહ્યું: “જો! ત્યાં સરદાર એડા છે.”

કાનોજ સરદાર આ વખતે એક બાણુ એડો એડો મદ્યપાન કરતો હતો. ત્હેની આસપાસ પાંચ જ માણસો એડા હતાં. પરંતુ ત્હેના જમણા હસ્ત તરફ એક સ્ત્રી એડી હતી અને તે સ્ત્રીની પીઠ ઉપર કાનોજ પોતાનો હસ્ત ફેરવતો હતો. આ સ્ત્રી તે અન્ય કોઈ નહિ પણ કાનોજની પત્ની હતી. કાનોજએ પોતાની પ્રથમ સ્ત્રીના મૃત્યુ પછી આ દ્વિતીય સ્ત્રી કરી હતી. આ સ્ત્રીમાં એવું મોહક સૌન્દર્ય નહોતું. ત્હેનામાં રૂપની પણ ખામી હતી. ત્હેનું શરીર શ્યામ વર્ણનું હતું. સ્ત્રીની ઉંમર લગભગ છત્રીશ વર્ષની હોવા છતાં પણ ત્હેની ઉંમર જોનારને ત્રીશ વર્ષથી વિશેષ જણાતી નહોતી કારણકે ત્હેનું શરીર ઘણું નબળું હતું. લગભગ ત્હેના આખા શરીરના હાડકાઓ સ્પષ્ટ જણાતાં હતાં. ત્હેની ચામુઓ

રહેજ મોઢક હતી પણ અત્યારે તો ઉંડી ગરી ગયેલ હોવાથી સુંદર દેખાતી નહોતી. કાનોજી સરદાર આ સ્ત્રીથી કાંઈ સંબંધમાં વધી જાય એવો નહોતો. તે પણ હતો તો સ્થામ વર્ણુ ! બેઠ ફક્ત એટલો જ હલો કે સ્ત્રીના કરતાં તે વિશેષ બળવાન હતો. ત્હેનું શરીર કસાયેલું હતું.

“ નારાયણ સરદારને જોતાંજ ત્હેની પાસે ગયો અને કહ્યું : કાનોજી સરદાર ! મ્હારે ત્હારી સાથે એક ગુપ્ત વાત કરવી છે.”

કાનોજી સરદારે દારૂના ધેનમાં નારાયણ સામું જોયું. તે નારાયણને જોતાંજ કોમો થયો અને લથડિયા ખાતો ખાતો નારાયણ સાથે આ સર્વ લોકોથી દૂર ગયો. થોડે દૂર ગયા બાદ નારાયણે કાનોજીને કહ્યું : “ પેલા કાર્યનું શું કયું ? ”

કાનોજી વક્ષ આંખ કરતો બોલ્યો : “ કુચ્છ પરવા ન કરો ચાર ! બેલાએ બરોબર ત્હેનો ઉપાય કર્યો છે. લેખ હજી હસ્તમાં આવ્યો નથી છતાં કાંઈપણ જાતની શંકા રાખવાનું કારણ નથી.”

“ કાનોજી ! હજી પણ વિશેષ યત્ન કર ! જો તું આ કાર્યમાં ફતેહ મેળવીશ તો દસ હજાર ઉપરાંત બીજા દસ હજાર રૂપિયા હું ત્હેને આપીશ ! પરંતુ હવે દાવાને વિશેષ દિવસ નથી. ફક્ત દસ દિવસ બાકી છે.” નારાયણે કાનોજીને ઉત્તેજિત કરવા માંડ્યો.

“ અરે પાંચ દિવસ કેમ કહેતા નથી ? આટલા વખતમાં તો સહેલાઈથી કાર્ય પાર ઉતરી જશે. બસ ! અમૃતબેગમની પેટી ત્હમારા હસ્તમાં આપીશ અને દસ ને દસ એટલે વસ હજાર રૂપિયા ત્હમારી પાસેથી લઈશ. વાર પણ એક ખાલી મઘ પીશો ? ચાલો, મ્હારી સાથે ચાલો ! ”

નારાયણ આ સાંભળીને હસવા લાગ્યો. ત્હેણે હસતાં હસતાં જ

કહ્યું: “ તું તે આ શું બોલે છે ? અમારાથી મઘને અડાય પણ ખરું ! આ લે, અત્યારે હું ત્હને દસ રૂપિયા આપું છું. જા ! આનન્દ કર ! ”

“ અરે ! ત્હમે તે આ શું બોલો છો ? કાનોજી સરદાર દસ રૂપરડીમાં આનન્દ કરી શકે? આ તે શું મ્હારી મસ્કરી કરવા માંડી છે ? ”

“ બલે ! ત્યારે એથી વિશેષ આપું. ? ”

આટલું કહી નારાયણે ખીજ પચ્ચીસ રૂપિયા સરદારના હાથમાં આપ્યાં અને કહ્યું: “ ત્હેં જે રમણીને આ કાર્ય સોંપ્યું છે તે ક્યાં છે? અત્યાર સૂધીમાં ત્હેણે શું ક્યું તે ત્હેના સ્વમુખેથી સાંભળવાની મ્હારી ઇચ્છા છે. ”

“ ત્હેની પાસેથી શું જાણવું હતું ? હું ત્હમને કહું છુંને ! ત્હમે આ દસ દિવસ દરમ્યાન એ લેખ પ્રાપ્ત કરી શકશો. ”

“ પણ તે રમણી ક્યાં છે ? ”

“ ત્હમને મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ નથી ! ”

“ ના, ના, શું ત્હેણે ક્યું તે સાંભળવાની મ્હારી ઇચ્છા છે. ”

“ જે થયું છે તે થયું છે. હવે ત્હેને માટે લપ શા માટે કરે છે? ત્હમે તો તેલ પાઈને એરડિયું કાઢે તેવા લાગો છો. અત્યારે તે રમણી અહીં નથી. જ્યારે જ્યારે અહીં આવી મિજલસ હોય છે ત્યારે તે અહીં ન રહેતાં મ્હાર ક્યાંક ચાલી જાય છે. ત્હેને કાણુ જાણે આ માટે કાંઈક તિરસ્કાર હોય એમ જણાય છે. ”

“ વાર, પણ તે સ્ત્રીને ત્હેં બરોબર સાવધાન રહેવાનું કહ્યું છે ને ? આ વાત ક્યાંઈ પણ જવી ન જોઈએ. ”

“ અરે ! યાર ! તે તો ત્હમારા જેવા દસ નારાયણને હજમ કરી જાય એવી છે. ત્હેની દ્રષ્ટિએ તો બાદશાહના જેવા ફેટલાય

રંગ મહેલો નિકળી ગયા છે. હવે વધારે વખત ન ગુમાવો. જલદી ગૃહ ભેગા થઈ જાવ ! હું પણ એક બે પ્યાલી પીને આનન્દ કરું.” આટલું કહી કાનોજીએ ચાલવા માંડ્યું.

નારાયણ પણ વિશેષ વાતચિત કરવી ઉચિત ન લાગવાથી ગૃહ તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં તે વિચારવા લાગ્યો: “ આ જંગલી જેવા કાનોજી સરદાર ઉપર આવા મહત્ત્વના કાર્યનો બોલે મૂકી વિશ્વાસ રાખવો એ મ્હને તો ઉચિત લાગતું નથી. મ્હારા શેઠના જીવન-મરણનો આધાર ફક્ત કાનોજી સરદાર ઉપર જ છે. જો કાનોજી આ કાર્યમાં ફતેહ મેળવે તો તો ઉત્તમજ છે નહિતર ત્હેમની કેવી ભયંકર સ્થિતિ થશે ! આ પણ એક આશ્ચર્ય જ કહેવાય ! પોતાની સંપત્તિ મેળવવા જતાં શૂણીએ ચડવું પડે ! હું ત્હેમનો બહુ વખતનો જૂનો તોફર છું. મ્હને તેઓએ પોતાના પુત્રની માફક સાચવ્યો છે. હું મ્હારા શેઠની આવી સ્થિતિ જોઈ પણ શી રીતે શકવાનો હતો ! વળી મ્હારી શેઠાણીનું શું થશે ? શેઠના ન્હાના પુત્ર તો ત્હેમના સિવાય થોડો વખત પણ રહી શકતા નથી. એ દિવસને માટે જો તેઓ મ્હાર ગામ જાય છે તો આખો દિવસ રસ્તા તરફ જોઈને બેસી રહે છે. પ્રભો ! પ્રભો ! ત્હેમનું શું થશે ! ” આવો વિચાર આવતાં નારાયણની ચક્ષુઓ અશ્રુથી ભરાઈ ગઈ.

નારાયણ જે રસ્તેથી ચાલ્યો જતો હતો તે રસ્તાથી સરિતા નજીક જ હતી. અત્યારે રાત્રિ વંશી વિતી ગઈ હતી. ટોઈ પણ મનુષ્ય સામે મળતો નહોતો. સ્થળ લગભગ જન-માનવ શૂન્ય જેવું જ જણાતું હતું. કવચિત કવચિત ધ્રુવડનો કર્કશ અવાજ સંભળાતો હતો. નારાયણ તો પોતાના વિચારમાં ચાલ્યો જતો હતો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પેટી યુમ.

ઘણી ફાલુ થયાં સન્ધ્યાં વિતી ગઈ છે. ઘણી ફાલુ થયાં બાદ-
શાહના રંગ મહેલમાં અનેક દીવાઓ પોતાનો ઉજવળ પ્રકાશ દરેક
ઔરડામાં આપી રહ્યાં છે. ઘણી ફાલુ થયાં સન્ધ્યાગીતનો અવાજ
સુધાવર્ષણ કરી રહ્યો છે.

આ સમયે રંગમહેલમાં દરેક ઔરડો વિલાસનું જ સ્થાન હોય-
સ્વર્ગનું જ ભાન કરાવતો હોય એમ જણાતું હતું. કોઈ ઔરડા-
માંથી સુંદરી યુવતિના ગાનનો અથવા તો નૃત્યનો અવાજ સંભળાતો
હતો. કોઈ ઔરડામાંથી હાસ્યધ્વની કણુને ભેદી નાખતો હતો.
કોઈ ઔરડામાંથી સુવર્ણપાત્ર ભરીને મધ પીવાની તાણુંતાણીનો
અવાજ આવતો હતો. કોઈ ઔરડામાંથી શૃંગારરસનું વિવેચન
સંભળાતું હતું તો વળી કોઈ ઔરડામાંથી બાદશાહના આજના
કાર્ય વ્યવસાયની વાતચિત સંભળાતી હતી. પરંતુ એટલું તો ખરું
જ કે દરેક સ્થળે આનન્દ જવાઈ રહ્યો હતો. દરેક એકમ પોતાની
મુશ્કેલીનુસાર આનન્દ ઉપભોગ કરતી હતી.

આ સમયે મન્દ-અતિ મન્દ-ગતિથી એક યુવતિએ પોતાની
હાસીને સાથે લઈને આમ તેમ જોતી જોતી પાસેના એક ઔરડામાં
પ્રવેશ કર્યો.

જે ઔરડામાં આ યુવતિએ પ્રવેશ કર્યો તે ઔરડામાં એક
સૌન્દર્યવાન રમણી હતી. તે અત્યારે મખમલની ગાદી ઉપર
આડી થઈને પડી હતી. આ નવયુવાન સુંદરીને પોતાના વસ્ત્રોનું પણ

ભાન નહોતું. ત્હેના વસ્ત્રોનો છેડો, નિમ્નોન્નત અવયવો ઉપરથી ખસી ગયો હતો. ત્હેણે એવું તો બારિક વસ્ત્ર પરિધાન કર્યું હતું કે રાત્રીનો સમય હોવા છતાં ત્હેનું સર્વાંગ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. આ સુંદરી પુનઃ પુનઃ મઘનું સેવન કરતી હતી. પાસે એક દાસી સુવર્ણપાત્રમાં મઘ ભરીને ઉભી હતી. સહસા આ સુંદરી બેઠી થઈ ઉત્તેજિત સ્વરે બોલી: “લાવ દાસી લાવ ! મઘ લાવ ! હવે આ હતભાગિનીના પ્રાણના નરકાગ્નિને શાન્ત પાડવાને આ એકજ સાધન છે દે, મઘ દે. !

દાસીએ તુરતજ પોતાના હસ્તમાંહિનું મઘથી ભરેલું સુવર્ણપાત્ર સુંદરીના હસ્તમાં આપ્યું. સુંદરી ત્હેને ઉદરમાં પધારવીને બોલી: “બસ, જગનમાં ધર્મ નથી, કર્મ નથી, ભગવાન નથી—છે ફક્ત આ એકજ મઘ. લાવ, દાસી લાવ ! ઢીલ ન કરે!”

આ સમયે આવનાર યુવતિએ ત્હેની સન્મુખ જઈને રક્તાધરે મૃદુ હાસ્ય લાવીને કહ્યું: “અરે ! આજે મઘ ઉપર આટલી બધી મહેરબાની કેમ?”

એક દર્પણ સામેજ પડ્યું હતું. આગતુક યુવતિનું હાસ્ય તે દર્પણમાં પ્રતિબિમ્બિત થઈ દર્પણને ઝળઝળાવી નાખવા લાગ્યું. આતો જડ વસ્તુ હતી પરંતુ જે તે સ્થળે કોઈ પુરુષ હોત તો નક્કી ત્હેનું મૃત્યુજ થાત ! અથવા તો તે પાંગલ થઈ જાત ! આ હાસ્ય જોઈની વિજળી જેવું હતું. મનુષ્ય હૃદયને ભેદી નાખવાને ખૂણું શક્તિવાન હતું. જેણે આ હાસ્ય કર્યું તે આંદ્રભેગમ હતી અને જે મઘ પીતી હતી તે અમૃતભેગમ હતી.

આંદ્રભેગમને જોઈને અમૃતભેગમ પોતાના સુકામળ નયનોને:

સ્થેજ ફેરવીને બોલી: “ આવો આવો, ત્હમે પણ મઘને ઉપભોગ કરો ! ”

“ અરે પણ ! આજે મઘના આટલા બધા ભક્ત કેમ થઈ ગયા છે ? પ્રથમ તો મઘને હાથ લગાડવાને પણ સ્વિકૃત થતાં નહોતાં ! ”

“ મ્હારી તે વખતે મહાન બૂલ થઈ ગઈ છે. તે સમયે હું એમ માનતી કે જગતમાં ધર્મ છે, કર્મ છે, પાપ છે, પાપનું ફળ છે. પરંતુ હવે તે બૂલ હું સમજવા પામી છું. મ્હારી અજ્ઞાનતા ચાલી ગઈ છે ! હવે હું સારી રીતે સમજી ગઈ છું કે આ તો અજ્ઞાન માણસોની વાતો છે—મૂર્ખ લોકોના કથન છે. જગતમાં કાંઈ પણ હોય તો મઘ એક જ છે. મનુષ્યના હૃદયની વેદનાને જો દૂર કરનાર કોઈપણ હોય તો તે મઘ જ છે ! મનુષ્યની ચિન્તાનું નિવારણ કરનાર કોઈ પણ હોય તો તે મઘ જ છે ! સર્વ જવાળાઓનું વિસ્મરણ કરાવી શાન્ત નિદ્રાનું સેવન કરાવનાર જો કોઈપણ હોય તો તે મઘ જ છે ! આટલાજ માટે હું મઘનું પેટ પૂરતું સેવન કરું છું. ત્યાં સૂધી અજ્ઞાત નહિ થાઉં ત્યાં સૂધી બસ મઘજ પીધા કરીશ ! ”

“ હજી પણ શું ત્હમારા પ્રાણની વેદના નષ્ટ થઈ નથી ? હજી પણ શું ત્હમારી પૂર્વ સ્મૃતિ ત્હમે બૂલી શક્યા નથી ! ” આંદ્રમેગમે સ્થેજ આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

અમૃતમેગમ આ સાંભળીને જરા દટાર થઈ ! પુનઃ એક સુવર્ણ પાત્ર ભરીને મઘ ગટગટાવીને બોલી: “ કોની સ્મૃતિ હું બૂલી જાઉં આંદ્રમેગમ ! શી રીતે એ સ્મૃતિ બૂલી જાઉં ? એક દેવની હું ગૃહિણી હતી—દાનવ ત્હેનું હરણ કરી લાવ્યો છે. શુદ્ધ બ્રાહ્મણની પત્ની

હતી—એક યવન પકડી લાવ્યો છે, ત્હેનો મ્હને સ્પર્શ થયો છે—શું આ સ્મૃતિ? અરે! આ સ્મૃતિ ભૂલી છું એટલું જ નહિ પણ હવે હું રાક્ષસી થઈ છું! મનુષ્ય ટળી દાનવી થઈ છું! જેટલા દિવસ આનો બદલો મળશે એવો વિચાર મગજમાં રમતો હતો તેટલો વખત ધર્મને માન્યો હતો, પરંતુ જ્યારથી આ આશા નષ્ટ થઈ ગઈ છે ત્યારથી મ્હારી સ્મૃતિ પણ ચાલી ગઈ છે. હવે મ્હને સ્પષ્ટ જણાયું છે કે આ આશા રાખવામાં મ્હારી મ્હોટી ભૂલ થઈ છે; અને તેથી જ એ સ્મૃતિનો ત્યાગ કરીને આ મઘનું સેવન કરવાનું શરૂ કર્યું છે. ખસ, હવે તો જાંદગીભર મઘનું જ સેવન કરી મ્હારી આ અવશેષ જીવનલીલાને સમાપ્ત કરીશ! દાસી દાસી! ખાલી ભર! ચાંદ-બેગમને માટે પણ અન્ય એક ખાલી ભરજો!”

દાસીએ તુરતજ આજ્ઞાનુસાર એ સુવર્ણ પાત્રો મઘથી ભરી દીધા. આમાંથી એક પાત્ર અમૃતબેગમને અને અન્ય પાત્ર ચાંદ-બેગમને આપ્યું. ચાંદબેગમ પાત્રને હસ્તમાં લઈને બોલી: “આજે પૂર્ણિમા છે. રાત્રિ પોતાની સંપૂર્ણ જ્યોત્સ્ના પ્રકાશી રહી છે, પવન પણ અતિ મંદ ગતિથી ચાલ્યો જાય છે, ઉદ્યાનમાં કેાકિલા પોતાનું સુમધુર ગાયન છેડી રહી છે. ખૂબેન! ચાલોને ત્યાં જઈએ! મ્હને તો આ સર્વનું અવલોકન કરવામાં અતિ આનન્દ થાય છે. આપણે બન્ને ઉદ્યાનમાં થોડો વખત ફરશું અને આ આનન્દનો થોડો ધણો ઉપભોગ કરશું. ત્હમારું મન પણ અત્યારે સ્થિર નથી તેથી ત્હમને ઉદ્યાનમાં જવાથી શાન્તિ થશે. ઉદ્યાનમાં એક શાયિકા આવી છે. ત્હેનું ગાન પણ આપણે સાંભળી શકીશું. ગાયન સાંભળવાથી ત્હમારા હૃદયમાં કાંઈક શાન્તિ થશે.” ચાંદબેગમે અમૃતબેગમને એ સ્થળેથી ખસેડવા આ યુક્તિ કરી.

અમૃતમેગમે કમ્પિત હૃદયે જવાબ આપ્યો: “ચન્દ્રે પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવ્યો છે, પવન અનેક સુવાસ લઈને વહે છે, કોકિલા પોતાનું સુમધુર ગાન કરી રહી છે છતાં પણ હું ત્યાં નહિ આવું! કોઈ પણ સ્થળે હું નહિ જાઉં! મ્હને એ વિચાર આવતાં જ મ્હારું હૃદય બળીને લખ્મ થઈ જાય છે. એ ચન્દ્ર જોતાં જ મ્હેલું સૂવણું તુલ્ય મુખ મ્હારી નયન સમક્ષ આવશે, આ મુગન્ધિત પવનનો સ્પર્શ પેલા સુખ સ્પર્શની મ્હને સ્મૃતિ કરાવશે, આ કોકિલાનું ગાન મ્હને પેલા સુમધુર શબ્દોનું ગાન કરાવશે. આ સર્વથી મ્હને આનન્દ મળવાને બદલે ભયંકર કષ્ટ પ્રાપ્ત થશે. વળી મ્હારી એવી દ્રઢ ખાત્રી છે કે તે સર્વ સ્થળે પ્રસરી રહ્યો છે. હું તો હવે પિશાચિની થઈ ગઈ છું—મ્હારું હૃદય ઝેરથી ભરી ગયું છે. થોડા વખતમાં જ એ દેવને બૂલીને ત્હેના સ્વર્ગ જેવા સિંહાસને એક નરકના પિશાચને મ્હેં એસાડ્યો છે! આ વિચાર આવે છે ત્યારે મ્હને એવું થાય છે કે શા માટે હું મૃત્યુને શરણુ થઈ નહિ. વળી કવચિત એવો પણ વિચાર આવે છે કે ઇશ્વરનું જો જગતમાં અસ્તિત્વ હોય તો શા માટે તે પોતાની સમસ્ત શક્તિ એકઠી કરી મ્હને બાળીને ભસ્મીભૂત કરતો નથી! પણ હાય! આ પિશાચિણીના ભાગ્યમાં વિધાતાએ એવું લખ્યું હોય એમ જણાતું નથી! મ્હારા દુઃખનો અંત આવવાનો નથી!” અમૃતમેગમ આ છેલ્લા શબ્દો બોલતાં ગળગળી થઈ ગઈ.

આ સમયે ચાંદ્રમેગમ દાસીનો હસ્ત પકડીને ત્હેને ઓરડા બહાર લઈ ગઈ અને ત્હેના કણ્ઠમાં અતિ મૃદુ સ્વરે કહ્યું: “આજે આપણું કાર્ય કરવાનો શુભ અવસર છે. આવો સમય પુનઃ પ્રાપ્ત

મશે કે કેમ એ શંકા છે. આજે અમૃતમેગમના મનની વિચિત્ર અવસ્થા અને તહેણે જે પ્રમાણમાં મધ પિધેલ છે તે જોતાં તહેને હું ઘણીજ સહેલાઈથી બાગમાં લઈ જઈ શકીશ. તું ખોળાને બરાબર સાવધાન કરી રાખજે. અમે બાગમાં ગયા બાદ જ્યારે ઘંટગ્વની થાય ત્યારે કાંઈપણ વિલંબ કર્યા સિવાય અમૃતમેગમની પેટી ખોળે ઉપાડી જાય એવો બંદોબસ્ત કરજે ! જોજે ! બૂલ ન થાય ! આવો અવસર પુનઃ પુનઃ મળશે નહિ.”

દાસીએ આંદમેગમની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાનું કયુલ કયું. આંદમેગમે પુનઃ ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. અમૃતમેગમ તો એક ગલીયા ઉપર પોતાનો દેહ નાખીને અર્ધ મીઝ્યાં નમને ચારે તરફ જોતી હતી. તહેની ચક્ષુમાંથી અગ્નિ વર્ષતો હોય એમ જોનારને ભાસતું હતું.

આંદમેગમે અમૃતમેગમનો હસ્ત ઝાલીને કહ્યું : “ હજી પણ તહમે પૂર્વ સ્મૃતિને ભૂલ્યા હો. એમ તહમારા મ્હેરા ઉપરથી જણાતું નથી. પરંતુ હવે તે બૂલવાને યત્ન કરવો જોઈએ. ચાલો, મ્હારી સાથે ઉદ્યાનમાં ચાલો !”

અમૃતમેગમ કાંઈ પણ ખોલી નહિ. તે થોડો વખત આંદમેગમ આમું જોઈ રહી અને પછી ઉભી થઈ. આંદમેગમ આગળ ચાલવા લાગી. તહેની પાછળ પાછળ અમૃતમેગમ પણ મન્દ ગતિથી ચાલી જતી હતી.

આ રંગ મહેલની પછવાડે જ એક અતિ રમણિય ઉદ્યાન હતો. આ ઉદ્યાન ભવ્ય હતો. વળી તહેમાં અનેક જાતના વૃક્ષ, છોડ અને વેલાઓ હતા. અમુક અમુક છોડવાઓ તો મ્હોટે ખરચે અન્ય સ્થળેથી મંગાવવામાં આવ્યાં હતાં.

આ ઉદ્યાનના પૂર્વ ભાગમાં સુગન્ધી પુષ્પના છોડવાઓનો એક મહાન જથ્થો હતો. આ પુષ્પના જથ્થાની સામે સ્વેત પથ્થરનો એક કૃત્રિમ પહાડ હતો. પહાડના તળીએ વળી એક કૃત્રિમ ઝરાણું હતું. આ પહાડની એક બાજુએ એસવા મારે થોડો ભાગ આરસપહાણથી બાંધી લીધો હતો.

રંગમહેલમાંથી બહાર નિકળી આંદમેગમે અને અમૃતમેગમે આ ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો. પાછળ અનેક નૃત્ય દાસીઓ પણ હતી.

ચન્દ્રના પ્રકાશથી ઉદ્યાન અતિ મનોહર લાસતો હતો. નીલ આકાશમાં અનેક તારાઓ પોતાનો પ્રકાશ આપી રહ્યાં હતાં. ઝરાણું પોતાના હૃદયમાં ચન્દ્રને રાખીને મન્દ ગતિથી વહતું હતું.

આરસપહાણથી બાંધેલ પહાડના આતરા ઉપર આંદમેગમ અને અમૃતમેગમ એકાં. દાસીઓ બાજુ ઉપર ઉભી રહી. નૃત્ય દાસીઓએ પોતાનું નૃત્ય શરૂ કર્યું. એક દાસી મલ્લથી ભરેલ સુવર્ણ પાત્ર લઈને ઉભી હતી.

નૃત્ય દાસીઓ પોતાના સુક્રોમળ ગાલમાં મન્દમન્દ હાસ્ય કરતી અને પુનઃ પુનઃ કટાક્ષ ભારતી નૃત્ય કરતી હતી. આંદમેગમે હસતાં હસતાં નૃત્ય દાસીઓને કહ્યું: “ અરે ! તમે આ શું કરો છો ! નયન કટાક્ષ કોના ઉપર મારો છો ! અહીં કાંઈ પુરૂષ નથી કે જેને નયન કટાક્ષથી ઘાયલ કરવાની તહમારે આવશ્યકતા હોય ! વિરહાગ્નિથી તો અમે બળેલાં જ છીએ તહેમાં વળી તહમ શું કામ એ અગ્નિ વિશેષ પ્રદિપ્ત થાય એવા ચાળા કરો છો ! નૃત્ય બંધ કરી ગાયન જ ગાવ ! ”

આ સાંભળી એક નૃત્ય દાસીએ રહેલ હસતાં હસતાં કહ્યું:

“ભેગમ સાહેબા ! એ તો અમારે અભ્યાસ પડી ગયો છે. અમારા નિયમાનુસાર અમે નૃત્ય કરીએ છીએ. પુરુષવર્ગને મુગ્ધ કરવા અમારે આ સર્વ ચાળા કરવાની ફરજ પડે છે. ઘણો વખત અમે પુરુષવર્ગ સમક્ષ નૃત્ય કરતા હોવાથી આ દેવ પડી ગઈ છે. આપનું મન કોઈ પણ રીતે દુઃખિત થાય એવું કાર્ય કરવાનો અમને સ્વપ્ને પણ વિચાર ન આવે ! માફ કરજો ભેગમ સાહેબા ! આપના હુકમાનુસાર અમે ગાયન શરૂ કરીએ છીએ. ”

નૃત્ય દાસીઓએ ગાન શરૂ કર્યું. રાત્રિનો સમય હોવાથી સર્વ સ્થળે શાન્તિ હતી અને આ શાન્તિને લીધે જ ગાયનમાં કાંઈક વિશેષ મધુરતા ભાસતી હતી.

પરંતુ સહસા અમૃતભેગમ અસ્ફુટ સ્વરે ખૂબ પાડતાં કૃત્રિમ પાહાડ ઉપર ઢળી પડી ! ગાન બન્ધ થઈ ગયું.—ઉદ્ધાનનો ઘંટ આ સમયે વાગવા લાગ્યો. ચાંદ્રભેગમ તો અમૃતભેગમની સ્થિતિ અચાનક આમ થઈ જવાથી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. દાસીઓ ચારે તરફ કરી વળી. નૃત્ય દાસીઓ પણ પાસે આવીને અમૃતભેગમની દેહલતાને જોઈ રહી.

અમૃતભેગમ અચાનક કેમ મૂર્ચ્છિત ગઈ ગઈ તહેવું કારણ કાંઈ પણ સમજી શક્યું નહિ. દાસીઓએ ચારે તરફ દોડધામ કરી મૂકી. કોઈ સુગન્ધ ગુલાબજળ અમૃતભેગમના માથા અને કપાળ ઉપર છાંટવા લાગી, કોઈ મોતીથી ભરેલ પંખાથી પવન નાખવા લાગી, કોઈ હાથ તો કોઈ પગ દબાવવા લાગી—કિન્તુ અમૃતભેગમની સ્થિતિ તો જેમની તેમજ રહી—તહેને બાન આવ્યું નહિ. ચાંદ્રભેગમ સર્વથી વિશેષ રોહ અતાવતી કંપતી કંપતી આત્મજ્ઞાન હારી ગઈ

હોય તેમ અમૃતમેગમનો હસ્ત જાલીને રડવા લાગી. અન્ય પણ કટલીક મેગમો આ ધમાલ સાંભળીને ત્યાં દોડી આવી. સર્વ પોતાની દિલગિરી પ્રદર્શિત કરવા લાગી. કોઈ કહે ગુલાબજળ વિશેષ છોટો, કોઈ કહે મેગમને પ્રથમ અહીંથી ઉપાડી ઓરડામાં લઈ જવ કારણ કે અહીં અતિ હોંડો પવન વાય છે. કોઈ કહે મેગમને કાંઈક જોડ વળચું હોય એમ જણાય છે માટે કોઈ સારા ફકીરને બોલાવો. આ પ્રમાણે સર્વ પોત પોતાનો મત આપતી હતી પરંતુ કોઈ પણ મેગમ અમૃતમેગમની મુરજી તાત્કાલિક કેમ લાંગ થાય તેનો ઉપાય કરતી નહોતી. છેવટ સર્વનો એવો મત થયો કે હાકેમ સાહેબને બોલાવવાથી તેઓ કાંઈક ઉપાય કરશે. આ મતનો અમલ તુરતજ કરવામાં આવ્યો.

જ્યારે ઉદ્ધાનમાં આવી ધમાલ ચાલી રહી હતી ત્યારે અમૃત-મેગમના ઓરડામાંથી એક પેટી મ્હેલની બહાર ઉપડી ગઈ !

પ્રકરણ ૧૯ મું.

દેહલગ્ન કે આત્મલગ્ન !

મનુષ્ય કોણ છે, મનુષ્યનું હૃદય શું છે—મનુષ્ય જન્મે છે કેમ, મરે છે કેમ, મરે છે તો પછી પુનઃ જગતમાં આવે છે કેમ, પુનઃ જગતમાં આવે છે તો વળી જાય છે કેમ ?—આ સર્વ તથ્ય—આ સર્વ આધ્યાત્મિક તત્ત્વ અતિ મહાન છે. આ મહાન તથ્યનું સ્પષ્ટિકરણ કરવું યાતો આલોચના કરવી કહિનમાં કહિન છે; અને એથીજ ઘણું થોડા મનુષ્યો આ તરફ પોતાનું લક્ષ આપે છે. પરંતુ અન્ય ત્રણ તત્ત્વ છે. આ ત્રણ તત્ત્વને લઈનેજ મનુષ્ય જગ-

તમાં વિચરે છે, એને લીધેજ મનુષ્ય હૃદય વ્યસ્ત રહે છે, એને લીધેજ મનુષ્યનું ચારિત્ર બંધાય છે. આ ત્રણ તત્ત્વ એકજ છે—એક એજ ત્રણ છે. તે અન્ય કાંઈ નહિ પણ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશ્વરના અવતાર !

મનુષ્યના હૃદય—વૃક્ષમાં આ ત્રણ ટુલો ફૂટે છે. પરંતુ જેનામાં જે શક્તિ હોય છે તે તેવા ટુલનો વિકાસ કરી સુખમાં યાતો દુઃખમાં પોતે વિચરે છે.

માનવના હૃદય—તરૂની સર્વથી ઊંચામાં ઊંચી શાખાએ જે ટુલ અપૂર્ણ રૂપે ફૂલીને પવિત્ર પરિમળથી સમગ્ર વૃક્ષની શોભા વર્ધિત કરી દેય છે તે તો દેવ અથવા તો દેવ નુદ્ય કાંઈ મહાન નરને જ પ્રાપ્ત થાય છે—આ ટુલ તે ભક્તિ. પ્રેમ નામનું અન્ય એક પવિત્ર પુષ્પ વૃક્ષના મધ્ય ભાગમાં છે—હૃદયની અતિ નજીક છે—વિવિધ પત્ર પુષ્પ રાશિના અભ્યાન્તરે છે. આ પુષ્પ યોગ્ય સંગ થતાં કાંઈ શુભ મુહૂર્તે વિકસિત થાય છે. મનુષ્ય તે યોગ્ય સમય પહેલાં ત્હેને મેળવી શકતો નથી. વળી આ પુષ્પની પૂજા કરવાને કાલુ યોગ્ય છે અને કાલુ અયોગ્ય છે તે પણ તે જાણી શકતો નથી. છંદટ ત્રીણું જે સુકોમળ સ્નેહ—પુષ્પ, શિશિર સંચિત જલરાશિને વિસ્તારિત કરી કાંઈ પણ શંકા સિવાય પ્રસન્ન નયને આ નિરાશ્રય પૃથિવીના પત્રે કાયમ પ્રેમ રાખે છે તેજ વિશ્વના પ્રાણ સ્વરૂપ છે. આમાંથી નિકળતાં શિશિર બિન્દુનું પાન કરીને દરેક પ્રાણી પુષ્ટ થાય છે. આ અપૂર્વ પદાર્થનો અધિકાર તો વસ્તુતઃ અસહાય, દુર્બળ અને મુંગાનો છે. ભક્તિ, પ્રેમ અને સ્નેહ—સંસારમાં આ ત્રિવિધ અશ્વર્ય પૃથક ભાવે સમજી શકાય છે કિન્તુ સ્નેહનું પરિણામ જે પ્રેમ અને પ્રેમનું પરિ-

શામ જે ભક્તિ એ સમજવાનું કહિન થઈ પડે છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરની પૃથક પૃથક પૂજા કરાય છે પરંતુ આ ત્રણે મળીને એક થઈ જાય ત્યારે તો મુશ્કેલી થઈ પડે છે. ત્રણેનું સૌરભ એકત્ર થઈને મનુષ્યના હૃદયમાં જે વિચિત્ર-અદ્ભુત આનન્દ પ્રસારી શકે છે તે સમજવું એટો એક મહાન કહિનમાં કહિન સમસ્યા છે. તે સમજી ન શકવાથી જ મનુષ્યની ચારે બાજુ ધમાલ, આત્મનાદ અને હાહાકાર થાય છે !

એક દિવસ લગભગ સન્ધ્યા સમયે ઉપયુક્ત વિચારમાં ગોથા ખાંતો રામચન્દ્ર ત્હેના શ્વશુર કૃષ્ણરાવ વકિલના ગૃહના પાછલા બગીચામાં ફરતો હતો. બગીચાના અન્દરના રસ્તાની બન્ને બાજુએ જૂદા જૂદા પ્રકારના પુષ્પોના કુંડાઓ મૂકવામાં આવ્યા હતા. અત્યારે આ પુષ્પોમાંથી સુગન્ધિ પરિમળ ચાલ્યો આવતો હતો. રામચન્દ્ર આ પરિમળનો ઉપભોગ કરતો કરતો ફરતો હતો. ત્હેનાં હૃદયમાં અત્યારે ચિન્તા સિવાય અન્યનો વાસ નહોતો. ત્હેનું મુખ એકદમ મ્હાન થઈ ગયું હતું. અત્યારે થોડે દૂર એક આત્રવૃક્ષની નીચે પ્રભાવતી બેઠી બેઠી કાંઈ જૂદા જ વિચાર કરતી હતી. ત્હેના માથાના છૂટા થઈ ગયેલા પાંચ પચ્ચીસ કૃષ્ણ કેશ પવનની સાથે રમત કરતા હતા. પ્રભાવતી તો શાન્ત ચિત્તે કાંઈક વિચારતી હતી. તે વિચારમાં એટલી બધી તદ્દુપ થઈ ગઈ હતી કે આસપાસ ત્હેને અત્યારે શું થાય છે ત્હેનું પણ ભાન નહોતું. ફરતાં ફરતાં રામચન્દ્રની નજર પ્રભાવતી ઉપર પડી. તે સ્થિર નયને પ્રભાવતીના અમાધ સૈન્દર્યનું પાન દૂર ઉભો રહીને જ કરવા લાગ્યો. એક મહાન વૃક્ષને લતા અટ્ટેલી રહી હોય તેમ પ્રભાવતી અત્યારે

આમ્રવૃક્ષના થડને અટ્ટેલીને બેઠી હતી. આ અવસ્થામાં તહેલું
સૌન્દર્ય કાંઈક વિશેષ મોહક જણાતું હતું. રામચન્દ્રને કદી પણ
પ્રભાવતીમાં આવું સૌન્દર્ય જણાયું નહોતું. તે થોડો વખત તો
અનિમેષનેત્રે પ્રભાવતીના મુખ સામું જોઈ રહ્યો પરંતુ રામચન્દ્રના
હૃદયમાં તહેને માટે શુદ્ધ પ્રેમ ઉદ્ભવી શક્યો નહિ.

“ સહસા પ્રભાવતીએ જોયું કે થોડે દૂર આવેલ ચમ્પકવૃક્ષની
એક ન્હાની શાખા ઉપર કપોત દમ્પતી આવીને બેઠું. આ બન્ને એક
બીજાના મુખ પાસે પાસે લઈ જઈ પરસ્પર પરસ્પરને મુખે દામ્પત્ય
પ્રેમનું મધુર અમૃત રેડી રહ્યાં હતાં. પ્રભાવતી આ દ્રશ્ય જોતાંજ
અતિ ઉશ્કેરાઈ ગઈ ! પરંતુ આ સમયેજ સહસા તહેની દ્રષ્ટિ રામ-
ચન્દ્ર ઉપર પડી. તે વિરહાગ્નિને સહન ન કરી શકવાથી એકદમ
ઉભી થઈ રામચન્દ્ર પાસે ગઈ અને તહેના હસ્તને પોતાના હસ્તમાં
લીધો-પકડ્યો. રામચન્દ્ર ચમકી ગયો ! તહેણે જોયું કે પ્રભાવતી
પોતાનો હસ્ત ઝાલીને લાલચોળ મુખ કરી પોતાના તરફ એકી
નજરે જોઈ રહી છે. પ્રભાવતી ગુસ્સામાં તે ગુસ્સામાં જ કાંઈ પણ
બોલ્યા સિવાય ઉભી રહી. રામચન્દ્ર તહેનો આવો અહેરો જોઈને
કંપવા લાગ્યો છતાં પણ તહેણે કહ્યું : “ પ્રભાવતી ! મ્હારી પાસે
કેમ આવી ? ”

પ્રભાવતી કાંઈ બોલ્યા સિવાય તહેનો હસ્ત ઝાલી ચમ્પકવૃક્ષ
નજીક લઈ ગઈ અને પેલા કપોતના સ્નેહી જોડાને બતાવ્યું.

રામચન્દ્ર આ કપોત દમ્પતીને થોડો વખત નિહાળીને આ-
નન્દથી બોલ્યો : “ જગતમાં જેઓ સર્વને બૂલી જઈ હૃદયના તારને
એક બીજાની સાથે અંથિત કરી શકે છે તેજ સુખી છે ! પ્રભાવતી !

એક મુહૂર્ત પણ જો આવો વખત આપણે માટે આવશે તો ખરેખર તે સમયે આપણે સ્વર્ગ સુખનો જ અનુભવ કરી શકશું. પક્ષી જીવન હોવા છતાં કપોત-કપોતી સ્વર્ગના જ પ્રાણી છે !”

પ્રભાવતીએ મુઠ્ઠા હાસ્ય કરીને કહ્યું : “ ત્યારે શું આપણું પ્રેત લોકના પ્રાણી છીએ ? ”

“ હા, તહે સત્ય જ કહ્યું છે. પ્રભાવતી ! આપણું પ્રેત લોકના જ પ્રાણી છીએ. માનવનો જીવાત્મા જેવી રીતે તહેના સ્થુલ દેહનો પરિત્યાગ કરી પ્રેત લોકમાં જાય છે અને ત્યાં ગયા પછી પણ પૂર્વ કૃત કર્મના સંસ્કારને ભૂલી ન જતાં તહેમાં લુપ્ત થઈ વ્યાકુળ થાય છે અને પછી અધોગતિને પામે છે તેવી રીતે આપણી પણ સ્થિતિ થયેલી હોવી જોઈએ. આપણે અત્યારે પ્રેત લોકના જ પ્રાણીઓ છીએ. ”

“ તહેમે જે કહ્યું એ કાંઈ હું સમજી શકી નહિ. ”

“ ત્હારી સાથે વિવાહ કર્યો છે ત્યારથી મ્હેં મ્હારા હૃદયની સ્વતંત્રતા તહેને સોંપી છે—હું સર્વ પ્રકારે ત્હારો થયો છું છતાં હું મ્હારું હૃદય તહેને સોંપી શકતો નથી તેમજ પૂર્વની સ્મૃતિને વિસરી શકતો નથી—પૂર્વના પ્રેમને હડસેલો મારી શકતો નથી. ”

ધપ કરતાને પ્રભાવતીએ આ શબ્દો સાંભળતાં જ રામચન્દ્રના હસ્ત છોડી દીધો. તે થોડો વખત રામચન્દ્રના ચહેરા તરફ જોઈ રહી અને પછી સ્હેજ રોપથી ભરેલા નયને ઓલી ! “ ત્યારે શું તહેમે પ્રથમ કાંઈને ચાહતા હતા ? ”

“ હું કદી કહું કે ચાહતો હતો તો ? ” રામચન્દ્રે શાન્ત ચિત્તે જવાબ આપ્યો.

“ તો હું કહું છું કે હજી મૂંઝી તહેને હૃદયમાં રાખી છે કેમ ? તહેને અત્યારે જ ભૂલી જાઓ ! ”

“ આ ન કરી શકું તો ? ”

“ તોપણ તહમારે તહેને બૂલી પડશે ! ” પ્રભાવતીએ અત્યંત ગુસ્સાથી કહ્યું.

“ હૃદયમાંથી જ જ્યાં તે પ્રતિમા ખસી શકતી નથી ત્યાં હું તહેને શી રીતે બૂલી જાઉં ? ”

“ યત્ન કરવાથી મનુષ્ય ગમે તે કરી શકે છે. શા માટે તહમે તહેને બૂલી નહિ શકો ? ”

“ કવચિત હું કહું કે તહેને અને તહેને ખન્નેને ચાહું તો ? ”

“ તે કદી ખને જ નહિ ! હું તહમને ચાહું અને તહમે મહેને ચાહો એમ જ ખની શકે ! આ સિવાય કોઈને પણ ચાહવાનું નહિ: મહારો તો આજ દૃઢ નિશ્ચય છે. ”

“ જેઓ ચાર પાંચ સ્ત્રીઓ કરે છે તેઓ શું સર્વન ચાહતા નહિ હોય ? ” રામચન્દ્રે પોતાના મતનું સમર્થન કરવા કહ્યું.

“ અરે ! પણ આ સવાલ જ શા માટે ઉત્પન્ન થવો જોઈએ ? એ પણ સ્ત્રીઓની વાત કરવી જ નકામી છે. હું એક પ્રશ્ન પૂછું ? ”

“ હા, ખુશીથી પૂછ ! ”

“ તહમે જ્યારે ને ત્યારે જેના સૌન્દર્યની પ્રસંશા કરો છો તે જ તહમારી આશક છે ? ”

“ કવચિત હા કહું તો ? ”

“ ત્યારે મહેને એક વાત કહેવા દો ! ”

“ કહે ! શું છે ? ”

“ હું અત્યારે જ મરી જાઉં તો તહમારી આશકના જેવું સૌન્દર્ય પ્રાપ્ત કરી શકું કે નહિ ? ”

“ તે તો હું કહી શકતો નથી; વળી હું આ કાર્યને પસંદ પણ કરતો નથી. પ્રભાવતી ! જેને ફાંસીની ભયાનક શિક્ષા થવાની છે તહેના ઉપર પ્રેમ રાખી ચિન્તા કરવી એ તદ્દન નિર્થક કહેવાય ! એક જાતની મૂર્ખતાજ કહેવાય ! ”

“ બસ કરો ! તમારા શત્રુને માટેજ ફાંસીની શિક્ષા નિર્માણ થયેલી છે. તમારા જે પ્રતિપક્ષી છે તેઓ કામ પણ રીતે અસલ લેખ પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી ! ”

આ સાંભળી રામચન્દ્રે ઉશ્કેરાઈ જતાં કહ્યું; “ તારા પિતાએ જ મહારા સર્વ નાશ કર્યો છે. હવે જ હું સારી રીતે સમજી શક્યો છું કે આ સંપત્તિને ને મહારા કાંઈ પણ લાગતું વગગતું નથી. મહારા મહાન કંદામાં નાખીને તારા બાપે આ કાંડ ઉપરિચિત કરેલ છે. પ્રભાવતી સાંભળ ! સ્થિર ચિત્તે સાંભળ ! અત્યારે તો હું મહારા જીવન બચાવવાને ખાતર જ આ કાર્યમાં જોડાયો છું પરંતુ જે ક્વચિત્ત મંસ્વર મંચજાથી હું બચી જાઉં—આ અગાધ સંપત્તિનો માલિક થાઉં તો પણ આ મિલકતને હું હવે હાથ લગાડવાનાં નથી. જે મહારા નથી—જે અન્યનું છે તે કપટ કરી, અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી મેળવવા હું હંચજોતો નથી. અન્યની ગરદન ઉપર તલવાર મૂકી ધનાઢ્ય થવાની મહારી હંચજા નથી—તે કરતાં તો ભિખારી વેશે દેશ પરદેશ ભટકવું હું વધારે પ્રિય ગણું છું. ”

પ્રભાવતી તો આટલો વખત રામચન્દ્રના મુખ સામું જોઈ રહી હતી. રામચન્દ્રના શબ્દો ઉપરથી તે તહેનું અતિ પવિત્ર, સુનિર્મળ હૃદય જોઈ શકી—તહેને જણાયું કે રામચન્દ્ર મનુષ્ય નહિ પણ દેવ છે. પ્રભાવતી ભક્તિભાજી રામચન્દ્રના ચરણે હસ્ત મૂકી બોલી:

“ આપે સત્ય કહ્યું છે, આપનો વિચાર ઘણાજ ઉત્તમ છે. અન્યની-
ચીજ કપટ કરી મેળવી મોટા લોકમાં ખપવું તહેના કરતા તો ગરીબી
હજાર દરજ્જે સારી ! આ કપોતદમ્પતિ વગર પૈસે કેવા સ્વર્ગ સુખનો
ઉપભોગ કરે છે ! ” આટલું કહી પ્રભાવતીએ તૃક્ષ ઉપર બેઠેલ
કપોત દમ્પતિ તરફ આંગળી કરી.

રામચન્દ્રે કર્કશ સ્વરે કહ્યું. “ આપણા ભાગ્યમાં તેમ થવાનું
નથી. ધર્મનો જય અને અધર્મનો પરાજય સર્વકાળે અને સર્વ સ્થળે
થાય છે. ત્યારે પિતા ગમે તેટલા યત્ન કરશે તો પણ અસલ લેખ
મેળવી શકવાનો નથી, અધર્મિને ધર્મ સમક્ષ પરાજય કબુલ કરવો
જ પડશે ! મહારા ભાગ્યમાં શાળીની શિક્ષા જ નિર્માણ થઈ છે. ”

પ્રભાવતીના કણ્ઠમાં આ ગ્રન્થો પ્રવેશ કરે તે પહેલાં તો તહેની
ચક્ષુમાંથી અશ્રુના ટીપાં પડવા લાગ્યા. રામચન્દ્રથી આ અશ્રુને ગમ
રાખવા તે સહેજ દૂર એક ગુલાબના કુંડા પાસે ગઈ અને અશ્રુ
પોતાના છંદાવતી લૂછી નાખ્યા. પ્રભાવતી ગદ્ગદાનું સંપૂર્ણ ખીલેલું
એક ફૂલ તોડી રામચન્દ્ર પાસે પુનઃ આવી. રામચન્દ્રને આ ફૂલ
ખતાવીને તહેને પૂછ્યું. “ કહેા જોઈએ, આને કોણ ખીલવ્યું ? ”

રામચન્દ્ર પ્રભાવતીના સુંદર સ્હેરા સામું જોતાં જોતાં બોલ્યોઃ
“ ઉપાએ ! ”

“ તે જો ક્વચિત આનો અનાદર કરે તો પુષ્પનો તાગ આ
પ્રમાણ થાય ! ” એમ કહી પ્રભાવતીએ ગુલાબના ફૂલની
પાંદડીઓ તોડી નાખવા માંડી. પાંદડીઓ પ્રભાવતીના હસ્તમાંથી-
જમીન ઉપર પડવા લાગી.

રામચન્દ્ર પ્રભાવતીનો કહેવાનો આશય સારી રીતે સમજાયો. તેનું હૃદય દયાર્દ્ર બન્યું. ત્હેને પ્રભાવતી ઉપર પ્રીતિ થઈ. પરંતુ તે મુગ્ધ થયો નહિ. ભક્તિ, પ્રેમ અને સ્નેહથી મનુષ્યને પ્રીતિ થાય છે પરંતુ તે મુગ્ધ થઈ શકતો નથી. મુગ્ધ તો રૂપથી જ થવાય છે. રૂપ માયાનો ભાગ ! પ્રભાવતીમાં રૂપ હતું. આ રૂપના આકર્ષણથી ખેંચાઈ ફેટલાય ત્હેના ઉપર મુગ્ધ થયા હતા જતાં રામચન્દ્ર થયો નહિ. ત્હેને પોતાની માનસી પ્રતિમાના જોટલું સૌન્દર્ય પ્રભાવતીમાં જલ્લાયું નહિ ! કોઈ સંપૂર્ણ ખીલેલા પુષ્પ ઉપર મુગ્ધ થાય છે, કોઈ અર્ધ વિકસિત કુસુમ ઉપર મુગ્ધ થાય છે, કોઈ ગુલાબ ઉપર, કોઈ જુઈ ઉપર, કોઈ કમળ ઉપર મુગ્ધ થાય છે. જેવો જેનો સ્વભાવ હોય છે-જેવું જેને પ્રિય હોય છે-તેવું તે શોધી કાઢે છે. જે પોતાની પ્રવ્રજાનુસાર મેળવી શકતું નથી તે દારૂણ પિપાસા હૃદયમાં ધારીને આમ નેમ આથડે છે. જ્યાં સૂધી ત્હેને ફોતેહ મળતી નથી ત્યાં સૂધી તે એક સ્થળે શાન્તિથી બેસતો નથી. ત્હેના મગજમાં આ વિચાર ચિંતા અન્ય વિચાર આવતો પલુ નથી.

રામચન્દ્ર મુગ્ધ થયો નહિ પરંતુ પ્રભાવતી હવે ત્હેને જાંટે એમ નહોતું. પ્રભાવતી પોતાની સમસ્ત ભક્તિના દારોઓ વડે રામચન્દ્રને બાંધવાને યત્ન કરવા લાગી. આ તરફ રાત્રિની મૃગજાયા બગીચામાં પથરાઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

મૃત્યુનો ઘંટ.

જન્મને જીવનાં કૃત્યો છે આકસ્મિક સૌ અરે,
પાસા ફેંકે જનો સર્વે, હા હેવો હરિહાથ છે
'કરે છું' ને 'કરું' છે મેં 'નહું' એ અભિમાન હો !
કરી તે શું શકે પ્રાણી આ અનન્ત અગાધમાં ?

કલાપી.

આજે અદાલતમાં માણસો વિશેષ હતા—આજે રામચન્દ્ર અને
ત્રંબકરાવનો મુકરદમા હતો. આ બન્નેમાંથી એકનો તો પરાજય
થવાનો જ એ નિઃસંશય હોવાથી માણસો કોને શળીની શિક્ષા થાય
છે તે જાણવાની ઇચ્છાથી અદાલતમાં આવ્યા હતા. કાજ સાહેબનો
હુકમ હતો કે જે હારશે તહેને શળીએ ચડાવવામાં આવશે. એમાંથી
એક જણ હારશે એ નિશ્ચિત હતું—અને એક જણને શળીએ ચડી
મૃત્યુને ભેટવું પડશે એ પણ નિશ્ચિત હતું. કોના ભાગ્યે આ જીવન
દંડ અતર્કિત વજ્ર ધાતની માફક પડશે એ જાણવાને માટે જ
અદાલત અનેક મનુષ્યોથી ભરાઈ ગઈ હતી. ઘણા મનુષ્યો હોવા
છતાં પણ એક શબ્દ સાંભળાતો નહતો—સર્વત્ર શાન્તિ હતી.

કાજ સાહેબ થોડો વખત વિચાર કરી ત્રંબકરાવના વકિલને
સંબોધીને કહ્યું: “ આ મુકરદમા માટે હવે હું એક પણ પળ
વિશેષ દબ્બસ નહિ. આડી અવળી વાત હવે હું સાંભળવા ઇચ્છતો
નથી. અસલ લેખ સિવાય અન્ય પ્રમાણ હું જોવાનો નથી, માટે
અસલ લેખ મ્હારી પાસે રજુ કરો ! જે વ્યક્તિનો પરાજય થશે

તે વ્યક્તિને પૂર્વાદેશ પ્રમાણે શબ્દોએ ચક્રાવી મૃત્યુને શરણ કરવામાં આવશે. ”

ત્રાંબકરાવ અને રામચન્દ્ર બન્ને ત્યાં હાજર હતા. કાજી સાહેબના નિષ્કૃષ્ટ હૃદયમાંથી જ્યારે આ ભયાનક શબ્દો નિકળ્યા ત્યારે બન્નેના હૃદય ભયથી કંપવા લાગ્યા. તેઓ મૃત્યુને સમિપ જ જોતાં હોય તેમ હૃદયના મુખ પૃષ્ઠ ઉપરથી જણાતું હતું.

ત્રાંબકરાવના વકિલે ઉભા થઈ એક કાગળ કાજી સાહેબના હસ્તમાં આપીને કહ્યું. “ ખુદાવિન્દ ! આ અસલ લેખ હું આપની સમક્ષ રજુ કરું છું. આ લેખ જોવાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે કેશવરાવની અગાધ સંપત્તિ લેવાની જ ખાતર આ કૃત્રિમ દૈહિક રામચન્દ્ર અદાલતમાં હાજર થયેલ છે અને હૃદયભરે જે પ્રમાણ-પત્રો દાખલ કર્યા છે તે તદ્દન બનાવટી જ છે. ”

રામચન્દ્ર તો વકિલના શબ્દો સાંભળી દોડગાર થઈ ગયો ! હૃદયના હોશકોશ પાણુ ઉડી ગયા ! કાજીસાહેબે તે લેખ વાંચવા માંડ્યો. કાજીસાહેબને લેખ વાંચતા જ ખાતરી થઈ ગઈ કે આજ લેખ અસલ લેખ છે. વળી તે લેખ ઉપર રાજ્યની મહોર પાણુ હતી. ત્રાંબકરાવના વકિલે અન્ય પાણુ વિશેષ પ્રમાણે આપીને કાજીસાહેબને ખાતરી કરી દીધી કે રામચન્દ્ર કેશવરાવનો દૈહિક નથી-રામચન્દ્રે રજુ કરેલ પ્રમાણ બનાવટી છે અને કૃષ્ણરાવ વકિલે આ કારસ્થાન ઉભું કરવામાં પ્રધાન ભાગ લીધો છે.

કાજીસાહેબ ગંભીર ભાવે બોલ્યા ! “ આ લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ત્રાંબકરાવના વકિલ કહે છે તે સત્ય છે છતાં આ મિલકત ત્રાંબકરાવને સોંપવામાં આવશે નહિ કારણ કે કેશવરાવનો

એક દૈહિક ન્હાસી ગયેલ છે તે મૃત્યુ પામેલ છે કે જીવિત છે તે જાણવું જોઈએ. હાલ તુરતને માટે તો આ મિલકત રાજ્ય કબજે કરવામાં આવશે અને રાજ્ય તરફથી કેસવગવના દૈહિકની તપાસ કરવામાં આવશે. રામચન્દ્રે સર્વ પ્રમાણ-પત્રો બનાવવી કરી જગતને છેતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે માટે તેને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ ફરમાવવામાં આવે છે, અને આ મુકરદમામાં જેઓએ ખોટી સાક્ષી આપી છે તેઓને ફરમાવવામાં આવે છે કે આ નગરનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જવું. કૃષ્ણરાવ વકિલે આ ખોટો મુકરદમો ઉભો કરી ખોટા પ્રમાણ-પત્રો બનાવવામાં સહાય કરી જે અન્યાય કાર્ય કર્યું છે તે ઓછું શિક્ષાપાત્ર નથી. ત્હેમને શું શિક્ષા કરવી તે માટે હવે પકડી વિચાર કરવામાં આવશે. અત્યારે તો ત્હેમને રાજ્યના મેખિલ પદ ઉપરથી વ્યુત કરવામાં આવે છે. ”

કાશ સાહેબના મુખમાંથી આ શબ્દો નિકળતાંજ કૃષ્ણરાવ વકિલ કંપી ઉડ્યો. રામચન્દ્રને તો આકાશ પોતાના માથા ઉપર નૂટી પડ્યું હોય તેમ જણાયું ! પંદર દિવસ થયાં મૃત્યુની અસ્પષ્ટ જાણી નગર સામે તરતી હતી તે હવે સ્પષ્ટ તરવા લાગી. મ્હોટું પ્રકી ગયું-હૃદયમાં હાહાકાર થવા લાગ્યો.

કાશ સાહેબના હુકમથી ચાર સશસ્ત્ર સિપાઈઓએ રામચન્દ્રને પકડી હસ્ત અને પગમાં લોટાની બેડીઓ પ્હેરાવી દીધી.

કાશ સાહેબ પુનઃ બોલ્યા : “ આવી જાતના છેતરપીંડીના ગુન્હાઓ હમણા વિશેષ વધતા જતાં હોવાથી તે ગુન્હાઓને અટકાવવાને હું એક બીજો હુકમ કરું છું કે આ રામચન્દ્રને આવતી કાલે સવારે બેડીઓ સહિત એક ગાડામાં ઉભો રાખી

શહેરના દરેક ન્હાના અને મોટા રસ્તા ઉપર ફેરવેલા અને પાછળ
ખે માણસોએ ઢોલ વગાડીને એવું બોલતાં જવું કે જે લોકો
બનાવટી કામજ-પત્રો બનાવે. છે-ખોટા સાક્ષીઓ ઉભા કરે છે
તેઓને શુભીની શિક્ષા કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ પરમ દિવસ
સવારે સરિતાને કિનારે તહેને શુભીની શિક્ષા કરવી. ”

આ છેવટની કઠોર આજ્ઞા સાંભળીને જેવા આવનાર મનુષ્યો
પણ થોડો વખત સ્તબ્ધ થઈ ગયા. સિપાઈઓ રામચન્દ્રને તુરત
જ કારાગૃહમાં લઈ ગયા.

કૃષ્ણરાવ વકિલની તો સર્વ શક્તિ અલોપ જ થઈ ગઈ હતી.
વિશ્વ-બ્રહ્માંડ અત્યારે તહેને રસાતાળ જતું હોય એમ લાસતું હતું.
તે મનમાં ને મનમાં બડબડતો હતો: “ હાય ! મહેં આ શું કર્યું ?
રૂપિયાના લોભે, ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવાના લોભે આ શું કર્યું ?
સર્વોત્તમ જાતિના સંતાનને કઠોરમાં કઠોરમૃત્યુ દંડ—વળી—વળી જેના
મુખ માટે આટલા કાંવાદાવા કર્યા, જેના વિલાસ માટે આવા
પ્રપંચ કર્યા તે બહાલી પુત્રી પ્રભાવતી વિધવા ! હાય ! આ વિચાર
જ મ્હારા હૃદયને વિંધી નાખે છે—મ્હારા હૃદયને હચમચાવી નાખે
છે ! મ્હારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત આટલેથી પૂર્ણ થયું નહોય તેમ
હજી મ્હારે માથે તો શિક્ષાની તલવાર લટકતી જ રહી છે. પ્રભો !
પ્રભો ! હવે હું શું કરું ? મનુષ્યોને મ્હારું મોહું હવે હું શી રીતે
બતાવું ? વળી કાલે સવારે જ્યારે મ્હારા જમાનાને ગાડામાં
બેસાડી શહેરમાં ફેરવશે ત્યારે હાય ! હું તે દ્રવ્ય શી રીતે બેઠ
શકવાનો હતો ? ”

અદાલતમાંથી ધીમે ધીમે સર્વ મનુષ્યો ચાલ્યા ગયા. સર્વ ચાલ્યા
ગયા છતાં કૃષ્ણરાવ વકિલ તો હજી ત્યાં ત્યાંજ બેઠો હતો. તહેનામાં

હીને ખ્હાર જવાની શક્તિ રહી નહોતી. ત્હેને તે વખતે પૃથિવિ ફરતી જણાતી હતી—સામે અગ્નિ બળતો હોય તેમ લાસતું હતું. તે ત્યાં જ બેસી રહ્યો. સર્વ ચાલ્યા ગયા છતાં કૃષ્ણરાવ વકિલને હજી સૂધી બેઠેલ જોઈને એક અદાલતના નોકરે આવીને કહ્યું: “ આપ કેમ હજી સૂધી અહીં બેઠા છો ? આપને શરીરે કાંઈ દીક નથી ? ”

કૃષ્ણરાવ વકિલ જવાબ ન આપતાં ત્હેના સામું જોઈ રહ્યો. નોકરે કાંઈ પણ જવાબ ન મળવાથી પુનઃ કહ્યું: “ આપની ગાડી ખ્હાર રાહ જોઈને ઉભી છે. ચાલો હું આપનો હસ્ત ઝાલી ત્યાં સૂધી લઈ જાઉં ! ”

કૃષ્ણરાવ વકિલ ઉભો થયો અને નોકરનો હાથ ઝાલી અદાલત ખ્હાર નિકળી પોતાની ગાડીમાં બેસી ગયો. ગાડીવાન કૃષ્ણરાવ વકિલના હૃદયની સ્થિતિ જાણી શક્યો નહિ. ત્હેણે તો હમેશની માફક ગાડી ચલાવવા માંડી.

મુકરદમાનું પરિણામ જલદી જાણવાને માટે પ્રભાવતીએ એક નોકરને અદાલતમાં મોકલ્યો હતો અને ત્હેને કહ્યું હતું કે ચુકાદો થાય કે તુરત જ મ્હને ખબર આપી જજે !

નોકર ચુકાદો થતાં જ દોડતો પ્રભાવતી પાસે ગયો અને આ બયંકર સંવાદ ત્હેને સંભળાવ્યા.

પ્રભાવતી આ સંવાદ સાંભળતાં જ કપાળે હસ્ત દઈ એકદમ નીચે બેસી ગઈ. ત્હેના સર્વાંગમાંથી અગ્નિની જ્વાળાઓ નિકળવા લાગી. દાવાગ્રિમાં પડવાથી હરિણીને જેમ દિશાનું ભાન રહેતું નથી તેમ પ્રભાવતીનું પણ સર્વ ભાન ચાલ્યું ગયું. ત્હેની બુદ્ધિ બુઠી થઈ ગઈ ! તે હાથ અને પગ પછાડવા લાગી. ત્હેના હૃદયની શાન્તિ

તો ક્યારનો ત્હેનો ત્યાગ કરીને ચાલી ગઈ હતી. તે એવીજ સ્થિતિમાં થોડો વખત ત્યાં બેસી રહ્યો. વળી તે ઉડીને બારીએથી રસ્તા તરફ જોવા લાગ્યો કે રખેને પોતાના પિતા પોતાના સ્વામીને લઈને આવતા હોય ! અશિક્ષિત નોકરની કવચિત કાજની આજ્ઞા સમજવામાં મૂલ થઈ હોય. વળી પુનઃ નોકરને બોલાવી કાજએ શું હુકમ કરમાવ્યો તે પૂછવા લાગ્યો.

આ સમયે વિષન્ન મુખે કૃષ્ણરાવ વકિલે ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્હેના મુખ પૃષ્ઠ ઉપરથી જ જોનારને એમ સ્પષ્ટ લાસતું હતું કે ત્હેનું હૃદય અનેક દુઃખથી ઘેરાયેલું છે.

પ્રભાવતીએ જોયું કે પોતાનો સ્વામી રામચન્દ્ર ત્હેની સાથે નથી. તે ત્વરિત ગતિથી ત્હેના પિતા પાસે ગઈ. રસ્તામાં તે બે ત્રણ સ્થળે તો પડી ગઈ. પ્રભાવતીએ શુષ્ક કંઠે વકિલ પાસે જઈને પૂછ્યું : “ પિતા ! મુકરદમામાં શું થયું ? ”

કૃષ્ણરાવ વકિલ તો ત્યાં જ બેસી ગયો. બન્ને હસ્તથી પોતાનું મસ્તક ચાંપી એક દિર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકી ત્હેણે જવાબ આપ્યો : “ મુકરદમાએ તો સર્વનાશ કર્યો છે ! ”

પ્રભાવતીની ચક્ષુમાં અત્યારે અશ્રુનું એક બિન્દુ પણ નહોતું તેમજ મુખ ઉપર લાલિત્ય પણ નહોતું. તે અત્યારે ઉન્માદિની જેવી જણાતી હતી. પ્રભાવતીએ અકમ્પિત કંઠે ત્હેના પિતાને ગુસ્સાથી કહ્યું : “ સર્વનાશ થયું છે ! મ્હારું તો સર્વનાશ જ થયું છે ! પિતા ! પિતા ! જાણીને-સમજીને ત્હમે આ સર્વનાશ કરેલ છે ! જ્યારે ત્હમારે ત્હેની દ્વારા આ નીચ કાર્ય-આવો પ્રપંચ કરાવવો હતો ત્યારે મ્હારા લગ્ન ત્હેની સાથે શા માટે કર્યાં ? અને-અને-

કૃષ્ણરાવ વકિલે ઉત્તેજિત સ્વરે વચ્ચે જ કહ્યું : “ અને—અને શું પ્રભાવતી ? બોલ ! બોલ ! ત્યારે શું કહેવું છે ? હું સર્વ સાંભળવા તૈયાર છું ! ”

પ્રભાવતીએ એક દિર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું : “ પિતા ! વિશેષ બોલીને શું કરું ? હાય ! હાય ! લોભને હૃદયમાં સ્થાન આપી કેવી ભયંકર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે ? પિતા ! તહેજે તહમારે શું અપરાધ કર્યો હતો ? તહેજે તો કદી પણ તહમારા દ્વારે આવી આ સંપત્તિ માટે તહમને કહ્યું નહોતું—તહમે શા માટે તહેને બોલાવી ફસાવ્યો ? જેના હૃદયમાં પાપનો લેશ માત્ર પણ અંશ નથી તહેને શા માટે આવા ઘોર કાર્યમાં સાથે રાખ્યો ? તહેજે જો ક્વચિત્ પ્રથમથી જ આ તદ્દન તરકટ છે એમ જાણ્યું હતું તો હું ખાત્રીથી કહું છું કે તે કદી પણ આ કાર્યમાં ભાગ લેત નહિ ! અરે ! અરે ! ત્યારે તહેને નિર્દય હૃદયના સિપાઈઓએ મેડીઓ નાખી હશે ત્યારે તહેના મનની કેવી સ્થિતિ થઈ હશે ? પિતા ! પિતા ! ત્યારે આ વિચાર જ મનુષ્યનું કાળજી વીંધી નાખે છે ત્યારે તહેનો જાતિ અનુભવ તો કેવી ભયંકર વેદના આપતો હશે તે ખ્યાલમાં પણ આવવું મુશ્કેલ છે. ”

“ તે વખતની તહેની સ્થિતિ જોઈને તો મ્હારી છાતી પણ કાટી ગઈ હતી. ”

“ પિતા ! આપણી સમસ્ત સંપત્તિ કાજ સાહેબને આપાંચે તો શું એ નિર્દોષ બ્રાહ્મણ મુક્તિ મેળવી શકશે નહિ ? ” પ્રભાવતીએ જીજ્ઞાસાથી પૂછ્યું.

“ મ્હેં ત્યારે કહ્યા મ્હેલા જ આ વાત કાજ સાહેબને કાને નાખી હતી પરંતુ તે માન્યા નહિ. ”

“ ત્યારે શું અન્ય કાંઈ ઉપાય નથી ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે પિતા ! હિન્દુની પુત્રી સ્વામીની સાથેજ જવાની ! તેની ચિતામાં બળીને મરી જવાની ! ” પ્રભાવતીએ આવેશયુક્ત સ્વરે કહ્યું.

“ હું તારા ખેલા જઈશ. ”

“ અરે ત્હમે આ શું બોલો છો ? પિતા ! વિના કારણે, વિના દોષે, ફક્ત મ્હારી જ ખાતર એ સરલ, પવિત્ર અને અત્યુત્તમ ચારિત્રવાળો બ્રાહ્મણ કાંસીને લાકડે લટકે અને હું બેસી રહું તે શી રીતે બને ? ”

કૃષ્ણરાવ વકિલ કાંઈ પણ જવાબ ન આપતાં ત્યાંથી ઉઠીને મેડી ઉપર ચાલ્યો ગયો. કૃષ્ણરાવનું મગજ અત્યારે તદ્દન ફરી ગયું હતું. ત્હેનું આત્મજ્ઞાન પણ ચાલ્યું ગયું હતું. હવે દુનિયા તંદન ખારી ઝેર જેવી થઈ ગઈ હતી. ઉપર જઈને કૃષ્ણરાવે બારણા બંધ કર્યા. ઓરડાના એક ખુણામાં પેટી હતી તે ઉઘાડી ત્હેમાંથી એક ન્હાનો તમચો બહાર કાઢ્યો. આ તમચાને પોતાના હસ્તમાં લઈ તે ગાદી ઉપર બેઠો. ગાદી ઉપર થોડો વખત બેસી તમચાને પોતાના લલાટ સામે રાખી તે બડબડવા લાગ્યો : “ કૃષ્ણરાવ ! પ્રપંચી કૃષ્ણરાવ ! પોતાના જમાનાને દેહાંત દેડની શિક્ષા દેવરાવનાર કૃષ્ણરાવ ! પોતાની એકની એક બહાલામાં બહાલી પુત્રીને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર પાપાણુ હૃદયના કૃષ્ણરાવ ! બે, આ તારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ” આટલું બોલતામાં તે તમચાની નળીમાંથી એક ગોળી છૂટી. કૃષ્ણરાવ વકિલ એક ક્ષણમાં તે દુનિયામાંથી હતો નહોતો થઈ ગયો.

સહસા તમંચાનો અવાજ સાંભળીને ગૃહના સર્વ મનુષ્યો ચમકી ગયા ! પ્રભાવતીને કાને આ અવાજ ગયો. પ્રભાવતી આ અવાજ સાંભળતાંજ એકદમ ઉપર ગઈ. ઓરડાના દ્વાર બંધ હતા તે તહેણે પમનો હડસેલો મારી ઉઘાડી નાખ્યા. પણ હાય ! તહેણે ત્યાં જે દ્રવ્ય જોયું તેથી તે તુરતજ મૂર્ચ્છિત થઈ ધરણી ઉપર ઢળી પડી. પ્રભાવતીની પાછળ એ ત્રણ ચાર દાસીઓ પણ મેડી ઉપર ગઈ હતી. દાસીઓ પણ આ દ્રવ્ય જોઈને મહાન વિચારમાં પડી ગઈ. તમંચાની ગોળી બરોબર કૃષ્ણરાવ વકિલના લલાટમાં પેસી ગઈ હતી. મૂર્ચ્છિતા પ્રભાવતી તરફ થોડો વખત તો દાસીઓનું ધ્યાન ગયું નહિ પણ એક દાસી પ્રભાવતીને જોતાં જ ત્વરિત ગતિથી પાણી લેવા ગઈ. અન્ય દાસીએ તહેને પોતાના બોળામાં લીધી, પરંતુ પ્રભાવતીની આ મૂર્ચ્છા લાંબો વખત રહી નહિ. તહેને તુરત જ આત્મજ્ઞાન થયું. આત્મજ્ઞાન થતાં જ તે ઉભી થઈ અને પોતાના પિતાના શય-દેહ ઉપર બુમો પાડતી પડી: “ પિતા ! પિતા ! આ તહેમે શું કર્યું ! આવી બુદ્ધિ તહેમને ક્યાંથી સુઝી ? હાય ! હાય ! ” આ શબ્દો સાંભળી દાસીઓના હૃદય કંપી ઉઠ્યા. ચારે તરફ હાહાકાર થઈ રહ્યો. દરવાજે ખેડેલ નોકરો આ ધમાલ સાંભળી તુરતજ મેડી ઉપર આવ્યા. તેઓએ આવીને જોયું કે કૃષ્ણરાવ વકિલ હવે આ દુનિયામાં નથી. તેઓ સમજી પણ ગયા કે કરેલ મહાપાપના પ્રાયશ્ચિત રૂપે તમંચાની ગોળી ખાઈ વકિલે આત્મ-હત્યા કરી છે.

નોકરોએ તુરતજ યથાયોગ્ય સાધનો લાવીને વકિલના શય-દેહને ગૃહ ખંડાર કાઢ્યું. પ્રભાવતી તો આ સર્વ વ્યાપાર અત્યાર

સૂધી સ્થિર નયને જોઈ રહી હતી. તે ઉઠીને ઓશરીમાં આવી. ધીમે ધીમે સર્વ પ્રસંગ તહેની આંખ આગળ તરવા લાગ્યા. તે કંપતા કંપતા બડબડી: “ એક દીવસમાં એક મુદ્દતમાં સર્વ શેષ થઈ ગયું ! સ્વામી ગયા-પિતા ગયા, હવે હું જગતમાં રહીને શું કરું ? બસ ! જ્યાં મહારા આત્મિય સ્નેહીઓ ગયા ત્યાં હું પણ જઈશ ! ”

આ સમયે થોડે દૂર વકિલનો અત્યાર સૂધીના વિશ્વાસુ નોકર ચક્રવર્ત ઉભો હતો, તે પ્રભાવતીના શબ્દો સાંભળીને મનમાં તે મનમાં બોલ્યો: “ હવે ત્યારે તે વળી જવાનું હોય ? ત્યારે તે વળી મૃત્યુને ભેટવાનું હોય ? ” બહો સમય થયાં ત્યારે રૂપનો અગ્નિ મહારી જાતીને બાળી નાખે છે. હવે ખરો સમય આવ્યો છે. ત્યારે પિતા મરી ગયો, સ્વામી પણ કાલે મૃત્યુને ભેટશે ! હવે ત્યારે બાવ પૂછનાર કોઈ પણ નથી. બસ, હવે હું ત્યારે મહારા હસ્તમાં લઈ, ત્યારી સમસ્ત સંપત્તિ પણ મહારા કબજામાં લઈ અનેક મુખોપ-ભોગ માણીશ. ” તે મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરતા હતા. પરંતુ બહારથી તો પોતાનો કોઈ આત્મિય ગૂજરી ગયો હોય અને પોતે અતિ દુઃખમાં આવી પડ્યો હોય એવું બતાવતો હતો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

બેલાની આત્મહત્યા.

અમુક અમુક તત્ત્વો વિશ્વમાં સૌ જનોમાં,
પ્રતિ જનહૃદયે કો એક ધારા વહે છે;
પૃથિવી પર વસે તે એક છે માત્રી આ,
અવયવ જન સર્વે માત્ર તેના જ લાસે.

કલાપી.

બેલાને મૂક્તિ અપાવવા માટે સન્ધ્યા સમયે કાનોજી સરદારે તે જોને ત્યાં હતી તહેને બોલાવ્યો.

તુરતજ ઘરવાળો કાનોજી સરદાર પાસે આવ્યો અને પોતાને બોલાવવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. કાનોજી સરદારે કહ્યું: “ બેલાને હવે તું વધારે વખત રાખી શકીશ નહિ. એને ત્યારે છોડી દેવી પડશે. તહેની ઇચ્છાનુસાર તે ગમે ત્યાં ચાલી જશે.”

ઘરવાળાએ આત્મચર્યાતાથી કહ્યું: “ મહેને આ શા માટે કહ્યો છે ? મહેં તણ વીસું રૂપિયા આપીને તહેને ખરીદી છે. આજ સૂધીમાં તહેની દ્વારા એક પાઈ પણ કમાઈ કરી શક્યો નથી. છોકરી ઘણી જ ખરાબ છે. તહેનું રૂપ ઘણું જ હોવાથી તે પૈસા તો ઘણા મેળવી શકે એમ છે, પરંતુ હરામખાદી સફાઈમાંથી હાથ જ કાઢતી નથી. હવે હું એની બધી સફાઈ કાઢી નાખવાનો છું—તહેના મીઝજને ફેંકાણે લાવવાનો છું.”

આ લુટારાઓ ઘણી જીઓને વેચાતી રાખતા હતા અને પછી પોતાની ઇચ્છાનુસાર તહેમની પાસે કાર્ય કરાવતા હતા. તહેમના ઉપર

જુલમ ગુજરવામાં લુટારાઓ કદી પણ પાછું વાળીને જોતા નહિ. તેઓ ત્હેમને એક પશુથી પણ હલકી ગણતા હતા.

કાનોજી સરદારે કહ્યું: “ બેલાએ એક મ્હારું ઘણુંજ અમ-ત્યનું અને મહાન કાર્ય કર્યું છે. આ કામના બદલારૂપે ત્હેને મુક્તિ અપાવવા હું વચનથી બંધાયો છું. ત્હેને ત્હારે મુક્તિ તો આપવી પડશે જ.”

“ મ્હેં ત્હેને વેચાતી લીધેલ હોવાથી મ્હારા સિવાય કાઈને પણ અધિકાર ત્હેના ઉપર ચાલી શકે એમ નથી !”

“ એ હું જાણતો નહોત તો ત્હેને બોલાવત પણ નહિ. આને તો ત્હારે છોડી દેવી પડશે. હું ત્હેને ત્હેના બદલામાં થોડા ઘણા રૂપિયા આપીશ. ”

“ ત્હમે અમારા સરદાર છો—ત્હમારા શબ્દોને હું ટેલી શકતો નથી, પરંતુ ત્હેનામાં મ્હારી કેટલીએ આશાઓ બંધાયેલી છે. ”

“ તું ગમે તેટલી આશા બાંધ છતાં પણ બેલા તરફથી ત્હેને એક રાત્રી પાછની પણ આવક થાય એ તો તું માનીશ જ નહિ. તુંજ કહે છે કે આટલા દિવસમાં ત્હેણે ત્હેને કાંઈ પણ આવક કરી દીધી નથી. ત્હેં ત્હેને ઘણી વખત માર માર્યો છે—બાવા દીધું નથી—અનેક પ્રકારના અન્ય જુલમ ગુજાર્યા છે છતાં પણ બેલાએ ત્હેની વર્તણૂક ફેરવી નથી તે ત્હારાથી ક્યાં અજાણ્યું છે ? ” કાનોજી સરદારે ખૂલાસો કર્યો.

“ આજે નહિ તો કાલે તે ડોકાણે આવશે ! શું કાયમ માણસ એક સરખું રહે છે ? ”

“ ગમે તેમ હોય ! તું કેટલા રૂપિયા લઈને આને છોડી દેવા

મુઝે છે ? ત્રણ વીસુએ ત્હેં વેચાતી લીધી છે તો છ વીસુ હું આપીશ. ”

“ અરે બાપરે ! પાંચ વીસુ જેટલું તો તે અત્યાર સૂધીમાં મ્હારું ખાઈ ગઈ હશે ! હું ત્હેને છ વીસુ લઈને શી રીતે છોડી દઉં ? ”

એવટ રકઝક કરતાં પાંચસો રૂપિયા લઈને ઘરવાળાએ બેલાને છોડી દેવા હા કહી. કાનોજી સરદારે તુરતજ પોતાના ગૃહેથી પાંચસો રૂપિયા મંગાવી ઘરવાળાને હાથમાં દઈ બોલ્યો ! “ બેલા મુક્ત ! ”

“ હા, બેલા મુક્ત ! ”

“ ત્હેની જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં ચાલી જાય ને ? ”

“ હા. ”

“ તે અત્યારે ક્યાં છે ? ”

“ મ્હારે ત્યાં છે. ”

“ ત્હેને મ્હારી પાસે મોકલ ! વળી ત્હેં ત્હેને મુક્ત કરી છે તે પણ વાત તું ત્હેને કહેજે. ”

ઘરવાળો ખુશી થતો થતો રૂપિયા લઈને પોતાને ગૃહે ચાલ્યો ગયો. ગૃહે જઈને ત્હેણે બેલાને કહ્યું : “ બેલા ! સરદારના આગ્રહથી ત્હેને હું છોડી દઉં છું. ત્હારી જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં ચાલી જ ! પરંતુ ગયા પહેલાં સરદાર પાસે જજે ! ”

મનુષ્યની જાતી ઉપર એક ભારે પથ્થર મૂકવામાં આવ્યો હોય અને પછી તે સહસા-ઉપાડી લેવામાં આવે અને તેથી ત્હેનું હૃદય જેવું આનન્દિત થાય તેવું જ બેલાનું હૃદય આ શુભ સંવાદ સાંભળીને આનન્દિત થયું. ત્હેણે ઘરવાળાના મુખ સામું બેઠને

કૃતજ્ઞતાપૂર્વક કહ્યું: “ ત્હારે હવે હું જાઉં છું. આપને અત્યાર સૂધીમાં મ્હેં બહુ દુઃખ દીધું છે—આપની આજ્ઞાનો અમલ મ્હેં બહુ વખત કર્યો નથી—આપને હું ભારરૂપ થઈ પડી છું—ત્હમારી એક પણ વાતને મ્હેં ધ્યાનમાં લીધી નથી—આ સર્વ ભૂલી જાઓ ! મ્હારા આ સર્વ ગુન્હાની મ્હને માફી આપજો. હવે હું જાઉં છું. ”

આટલો વખત તો એલા ઉપર જીલમ ગુન્જરવામાં કાંઈ પણ બાકી ન રાખેલ હોવા છતાં એજાના આ શબ્દો સાંભળીને ધરવાળાના હૃદયમાં દયાએ સંચાર કર્યો. એલાએ જોકે અત્યાર સૂધીમાં કદી પણ એક રાત્રી પાછાની કમાણી નહોતી કરી છતાં તે વખત આવે સેવા કરવામાં પજાત નહોતી પડી. ધરવાળાને હવે ત્હેની ખામી જણાવા લાગી.

ધરવાળાની ગમે તેવી ઈચ્છા હોય તોપણ તે કાનોજી સરદાર પાસે વચનથી અધાઈ ગયેલ હોવાથી એલાને મુક્ત કર્યા સિવાય ત્હેને માટે એક પણ રસ્તો નહોતો. તે એલા ઉપર દયા બતાવતાં બતાવતાં બોલ્યો: “ ત્હારા કપડા તું ત્હારી સાથે લેતી જ ! ”

“ કપડાની મ્હારે કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી. લિખારિણીને ગમે ત્યાંથી પણ કપડા તો મળી શકશે. ” એલાએ પોતાની ઉદારતાનો પરિચય આપ્યો.

“ અત્યારે રાત્રે તું ક્યાં જઈશ ? ”

“ લિખારિણીને રહેવાને સર્વત્ર સ્થાન મળી શકે છે. જો ત્હમે અત્યારે જવાની અનુમતી આપતા હો તો હું અત્યારે જ જવાને તૈયાર છું. ચન્દ્રનો પ્રકાશ હોવાથી હું નગરમાં જઈને કાંઈ ગૃહસ્થ મનુષ્યના ગૃહે રાત્રિ પસાર કરીશ. ”

“ ત્યારે અત્યારે જવું હોય તો મ્હારી બિલકુલ ના નથી. ”

આ સાંભળી બેલાએ તુરતજ તે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો. ત્યાંથી નિકળી તે સીધી કાનોજ સરદારના ગૃહે ગઇ. કાનોજ સરદાર ત્હેની રાહ બેઠને બેઠો હતો.

કાનોજ સરદાર બેલાને જોતાંજ સ્હેજ અહંકારથી બોલ્યો:

“ કેમ બેલા, મ્હેં મ્હારું વચન પાળ્યું કે નહિ ? ”

બેલાએ અતિ આનન્દથી કહ્યું: “ ચિરંજીવ રહેજો ! મ્હારો ત્હને આ આશિર્વાદ છે. આથી વિશેષ એક લિખારિણી ત્હને શું આપી શકે ? ત્હારી કૃપાથી હું નરકમાંથી મુક્તિ મેળવી શકી છું એ મ્હારા અન્તરમાં કાયમ રહેશે. ”

“ બેલા ! તું મ્હારી કૃપાથી મુક્તિ મેળવી શકી છું એમતો ન જ કહેવાય ! હું ત્હારી કૃપાથી વીસ હજાર રૂપિયા પ્રાપ્ત કરી શક્યો છું. ”

“ સરદાર ! હું મુક્તિ મેળવી શકી એ સત્ય છે પરંતુ મ્હેં એક મનુષ્યનું જીવન નાશ કર્યું છે. ”

“ કાનું ? ” કાનોજ સરદારે આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

“ મ્હેં જો આંદબેગને પેટી હસ્તગત કરવાનું ન કહ્યું હોત તો તે કદી પણ અમૃતમેગમને મદ્રની સાથે અફીણ આપત નહિ અને તે મૃત્યુની પથારીએ પડત નહિ. વળી મ્હારે—”

“ વળી શું બેલા ? ”

“ મ્હારે લીધે એક રામચન્દ્ર નામના યુવકને ફાંસીને લાકડે લટકવું પડશે. ”

બેલાએ રામચન્દ્ર એટલુંજ નામ સાંભળ્યું હતું પરંતુ તે કોણ છે ત્હેની બેલાને બિલકુલ ખબર નહોતી.

“ બેલા ! તું જો કચ્ચિત આ કાગળ લાવી ન શકી હોત તો અંબકરાવને ફાંસીને માંચડે ચડવું પડત ! આને તો સત્ય કાચ કરતાં મરવું પડત અને પેલાને તો પ્રપંચ કરવાં જતાં મરવું પડશે. તુંજ કહે બેલા ! આમાં કોનું મૃત્યુ થવું એ યોગ્ય છે ? ”

બેલાએ આ પ્રશ્નનો જવાબ ન આપ્યો. થોડો વખત નિરવ રહીને તે બેલી “ જાકર બોજાને જે હજાર રૂપિયા આપવાનું કહ્યું હતું તે તહેને આપી દીધા ? ”

“ જાકર બોજાએ અલખત આપણું ઘણું સારું કામ કર્યું છે. તહેને નારાયણે જ રૂપિયા આપી દીધા છે. ”

“ અરે ! જાકરે તો જો મહેને બચાવી નહોત તો મહારં માથું રહેવા પામત નહિ. ચાંદબેગમે જ્યારે જાણ્યું કે પેટી તો મહેલ ખહાર ઉપડી ગઈ ત્યારે તહેણે ક્રોધથી વિકાળ વાઘણની માફક ગર્જના કરીને જાકરને હુકમ કર્યો કે જ્યાં પેલી લિખારિણી હોય ત્યાંથી તહેને પકડીને મહારી પાસે લાવ ! પેટીના કાગળ પત્રો અને તાવિજો મહેને બતાવ્યા સિવાય તે લઈ ગઈ કેમ ? આના જવાબમાં જાકરે કહ્યું કે એ સર્વ પત્રો જાદુવાળા હતા. લિખારિણી તે પત્રોમાંથી જાદુની અસર કાઢી આપની પાસે લાવશે. જાકરે આ કાંઈ મહારે માટે બોલ્યું કર્યું ન કહેવાય ? તે ધારે તો મહેને પકડીને ચાંદબેગમની સમક્ષ ખડી કરી શકે ! હવે થયું ! થવાનું થઈ ગયું ! પણ સરદાર ! મહારી એક વિનંતિ છે. તહેમે માન્ય રાખશો ? ”

“ શું છે ? કહે બેલા ! હું તહેને મહારી કન્યા જ સમજી છું. ” કાનોજી સરદારે શુદ્ધ અંતઃકરણથી કહ્યું.

“ મહારે અન્ય તો કાંઈ કહેવાનું નથી પણ કાનોજી ! તહેમે જે પથનું અવલમ્બન કરે છે—જે પથે જાવ છે—એ પાપનો પથ

છે. આ પંથનો પરિત્યાગ કરો ! અત્યાર સૂધીમાં તમે એટલું નાણું, એકઠું ક્યું છે કે ગમે તેવા વિલાસમાં રહેવા છતાં પણ તમે તમારી જીંદગી સુખમાં ગાળી શકશો. હવે તો ધર્મ-કાર્ય કરો અને પાપ વ્યવસાયને છોડી દો ! ”

કાનોજી સરદાર બેલાના આ શબ્દો સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો. જમતમાં ગમે તેટલા ઉપદેશથી-ગમે તેટલા દ્રષ્ટાન્તથી જે કાર્ય સાધી શકાતું નથી તે એક શુભ અવસરે-શુભ મુહૂર્તે-કાંઈ એવા સંજોગો આવી જાય છે કે તે વખતે મનુષ્ય-હૃદય ઉપર જે જે શબ્દો પડે છે તે સર્વ શબ્દો હૃદયમાં જડાઈ જાય છે. બેલાના શબ્દોએ કાનોજી સરદાર ઉપર અદ્ભુત અસર કરી ! તહેના હૃદયના દ્વાર ઉઘડી ગયાં. તે બેલાને પ્રણામ કરતો કરતો બોલ્યો : “ બેલા ! મ્હારી જ્ઞાતી પુત્રી ! ત્હારી વાત મ્હારે માન્ય છે ! આજથી હું હુંદારાનો સરદાર નથી-પાપ પંથનો અગ્રગામી નથી. હવેથી હું મ્હારં અવશેષ જીવન ધર્મ કાર્યમાં ગાળીશ. ”

બેલા થોડો વખત કાનોજી તરફ જોઈને કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય ચાલવા લાગી. બેલાએ ગામ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

જતાં જતાં રસ્તામાં બેલા વિચારવા લાગી : “ હું ક્યાં જઈશ ? કોની પાસે જઈશ ? જમતમાં મ્હારં કોણ છે ? શું છે ? કોને માટે હું આ સર્વ ધમાલ કરું છું ? ”

થોડો વખત શાન્ત રહીને વળી તે મનમાં બોલવા લાગી : “ તે મધુર રાત્રિએ જેની સાથે વાતચિત કરી હતી તે સુંદર મુખ-પ્રસન્ન દ્રષ્ટિ-તે કરણથી ભરેલ હૃદય-તહેને એકવાર બેવાથી મ્હારં જીવન સાર્થક થયું હું માનીશ. તે ક્યાં હશે ? તહેણે તહેનું નામ તો મ્હને

કહ્યું હતું પણ હું તે બૂલી ગઈ ! પરંતુ ત્હેનો કામગીર અને દયાથી ભરેલો રહેશે તો હું બૂલી શકી નથી—બૂલી શકવાની પણ નહિ. ત્હેને હું ક્યાં જવાથી મળી શકીશ ? ક્યારેય જોઈશ તો ત્હેને હું શું કહીશ ? જે એક કુટારાને ત્યાં રહેલી—એક લિખારિણીની પેઠે જીંદગી અતિત કરેલી ત્હેની સાથે તે વાત પણ કેમ કરશે ? ના, ના, તે વાત તો કરશે. તે ક્ષણેજ ત્હેનું હૃદય હું સારી રીતે જાણી શકું છું. મ્હને નાહક જ ત્હેના ઉપર શંકા આવે છે. વળી મ્હને મ્હારું સર્વસ્વ ત્હેને અર્પણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તે મ્હારે ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ પૂર્ણ કરવી જોઈએ ! ”

એલા ત્વરિત ગતિથી ગામ તરફ ચાલવા લાગી. ગામમાં ગઈ ત્યારે રાત્રિ વિશેષ થઈ ગઈ હતી. ત્હેણે એક ગૃહસ્થના ગૃહે જઈને પોતાને આ રાત્રિ નિવાસસ્થાન આપવા માટે પ્રાર્થના કરી. ત્હેને પૂછવામાં આવતાં એવો ખોટો પરિચય આપ્યો કે અમે યાત્રાએ નિકળ્યા હતા પરંતુ રસ્તામાં જ વહાણ ડૂબી જવાથી મ્હારા પતિ અને માણસો મૃત્યુ પામ્યા. હું વળી હતભાગીની જીવતી મ્હાર નિકળવાથી ફરતી ફરતી આ નગરમાં આવી છું.

એલામાં રૂપની ખામી ન હોવાથી તે ગૃહસ્થને ખાતરી થઈ કે આ જે કહે છે તે સત્ય જ હશે. નહિતર વળી એક લિખારિણીમાં આવું સૌન્દર્ય ક્યાંથી હોય ? ગૃહસ્થ એલાને પોતાના ગૃહમાં લઈ ગયો અને આહારાદી કરાવી એક જૂદી ઓરડીમાં ત્હેને સુવાનો બદોબસ્ત કરી દીધો.

ખીજે દિવસે સવારે એલાએ જવાનું કહ્યું. આ સાંભળી ગૃહસ્થીએ કહ્યું : “ મ્હેન ! તું કામ ગૃહસ્થ કુટુંબની સ્ત્રી છું !

તું એકલી ક્યાં જઈશ ? વળી તહે રસ્તો પણ જોયો નથી. હમણા તું અહીં જ રહે ! હું મ્હારા પતિને કહી ત્હારા સ્વામીની અને માણસોની તપાસ કરાવીશ. જેમ તું મૃત્યુરેચ્છાથી બચી શકી તેમ ક્વચિત ત્હારા સ્વામી અથવા તો કોઈ માણસ બચી શક્યું હોય ! જો તેઓ સર્વ મૃત્યુ પામ્યા હશે તો પછી ત્હારા ગૃહે ત્હને સુરક્ષિત રીતે મોકલવાનો પણ હું બંદોબસ્ત કરીશ. ”

બેલાએ વિચાર્યું : “ અત્યારે હું જઈશ પણ ક્યાં ? વળી જેને મ્હારે મળવું છે તે આ ગામમાં જ રહે છે. માટે થોડા દિવસ અહીં રહેવું એજ ઉત્તમ છે ” બેલાએ ગૃહિણીને જવાબ આપ્યો : “ આપની આ કશ્ણા માટે હું આપનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. ભલે હું થોડા દિવસ અહીં રહીશ. ”

બેલાએ એમ પણ ધાર્યું કે ત્યાં સૂધી શું કરવું ને શું ન કરવું, ક્યાં જવું ને ક્યાં ન જવું એ મ્હારા મનમાં હું નક્કી ન કરી શકું ત્યાં સૂધી અહીં રહેવું વધારે ઉત્તમ છે.

આ સમયે એક દાસીએ આવીને ગૃહિણીને કહ્યું : “ શેઠાણી ! બારીએ ચાલો ! સર્વ બારી પાસે ગયા છે. જે પુરૂષને ફાંસી દેવાનો હુકમ થયો છે ત્હને ગાડામાં ઉભો રાખી આ રસ્તા તરફ લાવે છે. ચાલો, ચાલો, જોવું હોય તો ! ”

ગૃહિણીએ મ્હાન મુખે કહ્યું : “ અરે ! જેને શૂળી દેવાની છે ત્હને જોઈને શું કામ છે ? ”

“ ચાલોને, જોવામાં શું હરકત છે ? ” બેલા એટલું કહી ઉભી થઈ.

બેલા અને ગૃહિણી બન્ને બારી પાસે ગયા.

થોડે દરથી એક ગાડું ધીમે ધીમે ચાલ્યું આવતું હતું. ગાડાની ચારે તરફ અત્યંત મનુષ્યો ઉભા હતા. બાલા ખભા ઉપર રાખી અનેક સિપાઈ માણસોને દૂર કાઢતા હતા અને આગળ વધવા રસ્તો કરતા હતા. તહેની પાછળ ઢોલ વગાડીને ત્રણ ચાર માણસો ખેલતા હતા કે “ પ્રપંચ અને હંગામ કરનારને શૂળીની શિક્ષા થાય છે. આ પુરૂષે પ્રપંચ અને હંગામ કરેલ હોવાથી કાલે સવારે તહેને ફાંસીના લાકડે લટકાવવામાં આવશે. ”

સાથી પાછળ એક ગાડું ચાલ્યું આવતું હતું. આ ગાડામાં લાલ કમડા પહેરાવી હાથમાં અને પગમાં ખેડીઓ નાખી રામચન્દ્રને ઉભો રાખવામાં આવ્યો હતો. રામચન્દ્ર તો ઉદાસ નયને કાંઈના પણ તરફ દ્રષ્ટિ નાખ્યા સિવાય શાન્ત ઉભો રહ્યો હતો.

બેલા રામચન્દ્રને જોતાં જ કંપવા લાગી ! તહેનો ગુલાખી રહેરોઝાંખો પડી ગયો. ઉભા રહેવાની શક્તિ પણ તહેનામાંથી ચાલી ગઈ ! હાય ! હાય ! જે મૂર્તિ તે રાત્રિએ જોઈને હૃદયમાં અંકિત કરી રાખી હતી તેજ આ મૂર્તિ ! રામચન્દ્રને ઓળખતાં બેલાને એક ક્ષણ પણ લાગી નહિ. જેને તે શોધતી હતી તે જ આ ! ‘ અરરર ! પોતે શું કર્યું ? તહેને ફાંસીની સજા કરાવી ! અનેક પ્રપંચ કરી કાગળીઆ હસ્તગત કરી છેવટ રામચન્દ્રને ફાંસી દેવાની ! ’ રામચન્દ્ર બેલાનો પ્રાણેશ્વર જ હતો. તહેણે તો ક્યારનું પોતાનું હૃદય રામચન્દ્રને અર્પણ કરી દીધું હતું.

“ હાય ! જગદીશ્વર ! શું જગતમાં સર્વ આપણું જ છે ! ” આટલું બોલતાં બોલતાં તો બેલા મૂર્ચ્છિતા થઈ ગૃહિણીના પગ માસે પડી. ગૃહિણી ચમકી ગઈ ! અચાનક આને શું થયું તે ગૃહિણી સમજી શકી નહિ.

ગૃહિણીએ તુરત જ દાસીને બૂમ મારી બોલાવી અને પોતે બોલાના માથા ઉપર પાણી ઝાંટવા લાગી. થોડા વખત પછી બોલાને લાન આવ્યું. ત્હેણે કંપતા કંપતા રસ્તા તરફ નજર નાખી ! રસ્તો જન-માનવ રમ્ય હતો.

બોલાએ ગૃહિણી તરફ જોઇને મૂઠુ. સ્વરે કહ્યું : “ ખેન ! હું ક્યાં છું ? ”

“ ખેન ! તું જ્યાં હતી ત્યાં જ છે. ત્હેને શું કાંઈ લાગ લાગ્યો છે ? ” ગૃહિણીએ દયાથી કહ્યું.

બોલાએ થોડા વખત શાન્ત રહીને જવાબ આપ્યો. “ મૃત્યુ-દંડની શિક્ષા પામેલ તે મનુષ્યનો દુઃખી ચહેરા જોઇને મ્હારું હૃદય ઉત્કેરાઈ ગયું હતું. ”

ગૃહિણી ચક્ષુમાં અશ્રુ લાંબી બોલી : “ અહાહા ! જે સ્વામી ને મૃત્યુનાં ખોળામાં મૂકી અનાથિની થઈ અહીં આવી છે તે એક જાણના મૃત્યુની છાંયા જોઈ અચાત થઈ જાય એમાં શું નવાઈ ! ”

બોલાની ચક્ષુમાં એક અશ્રુનું બિન્દુ પલ્લ નહોતું. ત્હેની ચક્ષુ તો રક્તથી પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ હતી. ત્હેના હૃદયમાંથી હજી કંપ ગયો નહોતો. તે સર્વની સાથે ગૃહમાં ગઈ, પરંતુ ત્હેના ચહેરા ઉપર હાસ્ય ફરક્યું નહિ. ત્હેણે નક્કી કર્યું : “ બસ હવે મરવું. જેને માટે હૃદયમાં ઉચ્ચાલિલાવા રાખી હતી ત્હેને પોતે જ સ્વહસ્તે મૃત્યુના મુખમાં મૂક્યો ! બસ, શમચન્દ્રને મૃત્યુ ભેટે તે ખેલા તો હુંજ મૃત્યુને ભેટીશ ! મૃત્યુ સિવાય હૃદયની જવાળાને શાન્ત કરવાનો અન્ય ઉપાય નથી. ”

બોલા મૃત્યુનો જ રસ્તો શોધવા લાગી. ગૃહના એક ખુણામાં છરી પડી હતી તે ત્હેણે ગ્રામ રીતે લઈ લીધી.

ન્યારે ગૃહિણી અને અન્ય દાસ દાસીઓ ગૃહના કાર્યમાં રોકાયેલી હતાં ત્યારે એલા ગૃહના પાછલીના ભાગમાં ગઈ. ત્યાં વિશેષ વખત ન ગુમાવતા એલા છરીને મજબુત રીતે પોતાના હસ્તમાં ઝાલી મનમાં જ બોલી: “ પ્રભો ! દિનનાથ ! મ્હેં આ કાર્ય જાણી બૂઝી ને ક્યું નથી છતાં પણ આ કાર્ય મ્હારાથી જ થયું છે એમ હું સારી રીતે સમજું છું. આ અપરાધની મ્હને ક્ષમા કરજે ! જગતમાં સર્વ મનુષ્ય પોતાના જ છે એ પાઠ પ્રભો ! ત્હેં મ્હને આજે બરાબર શિખવાડ્યો છે.

“ માને બહે દુનિયા અવરને આપણું તે કંઈ નથી;
માને બહે દુનિયા અવરને આપણું આત્મિય નથી.
પણ હે પ્રભો ! ત્હેં પાઠ મુજને શિખવ્યો તે ગૂઢ છે;
જે જે મનુષ્યો જગતમાં તે સર્વ આત્મિય સ્વજન છે.
મ્હેં માની મ્હારા જન્મકાતાને અવર કીધ કાર્ય આ !
જોલી બરાબર તસ્વાર ગરદન મારું છું હે ઈશ્વર ! ”

“ અત્યારે તો હું મ્હારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરું છું. ” આટલું બોલી એલાએ પોતાની છતીમાં એ છરી ભેંકી દીધી. એલાનો દેહ ધપ દઈને જમીન ઉપર પડ્યો. થોડો વખત એલાએ આમ તેમ વેદનાને લીધે તડફડિયા માર્યા. છેવટ એલા થોડી ક્ષણોમાં હતી ન હતી થઈ ગઈ !

જોજનનો સમય થવાથી એલાની તપાસ કરવા માંડી, પરંતુ તે ગૃહમાં માલુમ ન પડવાથી સર્વ ધારવા લાગ્યા કે તે દુઃખની મારી માંડી થઈ ગયેલ હોવાથી ક્યાંય ચાલી ગઈ હશે.

બપોરના દાસી કાંઈક કાર્યસર ગૃહની પછવાડે ગઈ. ત્યાં તહેણે આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે એલાનો શબદેહ જમીન ઉપર પડેલ છે.

તહેણે પોતાના શેઠને વાંત કરી. ગૃહના સર્વ માણસો ભેગા થઈ ગયાં, અને દુઃખી હૃદયે તહેની યથાચોગ્ય ક્રિયા કરી.

એલા શા માટે મરી ગઈ તે કાંઈ પણ જાણી શક્યું નહિ. પરંતુ તહેની જાતીમાંથી નિકળેલ રક્તથી અને પાસે પડેલ જરીથી તે ક્ષી રીતે મૃત્યુ પામી એટલું તો તેઓ સમજી શક્યા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

પૂર્વજન્મનું રહસ્ય.

સન્ધ્યાનો સમય હતો. સમ્યદાનન્દ મહાત્માના યોગાશ્રમની ખૂંદાર દયામયી સરિતાના કિનારા પાસે બેઠી હતી. સરિતા મન્દ મન્દ ગતિથી દયામયીના પગને પ્રક્ષાલતી ચાલી જતી હતી. દયામયીની પાસે એક પોપટ બેઠો હતો. દયામયી તહેને પ્રેમથી બોલાવતી હતી અને પોપટના નિર્દોષ હૃદયને પોતાની જાતી સરસું દાખતી હતી. પોપટ પણ દયામયીના એ સ્નેહથી જાણે કે તે દયામયીનો જ હોય તેમ તહેની પાસેથી બિલકુલ ખસતો નહોતો. ક્વચિત તે દયામયીના માથા ઉપર તો ક્વચિત દયામયીના ખભા ઉપર બેસતો હતો અને દયામયીના અનેક ગાળા પાડી તહેને આનન્દ કરાવતો હતો. દયામયીએ અતિ હપથી પોપટને પકડી પોતાના ગાળામાં બેસાડ્યો.

પાછળથી કાંઈએ આ સમયેજ હસતાં હસતાં મધુર સ્વરથી કહ્યું: “ દયામયી ! તારા સ્નેહથી પોપટ પાગલ થઈ ગયો જણાય છે. ”

દયામયીએ પાછળ ફરી જોયું તો યોગમાયા !

દયામયીએ પણ હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો: “ પોપટ તો બિચારું નિર્બોધ પ્રાણી છે. ત્હેને સર્વ પાગલ કહી શકે છે પરંતુ ત્હારી માફક હું કોઈ પણ મનુષ્યને ખોટી આશાઓ આપી પાગલ કરતી નથી. ”

“ માયા-મુગ્ધ મનુષ્યમાં અને પશુ-પક્ષીમાં કાંઈ વિશેષ બેદ નથી. ” યોગમાયાએ સ્હેજ તિરસ્કારથી કહ્યું.

“ કેમ ? ”

“ પશુ અને પક્ષિ કાંઈ પણ વિચાર કર્યા સિવાય મુગ્ધ થાય છે. સર્પ મોરલી સાંભળતાં મુગ્ધ થઈ તે તરફ દોડે છે પણ ત્યાં જવાથી કેવી ભૂરી દશા થશે ત્હેનો તે વિચાર કરતો નથી. હરણું સંગીત સાંભળતાં લુગ્ધ થઈ શાન્તિથી ઉભું રહે છે પરંતુ તે સંગીતમાં મૃત્યુ રમી રહેલું છે તે તે વિચારતું નથી. માયા-મુગ્ધ મનુષ્ય પણ સુખ માની દુઃખમાં પડે છે-સાર સમજીને અસારના ફાંદામાં ફસે છે. ”

“ તું શું અસાર છું ? ”

“ હું કેમ ?-ત્હારા સ્થુળ દેહનું સૌન્દર્ય અસાર છે. ”

“ હું કાંઈ ત્હારું કહેવું સમજી શકતી નથી. ”

“ ત્યારે ત્હારી સાથે ગૃહમાં ચાલ ! ત્હારા પોપટને હવે છોડી દે. હું ત્હેને ગૃહે જઈને સર્વ સ્પષ્ટિકરણ કરું. ”

દયામયીએ યોગમાયાના કલાનુસાર પોપટને છોડી દીધો અને પોતાની મદદી તરફ જઈને આભ્યા. ત્યાં જઈને શાન્તિથી બેઠા બાદ યોગમાયાએ કહ્યું: “ આ રૂપ, રસ, મન્ધ અને સ્પર્શ પ્રભૃતિ:—

તું, હું, એ અને આ-સર્વનું બાહ્ય ઉપાદાન-કારણ તો એકજ છે. છતાં પણ એક અન્ય ઉપર લુપ્થ થાય છે કેમ, અન્યને માટે મરે છે કેમ તે તું જાણે છે દયામયી ?”

દયામયીએ મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું: “દયામયી જો ત્હારા જેટલી વિદ્વાન હોત તો વળી એક જણની દાસી થઈને પડી રહેત ખરી કે? તું જાણે છે માટે તુંજ કહે!”

“ત્યારે સાંભળ. એટલું તો તું કચુલ કરીશ કે દરેક પ્રાણી પ્રકૃતિના રૂપથી આત્મજ્ઞાન ભૂલી જાય છે. દરેક પદાર્થ દરેક પદાર્થને મળવાને વ્યાકુળ રહે છે.”

“હા, અને એથી જ હું કહું છું કે દરિદ્ર બ્રાહ્મણ રામચન્દ્ર યોગમાયા માટે વ્યાકુળ થઈ રહ્યા છે.”

“તેમ હશે !”

“હશે એમ નહિ ! છે જ. જો તેમ ન હોય તો તે દયામયી માટે પણ પાગલ થાત ! એક જણને માટે જ-એક મુખને માટે જ તે મરવાને તૈયાર શા માટે થયો છે ?”

“ત્હેનું કારણ છે. મ્હારો હસ્ત જેવો સૌન્દર્યવાન છે તેવો જ સૌન્દર્યવાન હસ્ત ત્હેની માનસી-પ્રતિમાનો છે. તે મ્હારા જેવો હસ્ત મેળવવા ઇચ્છા રાખે છે અને તેથી જ તે મ્હારો હસ્ત જોઈને તે ઉપર લુપ્થ થયો છે અને તે માટે મરી પડે છે. ત્હેણે પોતાના હૃદયમાં મ્હારા સર્વાંગ જેવી જ સૌન્દર્યવતિ એક મૂર્તિ જડી રાખી છે. જ્યારે ત્હેણે પોતાના હૃદયમાં જડી રાખેલ સૌન્દર્યવતિ મૂર્તિ જેવી મ્હને જોઈ ત્યારે તે મ્હને જોઈને મુગ્ધ ન થાય તો શું મૂર્ખિ ! તે ત્હને જોઈને મુગ્ધ થાય ?”

“ આના વિશ્વ તો કટલીએ ફલીલો થઈ શકે ! ”

“ શું ? ”

“ તે લાંબી લાંબી છે. ”

“ પણ એક તો કહે ? ”

“ જ્યારે તું કહે છે કે ત્હારા જેવી જ રૂપવતિ એક રમણીને ત્હેણે મનમાં જડી રાખી છે પરંતુ ધાર કે તે ત્હને મેળવી ન શકે તો શું તે અન્યને ચાહી શકે જ નહિ ? ”

“ ત્હેણે મને જ મનમાં જડી રાખી છે અને એથી હું ત્હેને ન મળું તો ત્હેનું હૃદય શાન્ત તો નહિ જ થવાનું ! આણીને જે ઇચ્છા હોય તે તો પૂર્ણ થાય જ નહિ. મ્હારા જેવી સૌન્દર્યવતિ સ્ત્રી જોઈને અથવા તો ત્હારા જેવી સ્ત્રી જોઈને એક વખત તો ત્હેની દ્રષ્ટિ તે પરત્વે દોરાય—ત્હેને તે મેળવી પણ શકે; કિન્તુ પોતાની હૃદય-જડીત રમણી ન મળે ત્યાં સુધી ત્હેના આણીની પિપાસા મટે નહિ. તે તો ધારેલ પ્રતિમાની શોધમાં ફર્યા જ કરે ! વળી મ્હારા જેવી અથવા તો ત્હેના હૃદયમાં જડી રાખેલ હોય તેવી રમણી જોતાં તે તરફ દોરાય ! જો કે તે જોટલાને જીએ એ દરેકને તો મેળવી શકે નહિ; તેમજ ત્હેના હૃદયની પિપાસા ઓછી થાય પણ નહિ. તે બધે અન્ય રમણીનું પાણીમહણ કરે—સંસાર ચલાવે—એક થઈને રહે છતાં પણ હૃદયની આકાંક્ષા તો હૃદયમાં કાયમ રહ્યાં જ કરે ! ”

“ હું જે કહેવા માગું છે તેવું ત્હે કાંઈ કહ્યું નહિ ! ”

“ કેમ ? ”

“ સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભય થઈને એક મનુષ્યને ? ”

“ મનુષ્ય ! એમાં સન્દેહ નહિ. ”

“ ઉભયમાં ઇન્દ્રિયાદિ ક્રિયા એક પ્રકારની ને ? આત્મા પણ એકજ જાતનો ને ? ”

“ આત્મા વળી એક સિવાય અન્ય હોય ખરો કે ? ”

“ જ્યારે ઇન્દ્રિયાદિ ક્રિયા એક જ પ્રકારની છે અને આત્મા પણ એક જ જાતનો છે. તો પછી ત્હેં જે રૂપની પિપાસા સમ્યન્ધી કહ્યું તે હું માની શકતી નથી. અલગત પુરુષની બાબતમાં તું કહે છે તેમ રૂપની પિપાસા રહે છે, પરંતુ સ્ત્રીમાં આ પિપાસા જોવામાં આવતી નથી. ”

“ આ સિધાન્ત તું ક્યાંથી લાવી ? ”

“ પિતા પોતાની પુત્રીના ગમે તેવા પુરુષની સાથે લગ્ન કરી નાખે છે છતાં તે પુત્રી પોતાના પતિના ચરણે પોતાનું હૃદય અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાય છે—અન્ય પુરુષનો વિચાર તે કદી કરતી નથી. ”

“ આ તદ્દન અસત્ય છે. જો તેમ જ હોત તો સ્ત્રીઓ કદી પણ વ્યભિચારિણી થાત નહિ. ”

“ પરંતુ જેટલા પુરુષો વ્યભિચાર પથનું અવલમ્બન કરે છે તેટલી સ્ત્રીઓ એ પથનું અવલમ્બન કરતી નથી. ”

“ ત્હેનું કારણ છે ? ”

“ શું ? ”

“ આપણા સમાજનું નૈતિક બંધારણ અને ધર્મ ! ”

“ ત્યારે સ્ત્રીઓ વ્યભિચારિણી કેમ થાય છે ? ”

“ દયામયી ! રૂપનો મોહતો પુરુષ અને સ્ત્રી જન્મેમાં સરખો જ છે. પરંતુ આપણા સમાજના બંધારણોએ અને શાસ્ત્રકારોએ સ્ત્રીને એવા બંધનમાં બાંધી લીધી છે કે તેને પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા જતાં અનેક સંકટમાં આવી પડવાનો ભય રહે છે અને આથી આપણું જોઈએ છીએ કે ઘણા કુટુંબોમાં પતિ-પત્ની વચ્ચે ક્લેશ સિવાય અન્ય જોવામાં આવતું નથી. આ ક્લેશ થવાનું કારણ એટલું જ છે કે પોતાની મનોવાંચિત વસ્તુ કાંઈ મેળવી શકતું નથી. તે જોયું હશે અને સાંભળ્યું પણ હશે કે ઘણી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ ઉપર પ્રેમ ન રાખતાં અન્ય કાંઈ પુરુષ ઉપર લુબ્ધ થાય છે. આનું કારણ શું ? આનું કારણ એટલું જ કે તેને પોતાના પૂર્વજન્મના પતિના દર્શન થતાં-પોતાના હૃદયમાં જડી રાખેલ પુરુષના દર્શન થતાં તે વિવાહિતા હોવા છતાં પણ પોતાના હૃદય ઉપરના કાબુને ખોઈ સમાજના બંધારણને અને ધર્મના બંધનોને તોડી પૂર્વજન્મના પતિ તરફ આકર્ષાય છે. અલખત એટલું તો ખરું જ કે આપણા સમાજના બંધારણો અને શાસ્ત્રકારોના નિયમો બહુજ વિચારપૂર્વક નક્કી થયેલ છે. જે સ્ત્રીઓને પુરુષના જેટલી જ સ્વતંત્રતા અપાઈ હતી તો હું ખાત્રીથી કહું છું કે તે અતિ અનિષ્ટકર નિવડત ! ”

“ આ કાંઈ મ્હારા મગજમાં ઉતરી શકતું નથી. ”

“ તું ગમે તેમ ધારતી હોય પણ દયામયી ! એટલું તો ખાસ યાદ રાખજે કે મનુષ્ય જ્યાં સુધી પોતાની પૂર્વજન્મની ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી ત્યાં સુધી તે અનેક જન્મ ધારણ કરે છે ! ”

“ ત્હારું આ દાશર્ણિક તત્ત્વ ગમે તેવું હોય તોપણ તું અમારા ધર્મશાસ્ત્રને સાંભળ ! ”

“ શું ? કહે ! ” સોમનાથએ હસતાં હસતાં પૂછ્યું.

“ જે જેને માટે મુઝબ હોય, જે જેને માટે પાગલ થઈ ગયો હોય તેના ઉપર કૃપા ન કરવી એ મહા પાપ છે. આ ધર્મશાસ્ત્રનો આદેશ છે.”

“ રામચન્દ્રની તું વાત કરે છે કેમ ? ”

“ હા. ”

“ તેની આત્મમાં તું શું કહેવા ઇચ્છે છે ? ”

“ તું તેની સાથે લગ્ન કર ! ”

“ તેમ કરવાથી શું થશે ? ”

“ તે સુખી થશે. ”

“ પણ મ્હને તેમ કરવાથી શું મળવાનું ? ”

“ એક ગળુને સુખી કરી તું સુખી થઈશ. ”

“ ત્યારે તો જે જે પુરુષ મ્હારા રૂપમાં મુઝબ થાય તે દરેકને મ્હારે સુખી કરવો ? ”

“ હું એવું ક્યાં કહું છું ? ”

“ ત્યારે તું શું કહે છે ? ”

“ તે ત્હારી સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર છે. ”

“ તેના સુખની ખાતર તે લગ્ન કરવાને તત્પર છે. પણ મ્હને તેમાં શું સુખ પ્રાપ્ત થવાનું ? ”

“ કેમ ? તું શું તેના ઉપર પ્રેમ રાખી શકે એમ નથી ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે વિશેષ તો હું કાંઈ કહેતી નથી. પરંતુ હું સમજું છું તેટલાં પુરતું તો કહી ચકીશ કે જેનો આપણા તરફ કાંઈ પણ

પ્રેમ હોય છે ત્હેના તરફ આપણું હૃદય ઘોડા ચાતો લાંબા વખતે પણ દોરાયા સિવાય રહેતું નથી. ”

“ ત્યારે ત્હારા ઉપર મુગ્ધ થયેલ કામ પલ પુરુષ તરફ, ત્હેનો ત્હારા પરત્વેનો પ્રેમ જાણ્યા પછી ત્હારું હૃદય આકર્ષશે ખરું ? ”

“ મ્હારે તો પતિ છે. ”

“ ત્યારે મ્હારું શું નથી ? ”

“ ત્હારે વળી પતિ ક્યાં છે ? ”

“ મ્હારા મનમાં-હૃદયમાં. ”

“ તે ક્યારે મળશે ? ”

“ વખત આવતાં. ”

“ આતો કલ્પના જ ! ”

“ થોડી ઘણી કલ્પના અને થોડું ઘણું સત્ય ! ”

“ તે કેવો પુરુષ છે ? ”

“ રામચન્દ્રના જેવો જ ત્હેનો દેહ છે પરંતુ પ્રાણમાં જરા લિન્નતા છે. ”

“ પ્રાણમાં શું લિન્નતા છે ? ”

“ સત્ય જ વાત કહું ? ”

“ તો તો ત્હારી કૃપા ! ”

“ બાહ્યપ્રકૃતિ જોતાં તો તે રામચન્દ્ર જ છે. પરંતુ જન્મ-જન્માન્તરમાં રામચન્દ્રે મ્હને વિરહામિથી બાળી છે. ”

“ આ તો વળી ત્હેં નવુંજ ધાંધલ કાઢ્યું. ”

“ વળી હું ત્હને કહું છું કે સચ્ચિદાનન્દ મહાત્માએ પણ મ્હને નિષેધ કરેલ છે. ”

“ શેનો નિષેધ કરેલ છે ? ”

“ રામચન્દ્ર સાથે લગ્ન કરવાનો ! ”

“ કેમ ? ”

“ રામચન્દ્ર પ્રાણહીન છે. ”

“ તે પ્રાણહીન હોય તો હરે, હરે અને બોલે ક્યાંથી ? ”

“ પ્રાણ તો સર્વમાં હોય છે કિન્તુ પ્રાણની પૂર્ણતા અને પ્રાણના સંયમ હોતા નથી. જેઓ પ્રાણ-સંયમ ન કરી શકે તેઓને પ્રાણ-હીન કહી શકાય છે. જેને પ્રાણ નથી-જેને ધ્યાન નથી ત્હને પ્રેમ ક્યાંથી હોય ? ધ્યાન એ જ પ્રેમ છે. પ્રેમહીન મનુષ્ય સાથે પ્રાણની એકતા શી રીતે થાય ? ”

“ તું જાણે ને સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ જાણે ! હું કાંઈ આમાં સમજતી નથી. મ્હને તો આ ત્હારી સર્વ વાત જોડી કાઢેલી હોય તેવી લાગે છે. ” દયામયીએ કંટાળીને કહ્યું.

“ આ કાંઈ હું ખોટું કહેતી નથી. રામચન્દ્રની પછવાડે અનેક આત્મા લાગી રહ્યાં છે. ”

“ એ ત્હેં ક્યારે જોયા ? ”

“ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજે જોયેલ છે. ”

“ યોગી-મહાત્માની વાત શા માટે કરે છે ? ત્હેમની વાત તો અલગ જ રાખ ! મ્હને તો આમાં વિશ્વાસ આવતો નથી. ”

“ તે પ્રત્યક્ષ કરાવવાના છે ? ”

“ ક્યારે ? ”

“ થોડા વખતમાં જ ! અને તે વખતે હું ત્હને સર્વ જણાવીશ. ”

“ ઠીક, એતો ત્હારે હવે કહેવું હોય તો કહેજે પણ રામચન્દ્ર

હવે આ જગતમાં લાંબો વખત રહી શકે એમ નથી. કાલ સવારે ત્હેને ફાંસીએ ચડાવી મારી નાખવાનો હુકમ થયો છે. ”

“ ત્યારે ત્હેની સાથે મ્હારા લગ્ન કરાવી ત્હારે મ્હને વૈધવ્ય જ પ્રાપ્ત કરાવવું હતું ને ? ” યોગમાયાએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“ તું ધારે તો ત્હેને બચાવી શકે એમ છે. ”

“ હું કાંઈ વિજયપુરની બાદશાહ નથી ! ”

“ બાદશાહ નથી પરંતુ જે અદ્ભુત વિદ્યા તું જાણે છે તેથી તું ધારે તો તેને મુક્ત કરી શકે એમ છે. માટે ત્હેને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવાને યત્ન કર ! ”

“ પણ તેમ કરવા જતાં ઘણું કષ્ટ સહન કરવું પડશે. ”

“ અહા ! જે હું એ વિદ્યા જાણતી હોત તો અનેક દુઃખ સહન કરીને પણ હું ત્હેનો ઉદ્ધાર કરત ! ” દયામયીએ દયા બતાવી.

“ ત્હેના ઉપર કાંઈ ત્હારો વિશેષ પ્રેમ થયો છે ? ”

“ પ્રેમ શું સર્વના ઉપર થતો હશે ? ત્હેના માટે લાગણી છે. ”

“ લાગણી કેમ થઈ છે ? ”

“ તે ધણોજ સારો મનુષ્ય છે. ત્હેનો મ્હેરો પણ સુંદર છે. ”

“ ત્હે બસ નિશ્ચય જ કર્યો છે ? ”

“ શેનો ? ”

“ રામચન્દ્રને મુક્ત કરવાનો. ”

“ હા. ”

“ પણ ત્હારે કેટલુંક કામ કરવું પડશે. ”

“ તું મ્હને પાણીમાં ડૂબકી મારવાનું કહીશ તોપણ તે કરીશ પરંતુ ત્હેને શબ્દોએ દેવાનો સમય કાલે સ્થવારનો જ છે. આ શત્રુ જ ત્હેને મુક્ત કરવો જોઈએ. ”

“ હા તેમજ થશે. ત્યારે કાંઈ કામ હોય તો આટોપી નાખ, કારણ કે ત્યારે મ્હારી સાથે આવવું પડશે. ”

“ ક્યાં ? ”

“ હું કહું ત્યાં ! ”

“ ભલે, હું હમણા જ આવું છું. તું ત્યારી ઓરડીમાં જ રહેજે. ” દયામયી ઓટલું કહી ઉભી થઈ.

યોગમાયા ત્યાં કાંઈ કામ ન હોવાથી પોતાની કોટડીમાં ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

રામચન્દ્ર છુટ્યો.

રાત્રિનો એક પ્રહર વિતી ગયો છે. સર્વ સ્થળે શાન્તિ છે. મનુષ્યો આખા દિવસના પરિશ્રમથી શાન્ત નિદ્રાનું સેવન કરી રહ્યાં છે. કૃષ્ણ પક્ષ હોવાથી અન્ધકાર વિશેષ છે. ક્વચિત્ ક્વચિત્ કાગડા-ઓનો કર્કશ અવાજ સંભળાય છે. પવન મન્દ મન્દ વાય છે.

આ સમયે યોગમાયા દયામયીને લઈને સરિતાના કિનારે આવી. એક વૃક્ષ નીચે તેઓ બંને બેઠાં. અત્યારે યોગમાયાએ શ્વેત વસ્ત્ર પરિધાન કર્યું હતું. દયામયી કહી પણ આવી રાત્રે મ્હાર નિકળેલ ન હોવાથી તહેને ભય લાગતો હતો. યોગમાયા દયામયીના મ્હેરા ઉપરથી તુરતજ સમજી ગઈ. તહેણે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ કેમ દયામયી ! ભય લાગે છે ? ”

“ ના, ના, તું સાથે છું એટલે મ્હારે ભય રાખવાનું કાંઈ ખાસ કારણ નથી. પણ હવે કહે કે મ્હારે શું કરવાનું છે ? ”

“ મહારી ઉત્તરસાધિકા ત્હારે થવું પડશે. ”

“ એમ કહેને કે ત્હારા શરીરની રક્ષા કરવી પડશે. ”

“ હા. ”

“ તું કઈ જાતનો સંયમ કરીશ ? ”

“ હું તો શરીર અને આકાશના સમ્બન્ધ ઉપર ચિત્ત-સંયમ* કરવા ધારું છું. ”

“ આ કરતાં તો તું ચિત્તના પ્રચાર-સ્થાનનો સંયમ કર ! તેમ કરવાથી તું અર્થાત્ ત્હારો જીવાત્મા કારાગૃહનાં કોઈ રક્ષકના દેહમાં ચાતો કારાધ્યક્ષના દેહમાં પ્રવેશ કરી વાળી સહેલાઈથી રામચન્દ્રનો ઉદ્ધાર કરી શકશે. ”

“ આ સંયમની વાત મ્હેં સરિચ્છાનન્દ મહાત્મા પાસેથી સાંભળી છે પરંતુ તે હું હજી શિખી નથી. ”

“ એ શું અતિ કઠિન છે ? ”

“ કઠિન કે અકઠિન એ તો કીક-અભ્યાસ કરવાથી સકળ તત્ત્વની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જ્યારે બંધનનું કારણ શિથિલ થઈ જાય અને ચિત્તના પ્રચાર-સ્થાનથી અર્થાત્ શરીરસ્થ નાડી સમૂહથી અવગત થવાય ત્યારે અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. ”

* યોગશાસ્ત્રના મતાનુસાર શરીર અને આકાશના સમ્બન્ધ ઉપર ચિત્ત-સંયમ કરવાથી યોગી પુણી માર્ક લક્ષુ થઈ જાય છે અને તેથી તે આકાશમાં ગમન કરી શકે છે. વળી વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ આકાશ આ શરીરનું કુપાકાન છે. આકાશે એક પ્રકારે વિકૃત થઈને આ શરીર-રૂપ ધારણ કર્યું છે. જ્યારે યોગી શરીરના કુપાકાનનો અને આકાશના સંયમનો પ્રયોગ કરે છે ત્યારે તે આકાશની માર્ક લક્ષુતા પ્રાપ્ત કરે છે અને જ્યાં હચ્ચાયાય ત્યાં વાયુમાં થઈને ગમનાગમન કરી શકે છે.

“ હું બરોબર સમજી શકી નહિ. ”

“ યોગી પોતાના દેહથી કાર્ય કરવા ઉપરાંત એક મૃતદેહમાં પ્રવેશ કરી તેને સંચાલિત કરી શકે છે. અથવા તે કાંઈ જીવિત સરીરમાં પ્રવેશ કરી તે દેહનાં મન અને ઇન્દ્રિયગણને કબજે કરી શકે છે અને અમુક સમયને માટે એ દેહમાં રહી કાર્ય કરી શકે છે. પ્રકૃતિ-પુરુષનો વિવેક સમજવાથી આ કાર્ય થઈ શકે છે. કારણ તે સમજનારનો આત્મા ફક્ત સર્વવ્યાપી હોય છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેનું મન પણ સર્વવ્યાપી હોય છે. ”

“ જવા દે, આ સર્વ વાતનું અત્યારે આપણે કાંઈ કામ નથી જ્યારે તે શિખ ત્યારે તું મૂકેને બતાવજે. અત્યારે તો આપણા કાર્યનો આરંભ કર ! ”

“ રાત્રિ કેટલી વિતી હશે ? ”

“ થાણું કરી એ પ્રહર વિતી ગયા હશે. ”

“ ઠીક, હવે હું સંયમ કરી કારાગૃહમાં જઈ છું. તું મારા દેહની રક્ષા કરજે. ”

“ બલે. ”

યોગમાયા પલાંડી વાળી બેઠી. તેણે સંયમ કરવા શરૂ કર્યો. દયામયી તેની સામે બેઠી.

વિજયપુરના મહાન કારાગૃહના દરવાજે સિપાઈઓ ખેરે બરતા હતા. અત્યારે રાત્રિનો સમય હોવાથી કારાગૃહમાં શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી. કવચિત કવચિત ખેરેગીરની વાતાચિત સંભળાતી હતી. રામ-ચન્દ્ર આ કારાગૃહના એક ઓરડામાં બેઠા બેઠા પોતાના ભવિષ્યના વિચાર કરતો હતો. પોતે જન્મમાં હવે થોડાજ-પ્રહર રહેવાનો છે

એ વિચાર લેના મસ્તકને હચમચાવી નાખતો હતો. જે સમયે ગળામાં ફાંસો નાંખવામાં આવશે ત્યારે કેવું કષ્ટ સહન કરવું પડશે—હજારો મનુષ્યો પોતાના ઉપર દિટકારનો વરસાદ વર્ષાવશે—એ સર્વ શી રીતે સહન કરવાનું એજ રામચન્દ્ર વિચારતો હતો. સામે એક દીવો બળતો હતો. થોડો વખત તે દીવો સામું તો થોડો વખત જમીન સામું તે જોતો હતો.

રામચન્દ્ર જે ઓરડામાં બેઠો બેઠો મૃત્યુને નજીક ને નજીક આવતું જાણીને દુઃખિત થતો હતો તે ઓરડામાં અત્યારે કારાધ્યક્ષે પ્રવેશ કર્યો. કારાધ્યક્ષને એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો કે રાત્રિ હોય ત્યારેજ રામચન્દ્રને જગાડી સિપાઇઓ સાથે ફાંસીના સ્થળે મોકલી દેવો.

કારાધ્યક્ષે ઓરડામાં પ્રવેશ કરી રામચન્દ્રને જૂમ મારી. કારાધ્યક્ષના બોલાવ્યા છતાં રામચન્દ્ર તો આ શબ્દો સાંભળ્યાંજ ન હોય તેમ કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યા સિવાય જેમનો તેમજ બેસી રહ્યો. તે અત્યારે વિચારમાં એટલો બધો લીન થઈ ગયો હતો કે આસપાસ શું થાય છે તેવું તેને બિલકુલ જ્ઞાન નહોતું. પરંતુ કારાધ્યક્ષે તો પોતાની જાંઘળીમાં આવા અનેક દાખલાઓ જોયેલ હોવાથી તેને કાંઈ આશ્ચર્ય લાગ્યું નહિ. તેણે પુનઃ રામચન્દ્રને જૂમ મારી ! આનો પણ રામચન્દ્રે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. કારાધ્યક્ષની ધીરજ હવે ન રહી. તેણે રામચન્દ્રની પાસે જવાનો વિચાર કર્યો પરંતુ તે તેની નજીક જાય તે પહેલાં તો સહસા જે દીવો ત્યાં બળતો હતો તેમાંથી અસ્વાભાવિક પ્રકાશ ફેલાવા માંડ્યો અને સમસ્ત ઓરડાને પ્રકાશિત કરી નાખ્યો. કારાધ્યક્ષ વિસ્મિત નયને તે દીવો તરફ જોઈ

રહ્યો-એક ક્ષણ ખેલાં જ્યાંથી મન્દ પ્રકાશ આવતો હતો ત્યાંથી આ તેજનો અંધાર શી રીતે નિકળ્યો ? કારાખ્યક્ષ તો હજી આ વિચાર કરતો હતો તેટલામાં તો પ્રકાશ અન્ધ થઈ ગયો. દીવો હોલવાઈ ગયો. એક ક્ષણ ખેલાં જે ઓરડામાં પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો તે ઓરડામાં પુનઃ અન્ધકાર વ્યાપી ગયો. કારાખ્યક્ષ તો આ એક પછી એક બનતા બનાવોથી સ્તબ્ધિત થઈ ગયો. હવે શું કરવું, અહીંથી ચાલ્યુ જવું, રામચન્દ્રને બોલાવવો, આમાંથી શું કરવું તે કાંઈ કારાખ્યક્ષ સ્થિર કરી શક્યો નહિ. વળી કારાખ્યક્ષને લાગ્યું કે જાપરા ઉપરથી એક પછી એક માણસો ચાલ્યા આવે છે. થોડો વખત અન્ધકાર રહ્યાથી કારાખ્યક્ષના નયન થોડું ધણું જોવાને શક્તિવાન થયાં હતાં. આ સર્વ મનુષ્યના ભાવ અસ્વાભાવિક, હાસ્ય અસ્વાભાવિક અને રોદ્ધેરાં પણ અસ્વાભાવિક હતાં. કારાખ્યક્ષ તો ભયથી-આશ્ચર્યતાથી થરથર કંપવા લાગ્યો. વળી આ સમયે કારાખ્યક્ષે જોયું કે એક મનુષ્ય બન્ને હસ્ત ઉંચા કરી પોતાના તરફ આવે છે. આ જોતાં કારાખ્યક્ષની હિન્મત ચાલી ગઈ ! તે એકદમ ભયથી જમીન ઉપર ખેંસી ગયો.

રામચન્દ્રને તો શું થાય છે ત્હેનું કાંઈ જાન જ નહોતું. ઓરડામાં દીવો હતો અને અન્ધકાર થયો, કારાખ્યક્ષ આવ્યો અને ભયથી કંપવા લાગ્યો, આ ઓરડો જનશૂન્ય હતો અને ત્હેમાં માણસો આવ્યા-એ કાંઈ પણ રામચન્દ્ર જાણતો નહોતો. તે તો પોતાની સ્થિતિનો જ વિચાર કરવામાં તસ્લિન થઈ ગયો હતો.

સહસા રામચન્દ્રના કાનમાં કોઈએ કહ્યું: “ જલદી ઉઠો યા ! બહાર ચાલ્યો જા ! હું ચોગમાયા ત્હને મુક્ત કરવાને આવી છું. ત્હારે કાંઈ પણ ભય રાખવો નહિ. જલદી બહાર નિકળ !

શ્રામચન્દ્ર વિમાર્યા સામ્યે કે જે આ કાર્ય યોગમાયાએ જ કર્યું હોય-યોગમાયા જ પોતાને મુક્ત કરવા આવી હોય તે તે કંઈ વધી નથી પરંતુ જે અન્ય કોઈનું આ કારસ્થાન હશે તે તે તે પુનઃ પકડાવાનો એ નિઃસંશય છે. વળી પુનઃ ત્રેના મસ્તિષ્કમાં વિચાર આવ્યો કે ગમે તેમ હોય ! કારાગૃહમાંથી છૂટીશ તો યોગમાયાનું સુંદર મુખ નિહાળવાનો પ્રસંગ મળશે. માટે હવે આવો મુયોગ જવા દેવો નહિ.

શ્રામચન્દ્ર તુરત જ ઉભો થયો અને ત્વરિત પ્રતિધી કારાખાણની બાલુમાં થઈને બહાર નિકળ્યો. કારાગૃહના દરવાજા પાસે ગયો ત્યારે ત્રેણે જોયું કે દરવાજા ખુલ્લો હતો અને પહેરંગીરો ઝોકા ખાતાં હતાં. તે વખત ન યુમાવતા દરવાજાની બહાર ચાલ્યો ગયો.

શ્રામચન્દ્રને અન્ય ક્યાંઈ જવાનું હતું નહિ. તે સીધો જ સચ્ચિદાનન્દ મહાત્માના યોગાશ્રમ તરફ ચાલ્યો.

મથા સમયે શ્રામચન્દ્ર યોગાશ્રમ નજીક પહોંચ્યો પરંતુ જેવો તે યોગાશ્રમમાં જવા જાય છે ત્યાં ત્રેણી દ્રષ્ટિ સરિતાના કિનારા ઉપર પડી. ત્રેણે જોયું કે કિનારા પાસે એ વ્યક્તિ બેઠેલ છે. તે થોડો વખત એ વ્યક્તિ તરફ જોઈ રહ્યો. આ સમયે આ બંને વ્યક્તિ ઉભી થઈ ને શ્રામચન્દ્ર તરફ આવવા લાગી. જ્યાં બંને વ્યક્તિ નજીક આવી ત્યાં શ્રામચન્દ્રે આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે બંને વ્યક્તિઓ અન્ય કોઈ નહિ પણ યોગમાયા અને હયામયી હતી.

યોગમાયાએ તુરતજ શ્રામચન્દ્રને પૂછ્યું: “તું આવ્યો છે?” શ્રામચન્દ્રે જાંઝ્યા તૂટ્યા શબ્દોમાં કહ્યું “આવ્યો છું” પણ

આ સર્વ ત્હારી કૃપાનો પ્રતાપ છે. હવે મસ્કરી ન કરતાં મ્હારે શું કરવું ત્હને ઉપાય મ્હને બતાવ ! ”

“ આ રાજ્યમાં રહેવાથી ત્હારું જીવન ટકી શકશે નહિ. તું અહીંથી અત્યારે જ ચાલ્યો જા ! ”

“ યોગમાયાનો પરિત્યાગ કરી અન્ય સ્થળે જવું અને કાંસીના લાકડા ઉપર લટકવું મ્હને તો સરખું જ લાગે છે. ”

“ પ્રેમ પ્રાણને આધીન છે—પ્રાણ હોય તોજ પ્રેમ થઈ શકે છે. ”

“ આ વાત હું સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. પ્રાણ કરતાં પણ હું તો પ્રેમનું મહત્ત્વ વિશેષ માનું છું. ”

“ અત્યારે પ્રેમની વ્યાખ્યા કરવાનો વખત નથી. પ્રથમ ત્હારો પ્રાણ બચાવવાનો યત્ન કર ! પછી ત્હારે કરવું હોય તે કરજે ! ”

“ તું જો મ્હને આશા આપતી હોય તોજ પ્રાણની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરે ! ”

“ આશા તો મ્હેં ઘણો સમય થયાં આપી છે પરંતુ મનુષ્યની શું સર્વ આશા પૂર્ણ થાય છે ? અત્યારે તું ક્યાં જઈશ ? ”

“ તું કહે ત્યાં જાઉં ! મ્હને તો કાંઈ સુઝતું નથી ! ” રામચન્દ્રે નિઃસ્વાસ નાખતા કહ્યું.

“ જ્યાં વિજયપુર બાદશાહનો અધિકાર ન હોય ત્યાં જાજે. ”

“ ભલે, હું અન્ય કોઈ રાજ્યમાં ચાલ્યો જઈશ પરંતુ યોગમાયા ! મ્હને ભૂલીશ નહિ. હું ત્હને સત્ય જ કહું છું કે ત્હારી શોધમાં ને શોધમાં મ્હેં મ્હારી જીંદગી વ્યતિત કરી છે. હવે જ્યારે તું મ્હને મળી છું ત્યારે ત્હને મેળવવા સિવાય મ્હને કાંઈ પણ લાલસા નથી. અત્યારે હું ત્હારા કહેવા પ્રમાણે કરવાને શા માટે તૈયાર થયો છું

તે તું જાણે છે ? ફક્ત તને હું મેળવીશ એટલી આશા છે તેથી જ !
નહિતર યોગમાયા ! મ્હારે જગતમાં શું છે ? હું મરવાથી શા માટે
ડરું ? આ જગતમાં તો ત્હારા સિવાય એવી એક પણ વસ્તુ નથી
કે જેમાં હું લુપ્ત થઈ શકું !”

“ અત્યારે વાતો કરી નાહક વખત ગુમાવવો એ ત્હારી જીંદ-
ગીને ફેટલું અનિષ્ટકર છે ત્હેનો વિચાર કરી હવે ન રોકાતાં જલદી
ચાલ્યો જા ! ” યોગમાયાએ વચ્ચે કહ્યું.

“ બહે, ત્યારે જાઉં છું. ” આટલું બોલી રામચન્દ્ર થોડો
વખત યોગમાયાના ચહેરા સામું જોઈ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

પતિપ્રેમ.

સેવે સદા જનકને દુહિતા સુભાવે,
પદ્મોપ યુક્ત પતિને દયિતા ન ભાવે,
ઉચ્છેરતી શિશુજનો જનિતા સ્વભાવે,
ના સ્વાર્થ સૌખ્યની તમા પ્રમદા ધરાવે.

અમરસત્ર નાટક.

શ્રીનારાયણે હજી ગગનમાં પોતાનું પ્રથમ રશ્મિ ફેંક્યું નહોતું
તે ખેલાં તો ફાંસીના માંચડા તરફ સિપાઈઓ જવા લાગ્યા. ત્યાં
જઈને તેઓ માંચડાની બાબુમાં એક સરખા ઊભા રહ્યા. અન્ય
બાબુએ થોડાક ઘોડેસ્વારો પણ આવીને ઊભા રહ્યા. ફોજદાર પોતે
પણ અત્યાર સૂધીમાં આવી ગયો હતો. ગામના અસખ્ય માણસો

ફાંસી જોવાને એ સ્થળે એકઠાં થયાં હતાં. સર્વ બન્દી રામચન્દ્રની રાહ જોતાં હતાં. ક્યારે બન્દી આવે અને તહેને ફાંસીને લાકડે લટકાવવામાં આવે એજ વિચારો અત્યારે પ્રેક્ષકોના મગજમાં રમી રહ્યા હતા. ‘ હમણા બન્દીને લઈને સિપાઈઓ આવશે. ’ ‘ હમણા બન્દીને લઈને સિપાઈઓ આવશે ’ એવી જ સર્વ વાતો કરતાં હતાં. પરંતુ આશ્ચર્ય તો એજ હતું કે ફાંસી દેવાનો સમય નજીક આવ્યા છતાં પણ બન્દી રામચન્દ્રને લઈને ફાઈ આવતું હોય એમ જણાતું નહોતું. ફોજદાર આમથી તેમ આંટા મારતો હતો. હજી સૂધી બન્દીને લાવવામાં ન આવેલ હોવાથી તે અત્યંત ગુસ્સે થયો હતો. જ્યારે તહેણે જ થોડાક સિપાઈઓને રામચન્દ્રને લાવવા અને કારાખંડને બોલાવવા કારાગૃહે મોકલ્યા.

કિન્તુ જેને માટે આટલો ઉદ્દેશ થઈ રહ્યો હતો, જેને ફાંસી દેવા માટે ફોજદાર જોડેલો આવીને તૈયારી કરાવી રહ્યો હતો, જેનો પ્રાણ ફોજદાર કરવાને આટલી ધમાલ થઈ રહી હતી, જેને ફાંસીને લાકડે લટકતો જોવાને હજારો મનુષ્યો આવ્યા હતા તે તો પલાયન કરી ગયાં હતાં !

થોડા વખતમાં તો જે સિપાઈઓ બન્દી રામચન્દ્રને લેવાને ગયા હતા તેઓએ પાછા આવીને ફોજદારને બન્દીના ન્હાસી ગયાના સમાચાર કહ્યા.

અનેક રક્ષકોથી રક્ષિત સુદ્રઃ અને મજબુત કારાગૃહમાંથી એક સામાન્ય બન્દી-તહેમાં પણ એક આત્મીય ન્હાસી શક્યો એ અત્યંત અસ્વાભાવિક અને આશ્ચર્ય જેવું ફોજદારને લાગ્યું. ફોજદાર થોડી ક્ષણ સૂધી કપાળે હસ્ત દઈને વિચારવા લાગ્યો. અનેક વિચાર

કર્તા જતાં પણ આ રહસ્ય જ્યારે તે સમજી શક્યો નહિ ત્યારે
મ્હાન મુખે કાળને આ બાબતથી જ્ઞાત કરવાને લેના ગૃહે
જવા નિકળ્યો.

બન્દીને લીધા સિવાય એમને એમ સિપાઈઓને પાછા ફરેલ
જેમને પ્રેક્ષકોમાં તો બારે ઉઠાપોઠ થઈ રહ્યો હતો. પ્રેક્ષકો અન્દર
અન્દર કાંઈકે કાંઈકે વાતો કરવા લાગ્યા. છેવટે જ્યારે તેઓને જ-
ણાયું કે બન્દી તો ન્હાસી ગયેલ છે ત્યારે કોઈ નિરાશ હૃદયે તો
કોઈ આનન્દિત હૃદયે પોતપોતાના ગૃહે આસ્થું ગયું.

ફોજદારે કાળના ગૃહે જઈ રામચન્દ્ર બન્દીના ન્હાસી ગયાની
હકીકત નિવેદન કરી.

જ્યારે ફોજદાર કાળને ત્યાં ગયો ત્યારે કાળ થોડી હાલુ ખેલ્યાં
મથ્યાનો ત્યાગ કરેલ હોવાથી આંખો ચોળતો હતો. કાળ લગભગ અર્ધ
નિદ્રિત અવસ્થામાં જ હતો એમ કહીયે તો પણ ખોટું નથી. તે
તકિયાને અડેલીને બેઠો હતો. ફોજદારની વાત સાંભળી તહેલે તકિ-
યાનો ટેકો છોડી દઈ સહેજ દટાર થઈને જવાબ આપ્યો: “ ફોજદાર
સાહેબ ! આ તો ઘણી જ આશ્ચર્યની વાત કહેવાય ! આ ઉપરથી
સ્પષ્ટ જણાય છે કે કારાગૃહની વ્યવસ્થા પૂર્વની માફક નથી.
નામદાર બાદશાહે આ કારાગૃહ એવું તો સરસ બંધાવ્યું કે કે
કોઈ પણ લેખમાંથી ન્હાસી શકે નહિ. ”

“ અલબત્ત ! આ બનાવ આશ્ચર્યકારક છે જતાં તે બનવા
પામ્યો છે. ”

“ એવું બનવા દેવામાં આવશે નહિ. જરૂર જણાય તો આ-
મુકનો સપાટો ચલાવો ! ”

ફોજદાર આ જવાબથી તુરત જ સમજી ગયો કે કાજ સાહેબનું મગજ હજી ઠેકાણે આવ્યું નથી. તહેણે જવાબ આપ્યો: “જે ન્હાસી ગયો છે તે પકડાય નહિ ત્યાં સૂધી આશુક કાના ઉપર ચલાવવો ?”

“આ સર્વ વિચાર તો અદાલતમાં થશે. ફાંસી દેવામાં આવી છે કે નહિ તે જ હું જાણવા ઇચ્છું છું.”

“આપને મ્હું પ્રથમ જ નિવેદન કર્યું છે કે જેને ફાંસી દેવાની હતી તે તો ન્હાસી ગયો છે.”

કાજ સાહેબે અત્યંત ગસ્સાથી કહ્યું: “અરે પણ હુકમતો અમલ કરો ? જો તે ન્હાસી ગયો હોય તો-તો શું આટલા મ્હોટા શહેરમાં અન્ય કોઈ પણ તહમને મળી શકતું નથી ? શું મ્હારો હુકમ ત્રથા જશે ? આજે ફાંસીએ શું મનુષ્ય નહિ લટકે ?”

ફોજદારે વિચાર્યું કે કાજ સાહેબ સાથે વિશેષ વાતચિત કરવામાં કંઈ પણ કળ, નથી. તે તુરત જ કાજ સાહેબના ગરુથી નિકળી રાજમહેલમાં બાદશાહ પાસે ગયો અને સર્વ હકીકત જણાવી.

બાદશાહ સર્વ વૃતાંત સાંભળીને ચમકી ગયો ! જે સમયે આ બનાવ બન્યો તે સમયે પ્રજા સ્ત્રેજ ઉશ્કેરાયેલી હતી. પ્રજાવર્ગમાં હમણા હમણા અસંતોષ ફેલાયો હતો. વળી આ કાર્યમાં મ્હોટા મ્હોટા અમલદારોનો હસ્ત પણ હતો. આ સિવાય બાદશાહને કાને એવી પણ વાતો આતી હતી. કે થોડા વખતમાં જ પ્રજા વિદ્રોહી થઈ અન્ય કોઈ રાજ્યને આલ્લાહન કરવાનો વિચાર કરે છે. તે સમય રાજ્યો શાન્તિથી ઘરન બચત કરી શકે તેવો તો નહોતો જ એ સર્વ ઇતિહાસ જાણનારા સારી રીતે સમજે છે. એક મનુષ્ય રાજ થાય

પરંતુ તેજ છ મહિના પછી સંજોગો બદલાતાં રસ્તાનો બિખારી થઈને આવડે મા તો દુસ્મનની તલવારનો ભોગ થઈ પોતાની અમુલ્ય છંદગી ખોઈ બેસે. આટલા માટે જ રાજાઓને તે વખતે અતિ હુશિયારીથી અને ચાતુર્યથી રહેવું પડતું હતું, દરેક કાર્યનું તથ્ય સંગ્રહ કરવું પડતું હતું અને તે ઉપર સંપૂર્ણ વિચાર કરવો પડતો હતો. જે અસંભાવિત જણાય ત્હેના ઉપર પણ વિશ્વાસ રાખવો પડતો હતો.

બાદશાહ મનમાં વિચારવા લાગ્યો: “ આ મજબુત કારાગૃહ-માંથી ખેરેખીરો ખેરે લેરતા હોવા છતાં પણ રામચન્દ્ર નહાસી ગયો છે ત્યારે જરૂર આ કાંઈક ષડ્યંત્ર જ થયું હોવું જોઈએ ! કૃષ્ણરાવ જેવા પ્રખ્યાત વકિલના જમાનાને ફાંસીએ દેવામાં આવશે આ જાણીને ઉભરાવો ઉશ્કેરાઈ ગયા હશે અને તેઓએ પ્રગ્નના આગેવાનોના કાન લાંબેરી પોતાના કાર્યમાં સહાયબૂત કર્યા હશે. છેવટ સર્વેએ મળી વિચાર કરી કારાધ્યક્ષને લાંચ આપીને પોતાના પક્ષમાં લઈ રામચન્દ્રને મુક્ત કર્યા હશે ! નહિતર વળી રામચન્દ્ર આવા કારાગૃહમાંથી મુક્તિ મેળવી શકે ખરો કે ? ”

બાદશાહને ચોક્કસ ખાતરી થઈ ગઈ કે કાંઈક ષડ્યંત્ર જ થયું હોવું જોઈએ. તેણે કોજદારને કહ્યું: “ અપરાધી જ્યારે નહાસી ગયો છે ત્યારે હવે અત્યારે તો ત્હેને કાંઈ પણ શિક્ષા થઈ શકે એમ નથી. ત્હેને પકડવાને માટે ચોગ્ય બદામત્ત કરો પરંતુ આમાં કારાધ્યક્ષની જ ખૂટલાઈ હોય એમ મ્હને તો નિઃસંદેહ લાગે છે. ત્હમે ત્હેના હોદ્દા ઉપરથી ત્હેને પદચ્યુત કરી કારાગૃહમાં બંદી કરો પરંતુ જો અપરાધનો સ્વિકાર કરતો હોય તો પછી મ્હને ખબર આપજો. હું તો ત્હેને આ કાર્યમાં પ્રધાન દોષીત માનું છું. આ

શિવાય જે પ્હરેગીરા કાલે રાત્રે કારાગૃહના દરવાજે પ્હરા ઉપર હોય તે સર્વને પણ પકડીને કારાગૃહમાં મોકલી દેવા. તેઓનાં પાસેથી જે હકીકત મળે તે મ્હને જાણાવજો. છેવટ આપણા ચારમાંથી કોઈ હુશિયાર ચારને આ કાર્ય સોંપજો એટલે આપણે થોડા વખતમાં જ આ પડ્યાંત્રમાં અન્ય કોણ કોણ વ્યક્તિએ ભાગ લીધો છે તે જાણી શકીશું. ”

ફોજદાર યથાવિધિ સલામ કરી ચાલ્યો ગયો. તે પ્રથમ તો ફાંસીના સ્થળે ગયો અને જે સિપાઈઓ અને થોડેસ્વારો ત્યાં હતા ત્હેમને સર્વને ચાલ્યા જવાનો હુકમ આપ્યો.

રામચન્દ્રના ન્હાસી ગયાની વાત એક ક્ષણમાં તો આખા ગામમાં પ્રસરી ગઈ. નવરા માણસોને વાત કરવાનું એક કારણ મળ્યું. સર્વ જૂદે જૂદે રૂપે ગપ્પાં હાંકવા લાગ્યા. કોઈ કહેવા લાગ્યું કે રામચન્દ્ર દેવીનો પરમ ભક્ત હોવાથી દેવીએ આવીને તેને મુક્ત કર્યો. કોઈ કહેવા લાગ્યું કે કારાધ્યક્ષની કન્યા સાથે ત્હેણે લગ્ન કરવાને કમુલ કર્યું તેથી કારાધ્યક્ષે ન્હોતે છોડી મૂક્યો. કોઈ કહેવા લાગ્યું કે ઉમરાવોએ ઘોર પડ્યાંત્ર કરી રામચન્દ્રને મુક્ત કર્યો છે. તેઓનાં વિચાર બાદશાહને સિંહાસન ઉપરથી વ્યુત કરી રામચન્દ્રને જ માદી સોંપવાનો છે. આ પ્રમાણે જેને જેમ થોડા લાગ્યું તેમ ગપ્પો હાંકવા લાગ્યા. ગમે તેમ હોય—ગમે તે કારણથી રામચન્દ્ર મુક્ત મેળવી શક્યો હોય પરંતુ એટલું તો સર્વને ચોક્કસ થયું કે રામચન્દ્ર કારાગૃહમાંથી પલાયન કરી ગયો છે.

બાદશાહના હુકમ મુજબ ફોજદાર ફાંસીના સ્થળેથી ત્વરિત ગતિથી કારાગૃહ તરફ જવા નિકળ્યો.

રામચન્દ્રના ન્હાસી જવાથી કારાખ્યક્ષ અનેક વિચારો કરતો હતો. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે બાદશાહ આ સાંભળી અત્યંત ગુસ્સે થશે અને પોતાને અનેક દુઃખો સહન કરવા પડશે. જે કાંઈ 'મન્યું' છે તે હું ગમે તેટલું કહીશ તોપણ કાંઈ માનવાનું નથી.

ફોજદારે આ સમયે કારાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો અને કારાખ્યક્ષને સ્હેજ વિરકત સ્વરે પૂછ્યું: “કારાખ્યક્ષજી! રામચન્દ્રને છોડી કેટલા રૂપિયા લીધા છે?”

કારાખ્યક્ષ થોડો વખત ફોજદાર સામે જોઈ રહ્યો અને પછી ત્હેણે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો: “ફોજદાર સાહેબ! ખુદાના કસમ ખાઈને કહું છું કે હું કાંઈ પણ જાણતો નથી. વળી હું જે જાણું છું તે કહીશ તોપણ ત્હેના ઉપર આપને વિશ્વાસ આવશે નહિ એટલુંજ નહિ પરંતુ મ્હને આપ ગાંઠો જ કહેશો!”

“વિશ્વાસ આવવો યાં ન આવવો એ સાંભળનારની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. પરંતુ જે સત્ય ઘટના પ્રકાશિત કરવામાં આવે તો તંડૂના ઉપર ગમે તે માણસ વિશ્વાસ રાખી શકે. મિથ્યા વાત કહો તો વિશ્વાસ શી રીતે આવવાનો હતો?”

કારાખ્યક્ષે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું. “ફોજદાર સાહેબ! રાતની સમસ્ત ઘટના હું આપને નિવેદન કરું છું. આમાં મ્હારા કાંઈ પણ દોષ નથી એ આપ સારી રીતે સમજી શકશો. જ્યારે પ્રભાત થવાને એકાદ પ્રહર જેટલો વખત હતો ત્યારે હું કાજ સાહેબના ફરમાન મુજબ કેદીને જગાડી ફાંસીને સ્થળે મોકલવા ત્હેના ઓરડામાં ગયો. જ્યારે હું ઓરડામાં ગયો ત્યારે મ્હેં જોયું કે બંદી રામચન્દ્ર નીચે બેઠો બેઠો કાંઈક વિચાર કરતો હતો. તે વિચારમાં

એટલો બધો તલ્લિન થઈ ગયો હતો કે હું ત્હેના ઓરડામાં ગયો તો પણ ત્હેનું ત્હેને લાન નહોતું. મ્હે એ વખત બૂમ મારી છતાં ત્યારે ત્હેણે જવાબ ન આપ્યો ત્યારે ત્હેનો હસ્ત ઝાલી ઉભો કરવાના હેતુથી મ્હે નજીક જવાનો વિચાર કર્યો. રામચન્દ્રની સામે એક દીવો મન્દ મન્દ બળતો હતો તે આજ સમયે સહસા એવા પ્રકાશથી બળવા લાગ્યો કે ફોજદાર સાહેબ ! હું સત્ય જ કહું છું કે એવો ઉત્તજ્જન પ્રકાશ મ્હે મ્હારી જીંદગીમાં કદી પણ જોયો નથી. પરંતુ આ પ્રકાશ તુરત જ બંધ થઈ ગયો અને ગાઢ અન્ધકાર જવાઈ ગયો. હું તો આ સર્વ જોઈને સ્તામ્ભિત જ થઈ ગયો. મ્હે અન્ધકારમાં જોયું કે કેટલાક માણસો છાપરા ઉપરથી આવે છે. વળી એક તો મહાન વિકાળ મનુષ્ય પોતાનાં બે હસ્ત ઉચાં કરી મ્હારી તરફ આવ્યો. હું લયથી કંપવા લાગ્યો અને ત્યાં જ એસી ગયો. ત્યાર બાદ શું થયું એ હું કાંઈ જાણતો નથી. થોડો વખત ગયા બાદ મ્હે જોયું તો પૂર્વની માફક દીવો મન્દ મન્દ બળતો હતો. કિન્તુ ત્યાં રામચન્દ્ર નહોતો. ”

ફોજદાર તો આ સાંભળી ગુસ્સાથી બોલ્યો : “ કારાધ્યક્ષજી ! અહીંયા કાંઈ છોકરાં સમજાવવા નથી. આતો ત્હમે એક નવલકથા જ કહી ! કાલે રાત્રે મઘનો કંઈક વિશેષ ઉપયોગ કર્યો હશે. ”

“ મ્હે આપને પ્રથમજ કહ્યું હતું કે આપ મ્હારી વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખશો નહિ. ”

“ આ વાત તો કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસ માને નહિ. કોઈ સ્ત્રી કે છોકરાંને કહો તો તે ક્વચિત માને ખરાં ! વાર, ત્યાર બાદ ત્હમે કાંઈ બીજી તપાસ કરી હતી ? ”

“હું તરત જ ખ્હાર દરવાજા પાસે ગયો અને મ્હેં ખ્હુરેગીરાને એકઠા કરી સર્વને કાંઈ અહીંથી હમણાં ખ્હાર ગયું કે કમ તે પૂછ્યું. તે સર્વએ કહ્યું કે અહીંથી તો કાંઈ ખ્હાર ગયું નથી. ”

“ તેઓને ત્હમારી માફક કાંઈ સ્વપ્ન નહિ આવ્યું હોય ? ”

“ આપ ગમે તેમ કહો. આપ આ વાત માનો કે ન માનો પરંતુ મ્હેં જે બન્યું છે તે જ આપને કહ્યું છે. હું એક શબ્દ પણ ખોટો બોલ્યો નથી એ આપ નિશ્ચય માનજો ! ”

ફોજદારના મળે કારાધ્યક્ષની વાત ઉતરી નહિ. ત્હેને એમ જ લાગ્યું કે કારાધ્યક્ષે પોતાનો બચાવ કરવા ખાતર જ આ વાત જોડી કાઢી છે. ફોજદારની સાથે સાત આઠ સિપાઈ હતા. કારાધ્યક્ષને પકડવાનો ફોજદારે તુરત જ હુકમ કર્યો. હુકમ થતાં કારાધ્યક્ષને પકડી કારાગૃહમાં નાખવામાં આવ્યો. વળી બાદશાહના હકમાનુસાર રાત્રે જેટલા ખ્હુરેગીરા દરવાજા ઉપર હતા તે સર્વને પકડી કારાગૃહમાં રાખવામાં આવ્યા. આ પ્રમાણે બાદશાહનાં હુકમનો અમલ કરી ફોજદાર ચાલ્યો ગયો. કારાધ્યક્ષે જે વાત ફોજદારને કહી હતી તે વાત તો અન્ય કોઈના પણ કાને જવા પામી નહિ.

*

*

*

*

આ તરફ પ્રભાવતી દુઃખિત હૃદયે પ્રભાત થયાં પહેલા શય્યાનો ત્યાગ કરી ખ્હાર આવી અને પોતાના સ્વામીને ફાંસીએ દેવામાં આવ્યો કે નહિ તે જોવાને એક નોકરને ત્હેણું મોકલી દીધો. પ્રભાવતીને આખી રાત્રિ નિદ્રા આવી નહોતી. ત્હેને રામચન્દ્રના ચિત્રારો આવ્યા કર્યાં હતાં. સમસ્ત રાત્રિ ચિન્તામાં અતિત કરેલ હો-

વાથી ત્હેનો મ્હેરો એકદમ શીકો પડી ગયો હતો. ચમ્પુ ઉપર અશ્રુમા સિમોટા સ્પષ્ટ જણાતા હતા.

જે નોકર ફાંસીને સ્થળે તપાસ કરવાને ગયો હતો ત્હેણે આવીને પ્રભાવતીને ખબર કહ્યા: “ રામચન્દ્રને ફાંસી અપાઈ નથી. તેઓ રાત્રે જ કારાગૃહમાંથી મુક્ત થઈ ક્યાંય ચાલ્યા ગયેલ છે. માણસો એમ કહે છે કે તેઓ અત્યંત દેવી લકત હોવાથી દેવીના અનુચરો આવીને ત્હેમને લઈ ગયા. ”

પ્રભાવતીને આ સાંભળી કાંઈક હર્ષ થયો. ત્હેણે અત્યંત હસાસાથી પૂછ્યું: “ હવે રાજકર્મચારીઓ શું કરે છે ? ”

“ હવે વળી કરે શું ? તેઓ પાછા ચાલ્યા ગયા. ” પેલાએ જવાબ આપ્યો.

નોકરને વિદાય કરી પ્રભાવતી વિચારવા લાગી: “ શું દેવીના અનુચરો ત્હેમને લઈ ગયા એ સત્ય હશે ? ના, ના, આતો તદ્દન અસંભવિત લાગે છે. કાંઈ અન્ય કારણથી તેઓ પલાયન કરી ગયા હશે. પરંતુ મ્હેં સાંભળ્યું છે કે કારાગૃહ ધણું જામજલુત છે. કોઈ પણ મનુષ્ય ત્હેમાંથી છૂટી શકે એમ નથી જતાં તેઓ શી રીતે મુક્ત થઈ શક્યા હશે ? શું કારાધ્યક્ષને ત્હેમણે લાંચ આપી હશે ? અરે ! પણ ત્હેમની પાસે એક રાત્રી પાછં પણ ક્યાં હતી કે તેઓ લાંચ આપી શકે ! ”

પ્રભાવતી કાંઈ સ્થિર ન કરી શકવાથી ત્હેણે ચશવંતને બોલાવ્યો. ચશવંતે પણ સાંભળ્યું હતું કે રામચન્દ્ર ન્હાસી ગયેલ હોવાથી ફાંસીની શિક્ષામાંથી બચી શક્યો છે. ચશવંતને લાગ્યું કે પોતે જે આશા રાખી રહ્યો છે તે આશા રામચન્દ્રના ન્હાસી ગયાથી

અવશિત નિરાશામાં ફેરવાઈ જશે. ત્હેની ઇચ્છા એવી હતી કે પ્રભાવતીના પિતા મૃત્યુ પામ્યાથી અને રામચન્દ્રને ફાંસીની સજા થવાથી કૃષ્ણરાવ વકિલની સમસ્ત સંપત્તિનો અને પ્રભાવતીના સૌન્દર્યનો હવે પોતે ઉપભોગ કરી શકશે. કિન્તુ રામચન્દ્રના ન્હાસી જવાથી આ આશા પોતે પૂર્ણ કરી શકશે કે કેમ તે માટે ત્હેને શંકા આવવા લાગી. રામચન્દ્ર જીવતો હોય તો પુનઃ ગૃહે આવવાની ત્હેની ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. અથવા તો ચાર છ મહિના પછી એક રાત્રે આવી ગુપ્ત રીતે પ્રભાવતીને સમજાવી આ સમસ્ત સંપત્તિ લઈને બન્ને ક્યાંય ચાલ્યા જાય ! યશવંતનો હૃદયમાં આ ચિન્તા લાગી રહી હતી પરંતુ પ્રભાવતીના બોલાવવાથી તે ચિન્તાને એમ ને એમ હૃદયમાં ધારી પ્રભાવતી પાસે ગયો.

પ્રભાવતીએ પૂછ્યું: “ કેમ ખબર સાંભળ્યા કે ? ”

“ જ હા, મ્હેં સવારના મ્હારે ગૃહેથી મ્હારા એક પાડોશીને ફાંસીના સ્થળે ખાસ મોકલ્યો હતો. હું જવાનો હતો પરંતુ મ્હારાથી રામચન્દ્રભાઈનું મૃત્યુ જોઈ શકાશે નહિ એમ મ્હને લાગવાથી હું ગયો નહોતો. છેવટ દુસ્વપ્નેથી રામચન્દ્રભાઈ કારાગૃહમાંથી મુક્ત બેગવી શક્યા છે અને પોતાનું જીવન લંબાવી શક્યા છે એ જાણીને જ મ્હને અત્યંત આનન્દ થયો છે. ”

“ પરંતુ તેઓ ક્યાં જઈને રહેશે ? શી રીતે તેઓ પ્રાણ બચાવી શકશે. ” પ્રભાવતીએ શુષ્ક કંઠે કહ્યું.

“ ફર જઈ કોઈ સ્થળે રહેશે તો ત્હમને કાંઈ પણ હરકત આવશે નહિ. ત્યાં તેઓ આનન્દમાં પોતાનું જીવન વ્યતિત કરી શકશે. ”

“ પણ ચશવંત ! બધા કહે છે કે ત્હેમને દેવીના અનુચરો આવીને લઈ ગયા. ” પ્રભાવતીએ આતુરતાથી કહ્યું.

“ આ વાત ઉપર શું ત્હેમે વિશ્વાસ રાખો છો ? આ કાંઈ સત્ય ઘટના નથી—એ તો અશિક્ષિત લોકોની મ્હોઢાની વાતો છે. ” ચશવંતે ખુલાસો કર્યો.

“ મ્હને પણ તેમ જ જણાય છે. ”

“ પણ રામચન્દ્રભાઈના જીવન માટે એક ભય રહે છે ” ચશવંતે પોતાના દુષ્ટ કાર્યની શરૂઆત કરી.

“ વળી શેનો ભય ? ”

“ રામચન્દ્રભાઈને પકડવા માટે બાદશાહે સખ્ત હુકમ કર્યો છે. ફોજદાર સાહેબ ઘોડેસ્વાર સિપાઈઓને ચારે દિશાએ મોકલવાનો આદેશ કરે છે. રામચન્દ્રભાઈ તો ચાલીને જતા હશે, એટલે બહુ દૂર તો ગયા નહિ હોય ! આ ઘોડેસ્વારો કવચિત ત્હેમને પકડી શકે એ સમ્ભવિત છે. ”

પ્રભાવતીને ચશવંતના આ શબ્દો સાંભળી કંપારી જૂટી. તે ગદ્-ગદ્ કંઈ બોલી : “ હવે જો પુનઃ તેઓ પકડાશે તો તો ત્હેમના પ્રાણની રક્ષા કાંઈ પણ પ્રકારે થઈ શકશે નહિ. આનો કાંઈ ઉપાય થાય એમ છે કે કેમ ? ચશવંત ! અત્યારે ત્હારા સિવાય જગતમાં મ્હારું કહું એવું કાંઈ પણ નથી. આનો કાંઈક ઉપાય શોધી કહાડ !

“ ઉપાય તો છે પણ અતિ મુશ્કેલ છે. ” ચશવંતે ઠાવકુ મ્હોઢું રાખીને કહ્યું.

“ હું સારી રીતે સમજું છું કે આવા કાર્યનો ઉપાય રહેલો હોય જ નહિ પરંતુ મ્હારો પ્રાણ આપતાં પણ જો મ્હારા પતિની રક્ષા થઈ શકતી હોય તો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું. ”

“ ફોજદાર સાહેબ અતિ લાંચિયા છે. ”

“ લાંચ આપવાથી તેઓ શું કરશે ? ”

“ આ ઘોડેસ્વારોને તપાસાર્થે મોકલવાનું કાર્ય ત્હેમના હસ્તમાં છે. ત્હેમને લાંચ આપવાથી તેઓ સિપાઈઓને મોકલશે નહિ અને બાદશાહને કહેશે કે સિપાઈઓને તપાસ કરવા મોકલ્યા છે. પછી થોડા દિવસ બાદ બાદશાહને જાણાવશે કે સિપાઈઓ પાછા આવ્યા છે. તેઓએ ઘણી તપાસ કરી પરંતુ રામચન્દ્રનો પત્તો લાગ્યો નથી. થયું ! બધું ખલાસ થઈ જશે ! રામચન્દ્રભાઈના જીવનની રક્ષા આ ઉપાય સિવાય અન્ય કોઈ પણ રીતે થઈ શકે એમ નથી. ”

“ ત્યારે તો તેઓ એ વખત દરમ્યાન ખુશીથી કોઈ નિર્વિઘ્ન સ્થાને પહોંચી જશે ? ” પ્રભાવતીએ આનન્દથી કહ્યું.

“ અલખત, એમાં વળી શંકા શું ! ”

“ તો પછી તું અત્યારે આ બાબત કાંઈક કર ! ”

“ ભણે, મ્હારી ના નથી પરંતુ મ્હેં આપને કહ્યું તેમ આ કાર્ય કાંઈ રહેલું નથી. ”

“ એ ખરું, પણ મુશ્કેલ તે કેવુંક છે ? ”

“ ફોજદાર સાહેબ થોડા ઘણા રૂપિયાથી રીઝશે નહિ. મ્હોટાના પેટ પણ મ્હોટા જ હોય ! વળી આ બાબત કાંઈ જોવી તેવી નથી. ઘણી જ મહત્ત્વની છે. ”

“ મ્હારા પિતાએ ઘણી સંપત્તિ એકઠી કરે છે. ક્વચિત્ આ સમસ્ત સંપત્તિનો બ્યય આ સત્કાર્યમાં થાય તોપણ હું આપવા તૈયાર છું. ”

“ ત્યારે હું ફોજદાર સાહેબ પાસે જઈ છું પરંતુ કેટલા રૂપિયા સૂચી હું સ્વિકાર કરું ? ”

“ ત્યારે સ્વિકાર અસ્વિકાર કરવાનું કાંઈ કામ નથી. ફોજદાર સાહેબ જેટલા રૂપિયાથી ખુશી થાય તેટલા રૂપિયા આપવાનું કબુલ કરજો. કવચિત્ સર્વ સંપત્તિનો ભોગ આપવો પડે તોપણ ત્હેમની માગણી સ્વિકારતા અચકાઈશ નહિ. ”

“ બલે ત્યારે હું અત્યારે જાઉં છું. ”

“ હા, અત્યારે જ જા ! જે સિપાઈઓને તેઓ મોકલી દેશે તો પછી કાંઈ પણ ઉપાય થઈ શકશે નહિ. ”

યશવંત ચાલ્યો ગયો. રસ્તામાં જતાં જતાં તે વિચારવા લાગ્યો: “ પ્રભાવતી ! તું ગમે તેવી બુદ્ધિશાળી હોય તોપણ બી જાતિ છું. ત્હને ફસાવી ત્યારા સર્વસ્વનો નાશ કરતાં કેટલી વાર ! મ્હે જે મુત્રનું અવલમ્બન કર્યું છે તે મુત્રથી જ હું ત્યારી સમસ્ત સંપત્તિ હસ્ત કરીશ—ત્હને રસ્તાની બિખારિણી કરીશ; છેવટ મ્હારી દયા ઉપર ત્હને મૂકી ત્યારા સૌન્દર્યનું હું પાન કરીશ—ત્યારા નવ યૌવનનો હું ઉપભોગ કરીશ. કવચિત્ જો રામચન્દ્રનો પત્તો લાગશે તો બાદશાહને ખબર દેતાં વાર નથી ! તુરતજ ત્હેને ફાંસીને લાકડે લટકાવરાવીશ ! ”

આ તરફ પ્રભાવતી ધન્યરને પ્રાર્થના કરવા લાગી: “ હે પ્રભો ! હે દયાનિધી ! ફોજદાર સાહેબને સુમતી આપજો ! મ્હારી સર્વસ્વ સંપત્તિના વિનિમયે પણ મ્હારા સ્વામીની તપાસાર્થે સિપાઈઓ ન મોકલે એવી બુદ્ધિ આપજો ! તેઓ કોઈ પણ સુરક્ષિત સ્થળે પહોંચી જાય એટલી જ મ્હારી મહદેચ્છા છે ! ”

થોડો વખત શાન્ત રહીને પ્રભાવતી પુનઃ વિચારવા લાગી: “ તેઓ ચાલ્યા ગયા ! શુંદગી—પર્યંત આ નગરનો ત્યાગ કરીને

આત્મા ગયા ! બાદશાહના બચને લીધે-મૃત્યુના બચને લીધે હવે તેઓ પુનઃ અહીં આવવાના નહિ. અસ, શું હું હવે એ ચરણની સેવા કદી પણ પ્રાપ્ત કરવાને લાગ્યશાળી નહિ થાઉં ? તે દિવસે તેઓ સ્નાન મુખે-જળથી ભરેલ અશ્રુએ મ્હારી પાસેથી ગયા ! ગયા તે ગયા જ ! પુનઃ ત્હેમના દર્શનનો લાભ મ્હને મળ્યો નહિ. મ્હારં ગમે તેમ થાય ત્હેની મ્હને ચિન્તા નથી પરંતુ તેઓ પરદેશમાં એકલા શી રીતે ત્હેમનું જીવન આનન્દથી વ્યતિત કરી શકશે ! જો તેઓ સુખી રહે તો હું સુખી જ છું. ત્હેમના સુખમાં જ મ્હારં સુખ હું માનુ છું. ”

આ સમયે દાસીએ આવીને સ્નાન કરવા માટે કહ્યું. પ્રભાવતીએ જવાબ આપ્યો: “ યશવંત એક જરૂરી કાર્ય માટે મ્હાર ગયો છે. તે પાછો ફરે નહિ ત્યાં સુધી મ્હારે સ્નાન કે આહાર કરવો નથી. ”

અહાહા ! પતિ પ્રત્યે કેટલો અનહદ પ્રેમ ! પતિના સુખ માટે કેટલો ભોગ ! પ્રભાવતી ! ધન્ય છે ત્હને ! ત્હારા જેવી રમણીઓથી જ હિન્દુસ્થાન અત્યારે ગર્વિત છે.

દાસી ચાલી ગઈ. પ્રભાવતી તો યશવંતની રાહ જોતી ત્યાં જ બેસી રહી.

મકરણ રપ મું.

નિમકહરામ યશવંત.

યશવંત ફોજદારના ગૃહે જવાને બદલે તે રસ્તા તરફ પણ ન જતાં પ્રવૃત્ત હોયે પોતાના ગૃહે ગયો. ગૃહે જઈને એક ન્હાની

સરખી ગાદી ઉપર પડ્યો. ગાદી ઉપર પડ્યાં પડ્યાં તે ભવિષ્યના સુખના અનેક વિચારો કરવા લાગ્યો. કૃષ્ણરાવ વકિલની સંપત્તિ હસ્તમાં આવ્યા બાદ તહેનો કેવો ઉપયોગ કરવો એ જ વિચાર અત્યારે યશવંત કરતો હતો. એક સારું ગૃહ બંધાવીશ, નોકર ચાકરો રાખીશ, તેઓના ઉપર હુકમ ચલાવીશ અને છેવટ પ્રભાવતી જેવી સૌન્દર્યશાળી રમણીના યૌવનનો લ્હાવો લઈશ એ વિચાર માન્ય જ યશવંત આનંદ સાગરમાં ઝોલાં ખાતો હતો.

વખત થતાં તહેણે ભોજન કરી લીધું. ભોજન કરી થોડો વખત આરામ લઈ બપોરના સમયે તે પ્રભાવતીના ગૃહે જવા નિકળ્યો.

પ્રભાવતીએ અત્યાર સૂધી સ્નાન કે આહાર કર્યો નહોતો. તે જે ઝોરડામાં બેઠી હતી ત્યાં જ હજી સૂધી બેસી રહી હતી. ફોજદાર શું કહેશે ? આ કાર્ય કરવાનો તે સ્વિકાર કરશે કે કેમ ? તહેણે સિપાઈઓ તપાસાર્થે મોકલ્યા હશે કે કેમ ? એ જ વિચાર પ્રભાવતીના મગજમાં રમી રહ્યા હતા.

જેવો યશવંતે ગૃહમાં પગ મૂક્યો કે તુરત જ દાસીએ પ્રભાવતીને યશવંતના આવાગમનના સમાચાર કહ્યા. પ્રભાવતી આ ખબર સાંભળી એક ક્ષણનો પણ વિલમ્બ કર્યા સિવાય ઝોરડી બહાર નિકળી ! યશવંત ઝોરડા તરફ જ ચાલ્યો આવતો હતો. પ્રભાવતીનું શોકમસ્ત મુખ હોવા છતાં તે જોઈને યશવંતનું હૃદય હચમચવા લાગ્યું. અત્યારે યશવંતને એ મુખ કાંઈક વિશેષ મોહક જણાયું. યશવંતના હસ્ત નીચે જ પ્રભાવતી મ્હોટી થઈ હતી, છતાં પણ આજના જેવો પ્રભાવતીનો મોહક ચહેરો તહેને કદી પણ જણાયો નહોતો.

અત્યારે પ્રભાવતીના થોડા ઘણા કેશ છૂટા થઈ ગયાં હતાં. આ કેશ પવનથી આમ તેમ ફરફરતાં હતાં. ક્વચિત ક્વચિત ત્હેના લબ્ધ લભાટ ઉપર આ કેશ આવીને સ્થિર થતા હતા. કેશને સમારવાને પ્રભાવતી પોતાનો સુંદર અને સ્હેજ વક્ર હસ્ત ઉંચો કરતી હતી. ત્હેના નયન લાલ થયેલ હોવા છતાં માધુર્ય ઘટવા પામ્યું નહોતું. ઓષ્ઠાધરો સંપૂર્ણ રીતે ઉઘડેલા નહોતા પરંતુ સ્હેજ સ્હેજ કંપતા હતા અને ત્હેથી ત્હેની સફેદ દન્તકળીઓ દેખાતી હતી. તે જો કે અત્યારે દુઃખના ભારથી મન્દ મન્દ ગતિથી ચાલતી હતી છતાં ત્હેની ચાલમાં કાંઈક અદ્ભુત આકર્ષણ હતું.

યશવંત પ્રભાવતીને જોઈ મનમાં ઓલ્યો: “યશવંતનું જીવન આટલા દિવસે સાર્થક થયું છે ! યશવંતનો ભાગ્ય દેવતા ત્હેને કૃષ્ણરાવની સમસ્ત સંપત્તિ અને આ રૂપસી સુંદરી પ્રદાન કરવાને તૈયાર છે. આટલી સંપત્તિ અને સૌન્દર્યશાળી રમણી ઉભય એકી સાથે પ્રાપ્ત થવાનું શું દરેકના ભાગ્યમાં હોય છે ? જેના ભાગ્યમાં આવું હોય તે અત્યંત ભાગ્યશાળી જ કહી શકાય એ નિઃસંદેહ છે. પણ હાય ! આ સર્વ આશા પૂર્ણ થતાં હજી કેટલો વિલમ્બ લાગશે ? સુશિતળ જળ લઈ સરિતા ચાલી જતી હોય ત્હેના કિનારે જળનો પિયાસ કેટલોક વખત જળ પીધા સિવાય ઉભો રહે ?”

પ્રભાવતીએ કંપિત પરંતુ મૃદુ સ્વરે પૂછ્યું: “તું જે કાર્ય માટે ગયો હતો તે કાર્ય સફળ થયું ?”

માથું સ્હેજ ઉંચું કરી પ્રભાવતીના સુંદર મુખ તરફ જોઈ યશવંતે જવાબ આપ્યો: “કાર્ય તો થયું છે પરંતુ એટલા રૂપિયા આપની પાસે હોય એ મ્હને અસંભવિત લાગે છે.”

“ સમ્ભવ અસમ્ભવ એ હું જાણું ! કેટલા રૂપિયા ફાજદાર સાહેબે માગ્યા છે તેજ મ્હને કહે ! ”

“ વીસ હજાર રૂપિયા. ”

“ વીસ હજાર ? ”

“ હા, વીસ હજાર ! આમાંથી એક પાંચ પણુ ઓછી નહિ. ”

“ તું ખેસ, હું જોઈ આવું. ”

યશવંત ત્યાં ખેસી રહ્યો. પ્રભાવતી મેડી ઉપર ગઈ અને પોતાના પિતાની સંપત્તિ ઉપર ઉપરથી જોઈ તુરતજ નીચે આવી.

“ કેમ ! કેટલી સંપત્તિ છે. ” યશવંતે પૂછ્યું.

“ જેટલી સંપત્તિ છે તે સર્વ મળીને વીસ હજાર રૂપિયા થઈ શકશે. ”

“ ત્યાર પછી ? ”

“ ત્યાર પછી વળી હવે શું ? ”

“ ત્હમારો નિર્વાહ ત્હમે શી રીતે ચલાવશો ? ”

“ મ્હારે વળી નિર્વાહ ચલાવવો એમા શું મુશ્કેલી છે. અડધો શેર આટો હોય તો પણુ મ્હારે માટે તો પૂરતો જ છે. ”

“ ત્હમારા એકનું હું પૂછતો નથી ! ત્હમારી આ દાસદાસીઓ અતિથિ—અભ્યાગત વિગેરેનું શું ધાયું ? ”

“ મ્હારે હવે દાસદાસીનું શું કામ છે ? જેનો સ્વામી ભયથી પલાયન કરી એક જંગલથી અન્ય જંગલ આથડે છે ત્હેને દાસ-દાસીઓ રાખી સુખ વિલાસમાં દિવસ વ્યતિત કરવાનું હોય ખરું કે ? જીને પતિ સિવાય અન્ય કોણુ સુખ આપી શકે એમ છે ? અતિથિ—અભ્યાગતની તો સેવા સંપત્તિ વિના પણુ થઈ શકે છે. ”

પરંતુ અત્યારે આ વાત કરવાનો સમય નથી. બોલ, ફોનદાર સાહેબ સાથે ત્યારે શી વાત થઈ ?”

“ મહેં ફોનદાર સાહેબને ત્યાં જઈને કહ્યું કે રામચન્દ્રને પકડવા સિપાઈ ન જાય એવો આપ બદોબસ્ત કરો તો આપને પાન સોપારી વચ્ચે કાંઈક મળી શકે એમ છે. ફોનદાર સાહેબ પ્રથમ તો આ સાંભળી અત્યંત ગુસ્સે થયા અને મહેંને ધમકાવવા લાગ્યા. પરંતુ મહેં તહેમને ધણી જ આજીજી કરી. આજીજીથી તેઓ કાંઈક નરમ થયાં અને પચાસ હજાર રૂપિયાની માંગણી કરી. મહેં તહેમને જણાવ્યું કે આતો તદ્દન અસંભવિત છે. પચાસ હજાર રૂપિયા તો છે જ નહિ. છેવટ તાણા તાણી કરતાં તેઓએ વીસ હજાર રૂપિયા લેવાનું સ્વિકાર્યું. આ રકમમાં એક પાઈ પણ ઓછી લેવાની તહેમણે સ્પષ્ટ ના કરી છે. પરંતુ તહેમને સમસ્ત સ પત્તિ આપી દેશો તો પછી કરશો શું એજ વિચાર મહેંને આવ્યા કરે છે.”

બ્રહ્માવતી આ શબ્દો સાંભળીને સહેજ ગુસ્સે થઈ : તહેમણે ગુસ્સાના આવેશમાં તે આવેશમાં જ કહ્યું:

“ અરે યશવંત ! ત્યારે શું થકાવું ફાંસીએ પતિને ?

થઈ ગુલામ હકિમની સુવું હું સુખ શર્યાએ ?

પતિ વનવન અને ઘરઘર ભટકતો હોય ત્યારે શું—

સુંવાળી ગાદીપર શાન્તિ ધરી આજોડું કહેની હું ?

નથી દરબાર જરી મહારે રહે જર થા રહે ના તે !

થઈ જ્યાં જાંદગી બરખાદ શાને આહું હું તહેને ?

જયા પિતા ગયા સ્વામી રહ્યું ના જે હવું મહારું;

કચારી હકિમનો શાને પછી વિશ્વાસ હું રાખું ?

પતિના પ્રાણની રક્ષા થતી જો હોય મહારાથી;

સદા તૈયાર હું હું અર્પવા મમ જાંદગી સારી !

“ મહારા પિતાએ કવચિત જૂલથી પાપને આલિંગન કર્યું તેથી શું હું પણ આ સંપત્તિને વશીભૂત થઈ મહારા સ્વામીના ઉદ્ધારણે કાંઈ-પણ ઉપાય ન કરતાં હાથ જોડીને બેસી રહું ? અત્યારે જ મનુરોને બોલાવ ! ફોજદારને ત્યાં જઈને વીસ હજાર રૂપિયા આપી દે ! અને મહારા સ્વામીની તપાસ માટે સિપાઈઓ ન જાય એવો ફોજદાર સાહેબ પાસે તુરત જ બંદોબસ્ત કરાવ !

અશવંતે અતિ નમ્રતાથી કહ્યું : “ આપના પિતાનું લુણ મહેં વણો વખત ખાધું છે. આપને સંપત્તિના અભાવથી વણું કષ્ટ સહન કરવું પડશે એમ ધારીને હું આપને આટલું કહુ છું. ”

“ વળી કષ્ટ શેનું ? મહારે ક્યાં કષ્ટ ભોગવવું પડે એમ છે. લગ્ન થણા મનુષ્યો પાસે મહારા પિતાના રૂપિયા લેણા છે. આ રકમ લગભગ સાત આઠ હજાર રૂપિયાની છે. એક હતભાગિની હિન્દુ રમણી આટલા રૂપિયાથી અત્યંત સુખમાં પોતાનું જીવન વ્યતિત કરી શકે ! ફક્ત હું એક દાસી રાખીશ એટલે બસ છે. ”

“ તમારા પિતા ગુજરી ગયા છે એટલે લોકો જેટલા રૂપિયા માગીએ છીએ તેટલા આપણે કે કેમ લેતી મળે તો શંકા રહે છે. ”

“ અરે આમાંથી અડધી રકમ મને તોપણ મહારે કાંઈ ચિન્તા નથી. હું મહારા નિર્વાહ ગમે તે પ્રકારે ચલાવી શકીશ. હવે અત્યારે આવી વાતો કરી નાહક સમય ગુમાવવો ઉચિત નથી. ફોજદાર સાહેબે લઈને કેટલા સમયમાં રૂપિયા આપી જવાનું કહ્યું છે ? ”

“ સમય તો કાંઈ આપ્યો નથી. લેમણે એટલું જ કહ્યું છે કે રાત્રે જમીને સિપાઈઓ તપાસ કરવાને નિકળશે. જો

આ સમય દરમ્યાન શપિયા મ્હને મળી જશે તો તેઓને જતાં હું
આટકાવીશ નહિતર તેઓ તપાસ કરવા ચાહ્યા જશે. ”

પ્રભાવતીએ અધિરાધથી કહ્યું: “ અરે ! ત્યારે તું શા
માટે નાહક વખતનો વ્યય કરે છે ? તું શું હિન્દુ નથી ? તું શું
જાણતો નથી કે હિન્દુ રમણીને પતિ એજ સર્વસ્વ છે, પતિ એજ
ગુરુ છે, પતિ એજ ઇષ્ટ દેવતા છે. પતિને માટે જ હિન્દુ રમણીનું
જીવન છે. પતિ વિપદમાં છે અને હું મ્હારા લવિષ્યના સુખ માટે
શપિયા રાખું ? જા, અત્યારે જ મનુરોને બોલાવ ! વિલમ્બ
ન કર ! ”

“ ભલે, જેવી આપની ઇચ્છા ! ” આટલું કહી ચશવંત ખ્હાર
ગયો અને કેટલાક મનુરોને લઈ આવ્યો. આ દરમ્યાન પ્રભાવતીએ
ત્હેના પિતાની જેટલી સંપત્તિ હતી તેટલી ખ્હાર કાઢી. ચશવંતે આ-
વીને આ સંપત્તિ ઉપર નજર કરી. ત્હેનું હૃદય હર્ષથી જલકાઈ
મયું. પોતાનો મનોભાવ દાખીને ત્હેણે કહ્યું: “ આટલી સંપત્તિ
મળુતા ધણોજ વિલમ્બ થશે માટે ત્હેનું વજન કરીએ તો વધારે
સારું છે. ”

પ્રભાવતીએ તેમ કરવાને સંમતિ આપી. તુરત જ ચશવંત
કાંટો લઈ આવ્યો અને સંપત્તિનું વજન કરવા માંડ્યું. વીશ હજાર
શપિયાની સંપત્તિ તો થઈ પરંતુ પ્રભાવતી પાસે એક પણ કોડી
રહેવા પામી નહિ છતાં પણ પ્રભાવતીના મુખ ઉપર શોકની છાયા
જણાતી નહોતી તેમજ રહેજ પણ કલેશ ત્હેના અંતરમાં થયો નહિ.
પોતાના સ્વામીની પ્રાણરક્ષા કરી શકાશે એજ વિચારથી તે આ-
નન્દિત થતી હતી.

ચશવંતે તુરંત જ સંપત્તિની કાચળીઓ ભરી મજુરની ખાંધ ઉપર ચડાવી દીધી. જતી વખતે પ્રભાવતીએ કહ્યું: “ જ્યાં સૂધી તું પાછો આવીશ નહિ ત્યાં સૂધી હું સ્નાન કે આહાર કરવાની નથી.”

“ આ શું વળી? મહેને પાછા ફરતાં વિલમ્બ પણ થવા સમ્ભવ છે. આપ શાન્તિથી આહાર કરી લ્યો ! ”

પ્રભાવતીએ સ્હેજ શોકમ્મત મુખે કહ્યું: “ હવે વળી શાન્તિ કેવી? જેના પતિને ફાંસીએ લટકાવવા સિપાઈઓ તપાસાર્થે નિકળવાના છે તહેને વળી શાન્તિ રહી ક્યાં? તું જલદી જ ! ફોજદાર સાહેબે સિપાઈઓને તપાસાર્થે ન જવાનો બદાવ્યસ્ત કર્યો છે એવું સાંભળીશ ત્યારે જ હું આહાર કરીશ.”

ચશવંત વિશેષ કાંઈ પણ વાતચિત ન કરતાં મજુરોને લઈને ગૃહ બહાર નિકળી ગયો. આ સંપત્તિ ફોજદારના ગૃહે ન લઈ જતાં નિર્ભય ચિત્તે પોતાના ગૃહે લઈ ગયો અને મજુરોને વિદાય કરી દીધા. ચશવંત સારી રીતે સમજતો હતો કે આ લાંચની વાત પોતે અને પ્રભાવતી જ જાણતા હોવાથી કદી પણ આ સંપત્તિ પોતે ઉપાડી ગયેલ છે એવી વાત પ્રભાવતીને કાને જશે નહિ.

આ સંપત્તિને યથા સ્થળે મૂકી ચશવંત પોતાના ગૃહ સામેના એક બગીચામાં જઈને પ્રવૃત્ત હૃદયે એક મહાન વૃક્ષ નીચે બેઠો. તહેને તો હિન્દુ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયું હોય એટલો બડકે એથી પણ વિશેષ આનન્દ થયો હતો. તહેને અત્યારથી જ વિજયપુરના ધનાઢ્ય પુરોહિત તૃણવત ભાસવા લાગ્યા. તે મનમાં બડબડવા લાગ્યો: “ હવે પ્રભાવતી ક્યાં જવાની હતી? તે સંપૂર્ણ રીતે મહારા હસ્તમાં આવી

ગમ છે. ત્હેની પાસે જેટલી સંપત્તિ હતી તે સંપત્તિનો માલિક હવે હું થયો છું. હવે તેજ બાકી રહી ! પણ અહાહા ! તેનું કેવું અગાધ સૌન્દર્ય ! આ સૌન્દર્યનો ઉપભોગ તો હવે યશવંતને જ કરવો યોગ્ય છે. અત્યાર સૂધીમાં જે જે યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી છે—જે ઇમ-વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો છે તેથી તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે પ્રભાવતી હવે મ્હારી જ છે ! પરંતુ ત્હેની સ્વામી-ભક્તિ ઓછી નથી—શમ-ચન્દ્રના પ્રાણની રક્ષા કરવા સમસ્ત સંપત્તિનો ત્હેણે ત્યાગ કર્યો ! ખેર ! મ્હારે ત્હેમાં શું ? મ્હારું તો ગૃહ એથી ભરાયું. તે મૂર્ખિ છે. હજી સંસારથી તે અજાત છે ! તે એમજ માને છે કે સંપત્તિ કાંઈ પણ કામની નથી પરંતુ એ હતભાગિનીને ખબર નથી કે જગતમાં સંપત્તિ સિવાયનું મનુષ્ય પશુ તુલ્ય ગણાય છે. અરે ! પણ તે મને તેમ ક્યારે ત્હેનું મ્હારું શું કામ છે ? ત્હેના સૌન્દર્યનો ઉપભોગ કરી શકું એટલે હું મ્હારી છાંદગી સફળ થયેલી માનીશ ! મ્હે જે જાળ પ્રાચરી છે ત્હેમાંથી તો કદી પણ તે છટકી શકવાની નથી. ત્હેનામાં કેવું અગાધ સૌન્દર્ય છે—જાણે કે સાક્ષાત્ શન્દ્રના દરબારની પ્રખ્યાત મેનકા અથવા તો ઉર્વશી ! ત્હેનો કંઈ પણ કેવો સુમધુર છે ! જાણે કે કૃષ્ણની બંસી ! આને શી રીતે છોડાય ? હૃદય કમુલ પણ કેમ કરે ? હું મ્હારા ગૃહ પછવાડે આવો એક બગીચો કરાવીશ અને એક ખીજને ત્યાંથી પ્રેમાલાપ કરીશ ત્યાં મ્હારી મનઃકામના પૂર્ણ થશે. ”

આ પ્રમાણે દવાઈ કિલ્લાઓ બાંધી યશવંત આનન્દનો ઉપ-ભોગ કરતો હતો. થોડો વખત તે ત્યાં બેસીને પછી પ્રભાવતીના ગૃહે જવાને નિકળ્યો.

સંસારના પ્રપંચથી અજ્ઞાત, પાપના પથને દૂરથીજ નમસ્કાર કરનાર વિશુદ્ધહૃદયા પ્રભાવતી ચશવંતના આવાગમનની રાહ જોતી હતી. ક્યારે ચશવંત આવીને પકડવા જનાર સિપાઈઓને અટકાવવામાં આવ્યા છે એ શુભ સંવાદ કહે એ જ પ્રભાવતી સાંભળવાને ઉત્સુક હતી. આ સંવાદ સાંભળવાથી પ્રભાવતીને કાંઈક શાન્તિ થાય એમ હતું અને આખા દિવસની કુધાને પણ કાંઈક તૃપ્તિ મળી શકે એમ હતું.

તેની આશા પૂર્ણ થઈ ! જેની આવાગમનની તે રાહ જોતી હતી તે ચશવંત-પાષાણ હૃદયનો ચશવંત આવ્યો. પ્રભાવતીએ અતિ આતુરતાથી તેને પૂછ્યું : “ ફોજદાર સાહેબે રૂપિયા લીધાને ? ”

“ આટલા રૂપિયાનો લોભ શું મનુષ્યથી મૂકી શકાય ખરો કે ? તેમણે કાંઈ પણ આનાકાની સિવાય રૂપિયા લઈ લીધા. ”

“ રૂપિયા લઈ શું કહ્યું ? ”

“ હું બેઠો હતોને જ મ્હારી સમક્ષ જે સિપાઈઓ તપાસાઈ જવાના હતા તેઓને બોલાવ્યા અને ન જવા માટે હુકમ કર્યો. ”

“ ત્યારે તો હવે કાંઈ પણ ભય રાખવાનું કારણ નથી ને ? ”

“ નહિજ ! હવે વળી ભય રાખવાનો હોય કે ? જેઓ લાંચ લેવાનો ધંધો કરે છે તેઓ કદી પણ લાંચ લઈને મનુષ્યને છેતરતા નથી. જો તેઓ એ પ્રમાણે કરે તો ભવિષ્યમાં તેમને લાંચ મળી શકે નહિ. ”

“ ઇશ્વર તેને સુખી કરે ! ”

“ હવે કાંઈ પણ જાતનો ભય નથી. ત્હમે સ્નાન કરી આહાર કરી લ્યો ! ત્હમારું મુખ સૂકાઈ ગયું છે. ”

પ્રભાવતીએ એક વખત સ્નેહ ભરી દ્રષ્ટિ યશવંત ઉપર નાખી અને સ્નાન કરવાને ચાલી ગઈ !

પ્રભાવતીની આ દ્રષ્ટિનું પરિણામ વિપરિત આવ્યું. યશવંતે તો પ્રભાવતીના આ વર્તનથી એમ જ સમજવા લાગ્યો કે પ્રભાવતીનું હૃદય થોડે ઘણે અંશે પણ દોરાયું છે નહિતર વળી તે પોતાના તરફ આવી સ્નેહ ભરી દ્રષ્ટિ શા માટે નાખે ? આટલા વખતમાં ત્હેણે કદી પણ આ પ્રમાણે કયું નથી. પરંતુ મૂખને ખખર નહોતી કે આ દ્રષ્ટિ પ્રેમથી ભરેલી નહોતી. તે તો દયાથી ભરેલી હતી-ઉપકારથી ભરેલી હતી. યશવંતનામાં જે કવચિત મનુષ્યબુદ્ધિ હત તો તે તુરત જ સમજી શક્યો હત કે પ્રભાવતીના નયનમાં ફેટલી દીનતા અને કરુણ પ્રાર્થના હતી. પરંતુ તે જડબુદ્ધિ સમજી શક્યો નહિ.

એક યુવતિના દેહમાં પ્રેમી પ્રેમના તરંગ જીએ છે અને જ્ઞાની અન્ધનના તાંતણા જીએ છે.

યશવંતના હૃદયમાં તો કામનો અગ્નિ વિશેષ જોરથી પ્રજ્વલિત થવા લાગ્યો. આ કામ-અગ્નિને જે દબાવવામાં આવતો નથી તો દિવસે દિવસે તે વૃદ્ધિગત થતો જાય છે. છેવટ આ અગ્નિ સમસ્ત અંગમાં પ્રસરી જઈ પોતાનો પ્રતાપ વધારતો જાય છે અને અંગની સર્વ શક્તિઓનો નાશ કરવા મડિ છે. મનુષ્યના અંગમાં જ્યારે આટલે સૂધી આ અગ્નિનો વિસ્તાર થાય છે ત્યારે તે અસહનિય થઈ પડે છે. મનુષ્ય, મનુષ્ય મટી પણ થઈ જાય છે.

યશવંતની પણ લગભગ આ જ સ્થિતિ થઈ હતી. તે પ્રભાવ-
તીના સૌન્દર્યનો જ દરેક પળે વિચાર કરતો હતો અને ત્હેના
હૃદયની વૃત્તિઓ ત્હેને મેળવવાને કાયમ તૈયાર જ રહેતી.

આ સ્થિતિમાં ને આ સ્થિતિમાં લગભગ એક માસ વ્યતિત
થઈ ગયો. આ એક માસ દરમ્યાન તો પ્રભાવતીના સંસારમાં કેટ-
લુંચ પરિવર્તન થઈ ગયું. પ્રભાવતીએ દાસદાસીઓને રળ આપી
દીધી. ફક્ત એક જ દાસીને રાખી હતી. યશવંતને હજી સૂધી
રાખ્યો હતો કારણ કે લોકો પાસેથી લેણું વસુલ કરવાનું હતું.
યશવંત તેજ કાર્ય કરતો હતો. પ્રભાવતીનો વિચાર આ કાર્ય
પૂર્ણ થતાં જ યશવંતને પણ ગડગડિયું આપવાનો હતો. પ્રભાવ-
તીએ પોતાના કપડા-લગ્નામાં પણ ઘણો ફેરફાર કરી નાખ્યો હતો.
અલંકાર તો તે ખેરતી જ નહિ. ફક્ત સાંભાગ્યસુચક તરીકે હસ્તમાં
એક લાકડાની ચુડલી અને લલાટમાં ચન્દ્રક સિવાય તે કાંઈ પણ
રાખતી નહોતી. જગત ત્હેને મન ઝેર જેવું થઈ ગયું હતું. જગત
રસિક કે અરસિક ત્હેનો નિર્લુપ્ય પ્રભાવતી કરી શકતી નહિ. ચન્દ્રના
અસ્ત થવાથી રાત્રિ કદી પણ હસી શકે ખરી કે ? વૃક્ષનું પતન
થતાં લતા છવી શકે કે ?

પ્રભાવતીની અવસ્થા અને દ્રઢતા જોઈને યશવંત સમજી શક્યો
હતો કે પ્રભાવતી સહજમાં હસ્તમાં આવે તેમ નથી—સહજમાં તે
પોતાના સ્વામીને બૂલીને અન્યની અનુગામિની થાય તેમ નથી. ત્હેને
તો કપટથી જ હસ્તમાં લીધા સિવાય અન્ય ઉપાય નથી.

એક દિવસ પ્રભાવતી પાછળના ભાગમાં સન્ધ્યા સમયે સ્વામીની

મૂર્તિનું ધ્યાન ધરતી બેઠી હતી. પ્રથમના પ્રસંગોને સ્મૃતીમાં લાવી આનન્દ અને શોક કરતી હતી. પતિ અત્યારે ક્યાં હશે, શું કરતા હશે, તહેમની સ્થિતિ કેવી હશે એ વિચારમાં અત્યારે પ્રભાવતી લીન થઈ ગઈ હતી. તહેણે ફક્ત એક એવ વસ્ત્ર પરિધાન કર્યું હતું.

ધીમે ધીમે—અવાજ ન થાય એમ યશવંત જ્યાં પ્રભાવતી બેઠી હતી ત્યાં ગયો. સંપૂર્ણ યૌવનાવસ્થા હોવા છતાં પણ એક યોગિણી માફક પ્રભાવતીને ધ્યાનઘ્રસ્ત બેઠેલી જોઈ યશવંત આગળ ન ચાલતાં ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. થોડો વખત તે અનિમેષનેત્રે પ્રભાવતી સામું જોઈ રહ્યો અને પછી નજીક જઈને કંપિત સ્વરે બોલ્યોઃ
“ વળી એક ભય ઉપસ્થિત થયો છે ? ”

અર્ધ નિદ્રિત શાન્ત અવસ્થામાં સર્પિણિ બેઠેલ હોય અને તહેના માથા ઉપર જો જરી પણ સોડીનો આઘાત કરવામાં આવે તો તે કેવો ક્રુતકાર કરી આઘાત કરનાર તરફ ધસે તેમ પ્રભાવતીએ ધ્યાન ભંગ થવાથી ગુસ્સાથી યશવંતને કહ્યુંઃ “ શેનો ભય ? તું સમય અસમય જોયા સિવાય મ્હારી પાસે કેમ દોડ્યો આવે છે ? આત્મિય—સ્વજનહિન આ અભાગિનીને ધ્યાન એજ આનન્દનું સાધન છે, તહેમા તું શામાટે અવીને વિક્ષેપ કરે છે ? શામાટે મ્હારું ધ્યાનભંગ કરાવે છે ? શેનો ભય છે ? મ્હારે હવે ભય રાખવા જેવું પણ ક્યાં છે ? ”

યશવંત આ અપમાનથી ધ્રોણજ ગુસ્સે થયો. તે મનમાં બોલ્યોઃ
“ હવે હું ત્હારા આવા શબ્દો વધારે વખત સાંભળવાનો નથી. અત્યાર સૂધી હું ત્હારો દાસ છું પણ થોડા દિવસમાં તહેને હું મ્હારી

દાસી બનાવીશ. અત્યારે જે સહન કરે છું તે ફક્ત ત્હારી આ અતૂલનિય રૂપ રાશિને લીધે જ ! ” પછી યશવતે ધીમેથી નમ્રતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો. “ આપનું મહેં ઘણો વખત લુલુ ખાધું છે. આપના ઉપર આવી પડનાર ભયાવહ વિપત્તિની મ્હને ખબર પડતા જ મ્હારું હૃદય ભયથી કંપી ઉઠ્યું. હું વખતનો વિચાર ન કરતાં આપને જ્ઞાત કરવાને દોડ્યો આવ્યો છું. હું સારી રીતે જાણું છું કે આપને ધ્યાનભંગ થવાથી અત્યંત દુઃખ થાય છે પરંતુ આ કાર્ય એવું છે કે અમુક સમયમાં જ જો તે માટે પગલા ન લેવાય તો પછી કાંઈ પણ બની શકે એમ નથી. ”

બ્રહ્માવતી તો યશવંતનું આ લાંબુ લાંબુ કથન સાંભળી ધ્રુજ ઉડી. તે તુરંતજ સમજી ગઈ કે કોઈ મહાન વિપદ પોતાના ઉપર આવી પડનાર છે. પરંતુ કંઈ જાતની વિપદ આવશે તે તે સમજી શકી નાહો.

બ્રહ્માવતીએ યશવંતને પૂછ્યું: “ હું ધારું છું કે મ્હારું અનિષ્ટ થવાના કાંઈક ખબર તું લાવ્યો છે. શું છે બોલ ! ગમે તે હોય ! મ્હારે હવે દરકાર નથી ! આ લિખારિણીને કાંઈ અનિષ્ટ થવા પાછું હવે નથી. થવાનું અત્યાર પૂર્વે થઈ ગયું છે. ”

“ અરે ! પણ આ ખબર તો અત્યંત દુઃખદાયક છે ! મ્હારાથી એ ખબર કહેવાને મ્હારી જીભ પણ ઉપડતી નથી. ”

“ જ્યારે આ કાર્ય કરવાને કોઈ તૈયાર થયું છે તો પછી તે કહેતાં ત્હને શું દુઃખ થવાનું છે ? કાંઈ ઉપાય હોય તો વિચાર પણ કરી શકાય ! ”

“આપ સત્ય કહો છો, અને એટલાજ માટે હું આપની પાસે આવ્યો છું—એટલા જ માટે આપને ધ્યાનભંગ કર્યા છે.”

“પણ શું છે તે તો કહે ?”

“આપણા શાહજાદાને કોઈએ એમ કહ્યું છે કે કૃષ્ણરાવ વકિલની પુત્રી પ્રભાવતી અતિ સૌન્દર્યવાન છે. વળી કૃષ્ણરાવ વકિલ મરી ગયો છે—તેનો સ્વામી પણ ન્હારી ગયો છે. આ ઉપરથી શાહજાદા આપને પકડવા હમણા જ સિપાઈઓ મોકલવાના છે.”

આ સાંભળતાં પ્રભાવતીના હોશ કોશ ઉડી ગયા. ત્હેને આવી વિપદ આવી પડશે એવો ખ્યાલ પણ નહોતો. તે ગદ્ગદ કંઠે બોલી: “યશવંત ! હું અત્યારે આત્મિય-સ્વજનહિન છું. સ્વામી પલાયન કરી ગયા છે—પિતા પરલોકવાસી થયા છે. જગત્માં અત્યારે મ્હારું કોઈ નથી. શું કરવું તે શું ન કરવું એ કોઈ પણ સુઝવું નથી. મ્હારી બુદ્ધિનો નાશ થઈ ગયો છે. યશવંત ! યશવંત ! ત્હારા સિવાય મ્હને અત્યારે કોઈ પણ સલાહ આપનાર નથી. મ્હને તો આ અત્યાચારમાંથી મુક્તિ મેળવવા મૃત્યુનો આશ્રય લેવો એજ ઉત્તમ જણાય છે. તું શું ધારે છે ?”

“હું આપના પિતાની કૃપાથી જ આવી સ્થિતિએ પહોંચી શક્યો છું. આપના પિતાએ મ્હારા ઉપર અનહદ ઉપકાર કરેલ છે અને તેથી તે ઉપકારના બદલામાં હું આપને વચન આપું છું કે ત્યાં સૂધી મ્હારા દેહમાં પ્રાણ હશે—એક રક્તનું બિન્દુ થશે ત્યાં સૂધી આપને કોઈપણ જાતની વિપદમાંથી મુક્ત કરવામાં હું પાછો પગ ધરીશ નહિ.”

“ ત્યારા આ શબ્દો જ મ્હને સુખ અને આનન્દનું લાભ કરાવે છે. મ્હારે તો જે કે બન્ધુ નથી છતાં પણ ત્યારી મ્હારી પ્રત્યેની લાગણી મ્હને બન્ધુની ખોટ જણાવા દેતી નથી ! ત્યારે તાહક આ અભાગિણીને ખાતર બાદશાહના ક્રોધ-અગ્નિમાં શા માટે આત્માનું બગિદાન દેવું જોઈએ ! ” પ્રભાવતીએ દિલ-ગિરીથી કહ્યું.

“ મ્હે એક વિચાર કરી રાખ્યો છે. ”

“ શું ? ”

“ ત્હમે મ્હારે ગૃહે ચાલો. હું ત્હમને મ્હારા ગૃહમાં ગુપ્ત રીતે રાખીશ. મ્હાર લોકોને એવું જણાવીશ કે કૃષ્ણરાવ વકિલના પુત્રી પ્રભાવતી ત્હેમના સ્વામી રામચન્દ્ર એક રાત્રે ગુપ્ત રીતે આવવાથી ત્હેમની સાથે ચાલ્યા ગયા છે. ”

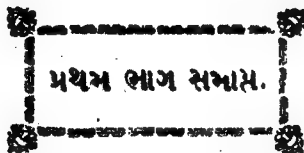
“ પરંતુ મ્હારા મકાનો વિગેરેનું શું થાય ? ”

“ મ્હને તે મકાનો લખી આપો. લેખમાં એવું જણાવવું કે મ્હારા સ્વામીની સાથે હું ચાલી જતી હોવાથી મ્હારં મકાન મ્હારા વિશ્વાસુ નોકર યશવંતને લખી આપું છું. આ મકાન હરરાજ કરી ત્હેમાંથી જે કાંઈ રકમ આવે તે મ્હારા લ્હેણદારને આપવી ને બાકીની રકમ યશવંતે આટલો સમય મ્હારે ત્યાં નિમકહલાલીથી નોકરી કરેલ હોવાથી ત્હેના બદલા રૂપે હું બક્ષિસ આપું છું. આ સર્વ તજવીજ હું કરીશ. એ માટે આપે કાંઈ પણ ચિન્તા રાખવી નહિ. આપ મ્હારા ગૃહે સુખ-શાન્તિથી રહી શકશો. વળી જે પાંચ મારા

અતિત થયા બાદ આપ જૂદા નામથી ગામમાં એક મકાન ભાડે લઈને રહેજો. ”

પ્રભાવતી આ સર્વ શાન્તતાથી સાંભળી રહી. શાહજહાના અત્યાચારમાંથી છૂટવાનો પ્રભાવતીને માટે અન્ય ઉપાય પણ નહોતો. તહેને આત્મહત્યા કરવાની ઇચ્છા થઈ આવી હતી પરંતુ પોતાના પતિને પુનઃ કોઈક વખત પણ પ્રાપ્ત કરી શકાશે એ આશાથી આ ઇચ્છા તે પૂર્ણ કરી શકી નહિ. તહેણે યશવંતને ત્યાં જવાનું કહ્યું.

યશવંતે તે જ રાત્રે લેખ ધડી તૈયાર કર્યો અને તહેમાં પ્રભાવતીની સહી પણ કરાવી લીધી. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે ગુપ્ત રીતે પ્રભાવતી યશવંતને ત્યાં ગઈ, હરિણી સુમધુર ખંસીના સ્વરથી લોભાઈ પારાધીના પંખમાં પડી !

સ્ત્રીગ્ધા બાલા.

આ સામાજિક નવલકથામાં બાળલગ્ન, કન્યાવિક્રય, વૃદ્ધવિવાહ, વગેરે દુષ્ટ રિવાજોનાં માઠાં પરિણામનો હૃદયભેદક ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. એક વખત હાથમાં લીધા પછી પૂરી કર્યા સિવાય છોડવી ગમતી નથી. પ્રસંગોપાત સુંદર બેતો અને છંદોથી વાર્તાના વળાંકો વિશેષ જોસ આપવામાં આવ્યો છે. પૃષ્ઠ ૨૦૬. કાચું પુસ્તક કી. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ માફ.

અધ્યાત્મિક માર્ગ પ્રકાશક.

અંગ્રેજી ઉપરથી ગુજરાતીમાં વિસ્તીર્ણ સમજ સાથે.

‘લાઇટ ઓન ધી પાથ’ નામના અંગ્રેજી પુસ્તકનો આ અનુવાદ સુરતના પેન્શન ઉપર રિટાયર થયેલા સખ-જડજી રા. મધુ-વચરામ બળવંતસેન દ્વારાએ કરેલો હોઈ તેની ઉત્તમતાને માટે સવાલ રહેતો નથી. આ પુસ્તકમાં અધ્યાત્મ માર્ગના સંબંધમાં કેટલોક નવીન પ્રકાશ પાડવામાં આવેલો છે, તેમાં આપવામાં આવેલા મનુષ્યોને વ્યવહારમાં મૂકવા યોગ્ય નિયમો તથા ટીકામાં તેની આપવામાં આવેલી સમજ દરેક ધર્મ જ્ઞાસુને વાંચવાની જરૂર છે. જાડા પુસ્તકના ૧૧૨ પાનાના પુસ્તકની કીમત ફક્ત રૂ. ૦-૮-૦ છે. પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ ભગવાનદાસ પારેખ,
સારાં અને સસ્તાં પુસ્તકો વેચનાર;
વડવાણ સીટી.

જાહેર ખબર.

॥ ૐ ॥

દાન કરવાનું સુપાત્ર સ્થાન:—

“શ્રી ઉદીચ્ય યુવક મંડળ”

વઢવાણ શહેર.

મગતિના લાંબા પ્રયાસમાં જ્યારે દરેક જ્ઞાતિઓ આધુનિક સમયમાં ઐક્યથી વહન કરે છે, અને આનંદ તેમજ ઉત્સાહથી ઉન્નતિના મહોદધિને મળવા માટે સત્પ્રયત્નો કરે છે ત્યારે સાગર સમાન વિશાળ અને મતુર્વાણીમાં અગ્રગણ્ય ઉદીચ્ય જ્ઞાતિનું હિતાહિત વિચારીને તેને આદર્શજીવ કરવાને પ્રયત્નો કરવા જોઈએ એમ દરેક વિવેકી અને સુસ્ત બંધુઓ સમજી શકશે.

પ્રસ્તુત લાવનાને ટૂંકાવી વર્તનમાં મુકી તેની સિદ્ધતા કરવી એ કાંઈ મણી ગાંડી વ્યક્તિઓનું કર્તવ્ય નથી, પરંતુ સમસ્ત બંધુઓનું છે. કર્મયોગી અને બ્રાહ્મણ કુલ રત્ન મહાત્મા ગોખલે કહેતા કે:—“જ્યાં સુધી એક સંખી કાર્ય થતું નથી ત્યાં સુધી કાંઈપણ લાભ મળેલું કાર્ય થતું નથી.”

માટે જ્ઞાતિ બન્ધુઓ અને મુરખીઓ આપને વિનતી કરીએ છીએ. આજ ચાર વર્ષ થયા શ્રી ઉ. યુ. મં. તરફથી ગરીબ બાળકોને કેળવણી માટે ઉત્તેજન દેવામાં આવે છે. વળી સનાતન ધર્મનું પણ રક્ષણ કરવાને બનતું કરવામાં આવે છે. તેમજ એક મોટા પાયા ઉપર શ્રી પુસ્તકાલય પણ ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું છે, તેમાં કોઈપણ જાતનો ભેદ રાખ્યા વિના દરેકને પુસ્તકો શ્રી વાંચવા દેવામાં આવે છે.

બન્ધુઓ! મંડળને મદદની ખાસ જરૂર છે. કારણ કે અમે કાંઈ પણ સ્થાન કંડ રાખતા નથી પણ જેમ જેમ મદદ મળતી જાય છે, તેમ તેમ અમે અમારા ઉદ્દેશ પાર પાડતા જઈએ છીએ. જેથી મંડળ પ્રાર્થના કરે છે કે—આપશ્રી કાયમ સરપાત્રોને દાન કરો છો તેમાં પ્રમુખ પાત્ર આ મંડળને ગણી આપશ્રીની ઉમંગી ઉદાર વૃત્તિને શોભે તેવું કાંઈક મોકલાવી મંડળના વાર્ષિક રીપોર્ટ તથા વિશેષ હકીકત માટે તુરત લખો:—

સેક્રેટરી, શ્રી ઉદીચ્ય યુવક મંડળ,

વઢવાણ શહેર—(કાઠિયાવાડ.)

સચિત્ર

યુરોપીય મહાન યુદ્ધ.

(ભાગ ૧ લો.)

આખા જગતને હચમચાવી મુકનાર સાંપ્રત લિપણુ યુદ્ધનો ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં રસમય ભાષામાં આપવામાં આવ્યો છે. ઓસ્ટ્રિયાના યુવરાજનું ખુન શી રીતે થયું, ઓસ્ટ્રિયાએ સર્વિયાને અલ્પીમેટમ આપી કેવી રીતે તહેના ઉપર ચડાઈ કરી અને તહેનું કેવું પરિણામ આવ્યું તે નિગતથી આપવામાં આવ્યું છે. વળી પ્રસંગને અનુસરતા કેટલાક ફોટાઓ આપી આ પુસ્તકને વિશેષ આકર્ષક બનાવવામાં આવ્યું છે; તેમ છતાં તેની કિંમત ફક્ત દસ આના રાખી છે. ટપાલ તથા વિ. પિ. ખર્ચ જુદું. માત્ર થોડી પ્રતો બાકી છે, માટે જલ્દી લખો:—

બુધરદાસ ગણેશજી દુબળા—વહવાણ કેમ્પ.

Useful to Lawyers, Bench and Bar, Insurance Companies, Solicitors firms, Schools & Colleges.

100 YEARS INDIAN CALENDAR.

Containing Christian, Samvat, (Gujarat, Hindi, Marvadi, Punjabi and Deccan etc.) Saka, (Deccan Konkan, Telugu or Canarese) Bengali, Mulki, Mugee, Burmese, Parsi, Fusli, Nauroz and Mahomedan Eras with their corresponding dates from 1845 to 1944 A.D.

Apply to:—DAYARAM GANESHJI-Limbdi.

કૌતુકમાળા અને બોધવચન

ભાગ ૧ લો.

રમુછ કિસ્સા, હસાહસ કરાવનાર હાજર જવાબી દુયકા, બોધની સાથે આનંદ આપનાર ઓઢાં, કહેવતો અને કૌતુકોથી ભરપુર છે. જેની કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ વી. પી. ૦-૧૫-૦.

हिंदी कौतुकमाला और बोधवचन.

આ ગુજરાતી કૌતુકમાળા અને બોધવચનનો હિંદી ભાષામાં તરજુમો કરેલ છે તેની કીંમત રૂ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ વી. પી. ૧-૭-૦

Indian Folk-Lore.

આ ગુજરાતી કૌતુકમાળાનો અંગ્રેજી ભાષામાં તરજુમો કરી " Indian Folklore " નામથી છપાવેલ છે. આ પુસ્તક યુરોપીઅનો તથા દેશીઓ તરફથી ઘણું આવકારદાયક ચર્ચ પડેલ છે. કી. રૂ. ૧-૮-૦ પો. ૦-૨-૦ વી. પી. ૧-૧૧-૦

મળવાનું ઠેકાણું—

દયારામ ગણેશજી, સીંબડી-કાડીયાવાડ.

દરેક ઓફીસો, વકીલો, કારખાના, સ્કૂલો તથા ગૃહસ્થાને ઉપયોગી

૮૪ વર્ષનું પંચાંગ.

સંવત ૧૯૧૭ થી ૨૦૦૦ સને ૧૮૬૦-૬૧ થી ૧૯૪૪ સુધી.

આ પંચાંગમાં દરેક વાર અને હોદ્દા તીથી માસની સાથેજ, ખ્રીસ્તી તારીખ અને માસ એવી રીતે બતાવવામાં આવેલ છે કે અમુક હોદ્દા તીથીએ કયા ખ્રીસ્તી માસ તારીખ હતા તે સરળતાથી જ્ઞેષ્ઠ થકાય છે. કીમત ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦ વી. પી. રા. ૦-૧૪-૦

૨૮ વર્ષનું પંચાંગ.

સંવત ૧૯૫૦ થી ૧૯૭૭ સને ૧૮૯૩-૯૪ થી ૧૯૨૧ સુધી.

ઉપરના પુસ્તકનીજ દમનું પુસ્તક છે કીમત રા. ૦-૪-૦

પગાર ગણવાની જત્રી.

જેમાં એક પાઈથી પાંચ હજાર રૂપીઆ સુધીનો પગાર હોય ત્યારે તા. ૧ થી તા. ૩૧ સુધી દરરોજની શું રકમ થઈ શકે તેમજ મંચેજી ૨૮, ૨૯, ૩૦ અને ૩૧ દીવસના મહીના હોય ત્યારે દરરોજનું શું થાય તેના ખરેખરા આંકડા વીસ્તારવાળા પત્રકથી ગુજરાતી તથા મંચેજી બન્ને ભાષામાં બતાવવામાં આવેલ છે. ને લગલગ દરેક ઓફીસો, કારખાના તથા પેદા વગેરે સર્વને બહુજ ઉપયોગી છે. મંચેજી તથા ગુજરાતી પુસ્તકની કીમતના રા. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ ફક્ત મંચેજીના ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ રા. ૦-૧-૦

મળવાનું કેકાણું:-દયારામ ગણેશજી, લીંબડી-કાઠિયાવાડ.

પુંજલાલ ભગવાનદાસ પારેખ.

બુકસેલર અને પબ્લીશર.

વઢવાણ સીટી.

ઉદ્દેશ અને નિયમો.

ગુજરાતી ભાષામાં સારાં ગ્રંથોનું ફેલાવવું અને પ્રસિદ્ધ કરવું એ અમારો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એ ઉદ્દેશમાં સહાય કરવાના હેતુથી જે લેખકો અમેને ધર્મ, નીતિ, નવલકથા, ઇતિહાસ વગેરેને લગતાં પુસ્તકો લખી મોકલશે, તેઓને તેઓના લખાણની ઉત્તમતાના પ્રમાણમાં બહુલો આપવામાં આવશે, માટે લેખકોએ પત્રવ્યવહારથી અમેને તેઓની ધન્ય જણાવવી.

બહાર પડેલાં અને નવાં બહાર પડતાં પુસ્તકો જેમ અને તેમ સસ્તાં ફેલાવવાં, એવા હેતુથી મોટા પ્રમાણમાં પુસ્તકો ખરીદી લઈને મૂળ કરતાં ઓછી કીંમતે પુસ્તકો વેચવાં, કોઈ વાર અમુક કીંમતનાં પુસ્તકો લેનારને અમુક પુસ્તકો ભેટ આપવાં અથવા કોઈવાર વિના પોસ્ટેજે આહકોને પુસ્તકો પહોંચાડવાં, એ પણ અમારો ઉદ્દેશ છે. આહકોને આ પ્રકારનો લાભ આપવાનું જણાવનારાં સુચિપત્રો અમારી તરફથી વારંવાર બહાર પડતાં રહેશે.

પુસ્તકો વી. પી. થી અથવા રેલ્વે પાર્સલ કરી રસીદ વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. જથ્થાબંધ લેનારને યોગ્ય કમિશન કાપી આપવામાં આવશે.

આ લીસ્ટમાં જણાવ્યા સિવાયનાં બીજાં અનેક તરેહનાં પુસ્તકો અમારી પાસેથી મળશે.

પ્રમોદા અને દિલ્લેર દિલ્લારામ.

(ઐતિહાસિક નવલકથા.)

લેખક:—મુનીશાલ વર્ધમાન શાહ.

ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી આ એક નવલકથા છે. સામાન્ય ઇતિહાસ એવો છે કે કર્ણની રાણી કમળાદેવી અને તેની પુત્રી કેવળદેવી કર્ણની પડતી આવતાં બાલકાક અધ્યાત્મીનને તાજે વધને તેના કનામામાં રહી હતી, પરંતુ આ કથામાં એનું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે અધ્યાત્મીનના કનામામાં રહેલી સ્ત્રીઓ ખરી કમળાદેવી અને કેવળદેવી નહોતી પણ બે વેશધારી મુસ્લમાન માતા અને પુત્રી હતાં કે જેમને કમળાદેવી અને કેવળદેવીનો વેશ પહેરાવીને મોઢવામાં આવ્યાં હતાં. આ મુસલમાન સ્ત્રીઓ દિલ્લારામ અને તેની પુત્રી હાલાં હતી. ખરી કમળાદેવીને કર્ણની માથે સતી થએલી દર્શાવવામાં આવી છે. પૃષ્ઠ ૧૫૦, હિંચા કાગળ, પાકું પુંડું. મૂલ્ય ૧૪ આના.

પાપ અને પશ્ચાત્તાપ—ભાગ ૧ હો તથા ૨ બે.

લેખક:—ઉદ્ભવજી દુસરીદાસ તંજા.

આ પુસ્તક માટે સાક્ષર શ્રી રણછોડભાઈ ઉદયરામ, બાવનમરના દીવાન રા. મોરારજી આણંદજી તંજા, મુંબઈ રમોલ્લેક્ષક કોર્ટના જડજ રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ જવેરી, મી. હાજીમહમદ અલ્લારખી-આ શીવજી વગેરે વિદ્વાનોના હિંચા અભિપ્રાયો મળેલા છે. શ્રીમુત રણછોડભાઈ લખે છે કે “પ્રાણપ્રિયા, પ્રાણપ્રિયના સેવકાવાળા કિં-જણાં યમલાંવાળી કથા મુવકોનાં મન વિહ્વલ કરે. તેમનાં કુમળાં મનજને આડે માર્ગે દોરે; તે કરતાં આવી કહાણી પ્રજાસનીય મણી શકાય.” બન્ને ભાગ, પાકા પુંડાં, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૦૦. દી. રૂ. ૧-૮-૦.

પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષે મનન કરવાયોગ્ય ગૃહસંસારની
શિખામણોનો અપૂર્વ ગ્રંથ.

નવ-દંપતીને શિખામણ.

(સુધારા વધારા સાધેની બીજી આવૃત્તિ.)

પૃષ્ઠ ૩૦૬, પાકું સોનેરી પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧૫.

અગ્નિ, વહેમ, ખરાબ સોબત, કુટેવો, વિહારનો અતિયોગ,
ઝીઝોની આરોગ્ય સંબંધી અણસમજ, વાંઝીયાપણું, જીવાન વયમાં
થતાં અનેક ભયંકર તથા ગુપ્ત દર્દો, ગર્ભસંચાર, પ્રસવ અને બાળ-
કની માવજત સંબંધી અગ્નિ ઇત્યાદિ કારણોને લીધે અનેક નવ-
દંપતીઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ જીવતાં નરકાવાસ બોમવવા જેવો દુઃખજનક
જણાઈ આવે છે. નવદંપતીઓ પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રારંભથી જ
અને બીજા “ બૂલ્યા ત્યાંથી ફરીથી ગણો ” એ કહેવત પ્રમાણે સવેળા
જે કટલીક ઉપયોગી શિખામણો મેળવી લે તો તેઓ પોતાનું બિવિધ
સુખમાં વ્યતીત કરે, એટલુંજ નહિ પણ સંસારમાં તેઓ નળનાઇ,
હીસ્ટીરિયા, વાંઝીયાપણું, દુર્ગંજ અને રોગીષ્ઠ સંતાનો ઇત્યાદિ દોષોથી
સંતાપ પામ્યા કરે છે તે સત્વર દૂર થવા પામે. આવી સર્વ પ્રકાર-
ની શિખામણો, આહાર વિહારના સ્પષ્ટ નિયમો, દર્દોનાં લક્ષણો અને
તેની સમજ, દર્દોનાં ધરગથ્ય ઉપાયો વગેરે બધા વિષયો આ પુસ્તકમાં
જે ઝીઝોના સંવાદરૂપે સરસ ભાષામાં, સ્પષ્ટ સમજાવતી સાથે આપેલા
છે. તેમાં આપેલા ઉપાયો નાના ગામડામાં પણ કરી સકાય તેવા છે.

કમળાદેવી—ઐતિહાસિક નવલકથા. લે. ત્રંચકલાલ જીવરાજ
જેઠી. આ નવલકથા વીર, કષ્ટ, સુંગાર આદિ રસનો ભંડાર છે.
પાકું સોનેરી પૂઠું રાવલ સોજપેજ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૦૦ કી. રૂ. ૧-૮-૦

સુધરેલી સંગીતા.

(સાંસારિક નવલકથા.)

લેખક:—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.

આજકાલ 'સુધારો' એ નામ એટલું બધું વાચકું બની ગયું છે કે હરકોઈ સાંસારિક કે સામાજિક બગાડાનેજ સુધારાનું નામ આપવામાં આવે છે ! આ સુધારો વાસ્તવિક સુધારો નહિ પણ નામ-ધારી સુધારો કહેવાય. તેના સુધારામાં રસાએલાં સ્ત્રી પુરુષોની સંસારમાં કેવી દુર્દશા થાય છે, હદ ઉપરાંત છૂટમાં ઉછરેલી છોકરીઓ કેવાં અનિષ્ટ પરિણામો લાવનારી નીવડે છે, તે બતાવવાની સાથે આ કથામાં એક કેળવાયલા અને સુશીલ યુવકની શી રચના છે, સંસારમાં તેનું જીવન કેવું હોવું જોઈએ તથા મર્યાદાશીલ યુવતીઓએ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ. તે પણ વાર્તાના રસમાં આમેલુગ રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. વાર્તાનો રસ એટલો તો ઝમકદાર છે કે એક પ્રકરણ વાંચ્યા પછી બીજું પ્રકરણ વાંચવાની ઇચ્છા સ્વાભાવિક રીતેજ સ્ફુરી આવ્યા વિના રહેતી નથી. સુધરેલાઓના સંસારનું અને સુશીલ ઇપતીઓના સંસારનું ચિત્ર બોધક શૈલીથી ચિત્રવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૩૦૦, ઉંચા કામળ, પાકું સોનેરી પુઠું. કિં. રૂ. ૧૧

નૂતન હુન્નર સાગર.

(આવૃત્તિ ૨ જ.)

લેખક—વૈદ્યશાસ્ત્રી સામળદાસ સેવકરામ ગોર.

જાતિ અનુભવ તેમજ વિવિધ ગ્રંથોને આધારે આ પુસ્તકમાં વિવિધ હુન્નરોના સંબંધમાં વિવેચનપૂર્વક માહિતી આપેલી હોવાથી સાધારણ બુદ્ધિવાળા મનુષ્ય પણ આ પુસ્તક વાંચીને હુન્નરનું જ્ઞાન

મેળવી શકે છે. આ પુસ્તકમાં મીણુમત્તીઓ, જાત જાતના સાધુ, વિવિધ પ્રકારના વારનીશ, જુદી જુદી જાતના સીમેન્ટો, ખેતીવાડી અને જમીન પરીક્ષા, બટનો, કાચ કામ, લાખ, ચામડાં, તેજ, અત્તરો, અર્કો, દવાઓ, મલમો આદિના લગભગ ૧૩૦૦ જાતના પ્રયોગો આપવામાં આવ્યા છે. શિખાઉ અને સામાન્ય બુદ્ધિના માણસ માટે આ પુસ્તક ખાસ ઉપયોગી છે. આ પુસ્તકનો અબ્યાસી ટુંકી મૂડીમાં સારો નફો મેળવી શકે છે. ગ્લેઝક કાગળ, પાકું સોનેરી પુંડું, રોયલ આરપેશ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૫૦ કીમત રૂ. ૨-૦-૦.

કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની.

(સચિત્ર ડિટેક્ટીવ વાર્તા.)

લેખક—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.

‘ મનોરમા ’ નામની જાદુઈ વિદ્યા જાણનારી કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની ખૂનો કરીને એક સ્ત્રીની સધળી મીઠકત પચાવી પાડે છે અને દેવેન્દ્રનાથ નામનો ચતુર ડિટેક્ટીવ અમલદાર તેની તપાસમાં શરૂ છે. મનોરમા દેવેન્દ્રને હાંશવે છે અને તેને આપત્તિમાં દસાવવાને અનેક પ્રયત્નો કરે છે પરંતુ તે તેમાં દસાતો નથી. મનોરમા કે જેનું ખરૂં નામ જુમેલિયા છે તે આત્મચાત કરે છે. તેને કામરૂમાં ઘાટવામાં આવે છે, પરંતુ પુનઃ તેમાંથી તે જીવતી થાય છે અને ઘણા માણસોનાં ખૂન કરે છે ! છતાં દેવેન્દ્ર પોતાની ખંત અને બહાદુરીથી તેને મારી નાંખે છે અને નામ મેળવે છે. આખી વાર્તા ચમત્કારોથી ભરપૂર છે અને વાંચનાર પ્રકરણે પ્રકરણે અજાયબીમાં મરક બની જાય છે. વાર્તાના કેટલાક પ્રસંગોનાં ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો ચતુર આર્ટિસ્ટને હાથે તૈયાર કરાવીને ખાસ આપવામાં આવ્યાં છે. પૃષ્ઠ લગભગ ૨૫૦, ઉંચા કાગળ, સુંદર પાકું પૂંડું. મુદ્રણ રૂ. ૧૧ સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો.

વ્યાપાર શિક્ષક.

પ્રયોજક—વિદ્યનાથ ગોવિંદજી દ્વિવેદી.

‘વ્યાપારની ઉત્પત્તિ સિવાય દેશની ઉન્નતિ નથી’ એમ માત્ર મોઢેથી ખોસ્વા કરવામાં ફળ નથી. તે માટે વ્યાપારની ખીલવણી કરવાને કમર કસવી જોઈએ. પરંતુ વ્યાપાર સંબંધી જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવ્યા વગર વ્યાપારના વિશાળ સમુદ્રમાં નાવ ઝુકાવવું એ સલાહકારક નથી. આ ‘વ્યાપાર શિક્ષક’ વ્યાપાર સંબંધી ઉપયોગી શિક્ષણ આપે છે. તેમાં ત્રણ ભાગમાં લગભગ ૪૦૦ વિષયો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. પહેલા ભાગમાં વ્યાપારી પદ્ધતિ વિષે કેટલાક ઉપયોગી લેખો અને દૃષ્ટાન્તો આપ્યા છે. બીજા ભાગમાં ખેતીવાડીના ઉદ્યોગ સંબંધી અને ત્રીજા ભાગમાં ખનિજ આદિ ઔદ્યોગિક સંપત્તિ સંબંધી વિષયો આપ્યા છે. પાકું ‘કૈનસી પૂંદું’, ઉંચા કાગળ, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૨૦ કી. ૨૫૫ રૂ. ૧-૮-૦.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર.

બોધદાયક સચિત્ર નવલકથા

લેખક:—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.

મૂલ્ય રૂ. ૧૧૧, વી. પી. પોસ્ટેજ ૩ આના વધારે. પૃષ્ઠ ૩૫૦ ઉંચા ગ્લેસ કાગળ, સોનેરી પાકું પૂંદું, ચાર ફોટોગ્રાફિક સુંદર ચિત્રો. દુર્ભાગ્યના ચક્રમાં અટવાએલો અને સંસારમાં માતાપિતાથી હીન બની મએલો એક નવયુવક એકાએક પોતાનું ધન ગુમાવીને નિર્ધન બને છે, અને ધનિકતાને જ મનુષ્યની લાયકી સમજનાર એક કેળવાએલો જુવાન પોતાની બગિચી કે’જે તે નિર્ધન યુવકની પ્રિયતા

હતી તેની સાથેના વિવાહ તોડી નાંખી પ્રિયતમ-પ્રિયતમાના વિશુદ્ધ પ્રેમ ઉપર કાલિલ છુરીનો ધા કરે છે ! એ ધાની વેદના વેઠતાં એ બન્ને પાત્રો ત્યારપછી જીવનની જે જે કસોટીઓપર ચડે છે અને એક દુષ્ટ જનના કાવતરાથી તેઓને શિરે જે આપત્તિઓનો વરસાદ વરસે છે તેનું ચિત્ર વાચકના હૃદયને દ્રવીભૂત કરી નાંખે છે. એ કાવતરાથી નાચિકાના પિતાનું ખૂન થાય છે અને એ ખૂનના કાવતરાની શોધમાં એક ચતુર ડિટેક્ટીવ જે ભૂતથાપમાં પડે છે અને છેવટસુધી મુંઝેગારને શોધી શકતો નથી તે વસ્તુસંકલના અદ્ભુત છે.

આસામ પર હલ્લો.

(સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા.)

લેખક—મણિલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ.

આસામના રાજા નીલામ્બરે પોતાની સ્ત્રી ઉષારાણી અને પ્રધાનપુત્ર કલ્પરૂપ વચ્ચેના અનિષ્ટ સંબંધના ઠેકા મારથી કલ્પરૂપનો ધાત કરવાનું જે દુષ્ટ કૃત્ય કર્યું હતું તે કૃત્ય આસામ ઉપર બચાનક આક્રમક સાવનારૂં થઈ પડ્યું હતું અને તેમાં નીલામ્બરની ભારે ખુદારી થઈ હતી. આ કથામાં કલ્પરૂપ અને તેના પિતા વિશ્વરૂપનું પવિત્ર જીવન, કલ્પરૂપની સાધ્વી સ્ત્રીની પતિસેવા, અને છેવટે જાંછેકાએલા વિશ્વરૂપની વૈરાગ્યતા બહુજ ઉપદેશક પ્રસંગો પૂરા પાડે છે. કથા અત્યંત રસિક છે અને તેમાં સુંદર ચિત્રો પણ આપેલાં છે. આસામના ઇતિહાસની આ નવલકથા મુંજરાતી ભાષામાં પહેલ વહેલીજ છે. પૃષ્ઠ લગભગ ૧૫૦, ઉંચા કાગળ, સુંદર પાકું પૂઠું. મૂલ્ય ૧૪ આના. સુંદર પ્રોટોગ્રાફિક ચિત્રો.

રાજસ્થાન.

(મહાન કર્નલ ટાલના અંગ્રેજી અંથનું ગુજરાતી ભાષાં-
તર. ભા. ૧ સો તથા ૨ જો. ભાષાંતરકાર સ્વ. ભગુલાલ
ફતેહચંદ કારભારા.) રાજપૂતસ્થાનના ચરવીર રાજપૂતોના અદ્ભુત
પરાક્રમોનું, તેમના રીતિ રીવાજ, રાજ્યવ્યવહારશુ, ભૌગોલિક સ્થિતિ
આદિ ઉપયોગી ઐતિહાસિક જાણતોનું ઉત્તમ પ્રકારે વિવરણ, આ બૃહદ્
અંથમાં કરવામાં આવેલ છે. મૂળ અંથના જુદી જુદી ધણી ભાષા-
ઓમાં ભાષાંતર થયાં છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ ભાષાંતર પહેલું છે.
તેમાં મૂળ લેખકનો હેતુ લક્ષમાં રાખીને આવશ્યક તમામ જાણતોનો
સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. બન્ને ભાગો એકી સાથે જાંધવામાં આવ્યા
છે. પાકું પુંકું, ઉંચા કામળ, મોટા કદનાં ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ. બન્ને ભાગની
મુળ કી. રૂ. ૧૦-૦-૦. ઘટાડેલી કી. રૂ. ૫-૦-૦.

શ્રી હઠયોગ પ્રદીપિકા.

કર્તા-વેદાંત કવિ હીરાલાલ જલદરાય બુચ. મુળ સંસ્કૃત
શ્લોકો સાથે ગુજરાતી ટીકા, વિવેચન સહિત આ અંથ પ્રકટ
કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં હઠયોગ સંબંધી અનેક પ્રકારનાં
ગૂઢ રહસ્યોનું સ્ફોટન કર્યું છે. જુદાં જુદાં આસનો, પ્રાણાયામની
ક્રિયાઓ, રાજયોગ, દશ મહામુદ્રાઓ, ચરીરના અંતર્ભાગિની
શુદ્ધિ માટે નેત્રિ, ધૌતિ, બસ્તિ, નૌલિ, કપાલભાતિ વગેરે ક્રિયા,
સમાધિ પ્રકરણ ઇત્યાદિ સરલ અને સ્પષ્ટ ભાષામાં સમજાવ-
વામાં આવ્યાં છે. યોગ સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનાર
માટે આ અંથ ખાસ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. પાકું સોનેરી પુંકું,
ઉંચા કામળ, મોટા કદનાં ૪૫૦ પાનાં. કી. રૂ. ૨-૦-૦.

એક અત્યુત્તમ સ્તોત્રપંચાગી આદર્શ નવલકથા.

સુપ્રસિદ્ધ બંગ નવલકથાકાર

સ્વર્ગસ્થ બંદિતચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયની કથાનો

ગુજરાતી અનુવાદ.

મૃણાલિની.

અનુવાદક—કવિ બાલકૃષ્ણ કાશીનાથ ત્રિવેંસ.

સ્વ. બંદિતચંદ્રનું નામ જ આ નવલકથાની અત્યુત્તમતા સિદ્ધ કરવાને માટે પૂરતું છે. તેમની બંગાળી નવલકથાનો ગુજરાતીમાં સફળ અનુવાદ શ્રીયુત બાલકવિએ કર્યો છે. આ નવલકથાનું વસ્તુ હૃદયંગમ અને સ્ત્રીઓને માટે ખાસ ઉપયોગી છે. સાક્ષર શ્રીયુત છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા બી. એ. આ ગુર્જર અનુવાદના સંબંધમાં લખે છે કે “ મૃણાલિની સરખી પરમ સાધ્વી, પતિવ્રતા, દ્રઢ પ્રેમી, આત્મભોગ આપનારી, દુઃખને ન ગણકારનારી સ્ત્રીનું ચરિત્ર સ્ત્રીમંડળ પાસે મૂકી આપે (અનુવાદકે) તેની સન્મુખ જે નવું આદર્શ ખડું કર્યું છે તે માટે આપનો ખરેખરો ઉપકાર માનવો જોઈએ. ”

દરેક ગૃહમાં આ નવલકથા હોવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ઝેઝડ કાગળ. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૮૨. મજબુત પુઠું કી. રૂ. ૧-૦-૦
સત્યલાભા—(પાંચ અંકી સચિત્ર નાટક) આ નાટકને પાંચ અંકમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં અનુક્રમે પ્રેમાંકર, પ્રેમવિકાસ, પ્રેમપ્રકાશ, પ્રેમ પરીક્ષણ અને પ્રેમની પરિસીમાનું પ્રતિપાદન કરી શુદ્ધ પ્રેમનો આદર્શ ખડો કરવામાં આવ્યો છે. રામલ સોળ પેજ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૪૦ કી. રૂ. ૧-૦-૦

અસાર સંસારરૂપી કથાબધીમાંથી પાર ઉતરી
આનંદ કીનારે પહોંચાડનાર દિવ્ય નૌકા

આનંદશાસ્ત્ર.

લેખક—ડૉ. ગોપાલજી પ્રયાગજી કોંઠારી.

આપણા દેશમાં અજ્ઞાનતાની વૃદ્ધિ, રૂઢીચોનું પ્રાબલ્ય અને સા-
હિત્યની ખામી ઇત્યાદિ કારણોને લેધને 'દુઃખ' એ એક સહજ
વાત થઇ પડી છે. તે દુઃખ ટાળવાનો તથા ખરો આનંદ પ્રાપ્ત કર-
વાનો અમૂલ્ય માર્ગ આ ગ્રંથમાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથમાં
સમાવેલા વિષયોની અનુક્રમણિકા નીચે આપવામાં આવી છે. તે ઉપર-
થીજ તેની ઉપયોગિતા જણાઇ આવશે:—(૧) આનંદ તે શું ?—
સંતોષ-પૈસો-પુત્ર-પ્રાણ્ય-આબરૂ-સુખ. (૨) દુઃખનું સ્વરૂપ. (૩)
દુઃખના ઉપાયો. (૪) આરોગ્ય-હવા-પાણી-ખોરાક-અજવાળું-કસ-
રત-સ્વચ્છતા-આરામ-માદક પદાર્થો. (૫) આનંદ પ્રાપ્ત કરવાના
સીધા અને સરળ ઉપાયો. (૬) દુઃખ દૂર કરવા માટે પાડવી જોઇતી
કેટલીક ટેવો. (૭) આનંદ પ્રાપ્ત કરતાં વિધન કરનારી કેટલીક રૂઢીચો.
(૮) મનુષ્ય તે શું જોવી તેવી ચીજ છે કે તે દુઃખી થઇ શકે ?
(૯) ઉપસંહાર.

રોયલ સોજ પેજ, ગ્વેઝક કાગળ. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૮. સોનેરી
પાકું પુકું. કાંમત રૂ. ૦-૮-૦.

મનુસ્મૃતિ—બાળ્યકાર-પંડિત મણીશંકર પ્રાણ્યશંકર સર્મા.
આ પુસ્તકમાં મૂળ શ્લોક સાથે ટીકા સરલ ગુજરાતીમાં આપવામાં
આવી છે. ક્રિયા કાગળ. પાકું પુકું. મોટા કદનાં ૪૦૦ પૃષ્ઠ-
કી. રૂ. ૧-૮-૦.

લક્ષ્મી-કાન્ત.

અપૂર્વ રહસ્યમય મૂળોત્પાદક નવલકથા.

લેખક—રણછોડલાલ હરિલાલ ભટ્ટ.

આ એક સાંસારિક સ્વતંત્ર નવલકથા છે. આપણે જાપાનના ઉત્કર્ષની વાતોથી રાચીએ છીએ, અમેરિકા, ઇંગ્લાંડાદિ પાશ્ચાત્ય દેશોનો ગૃહસંસાર, સામાજિક બંધારણ, સુધારો ઇત્યાદિ જાણતોથી મોઢમુઢ બની તેનું નિરૂપણની અનુકરણ કરવાને તત્પર થઈએ છીએ; પરંતુ આપણી સાંસારિક સ્થિતિ શી છે, તેમાં સુધારો કેવી રીતે થઈ શકે, આપણા સામાજિક બંધારણમાં કયે કયે સ્થળે છિદ્રો છે, તત્સંબધી લેશ પણ વિચાર કરતા નથી. આ નવલકથામાં લેખકે આપણા સંસારનું આબેહુબ ચિત્ર બુદ્ધિકોશલ્યપૂર્વક દોર્યું છે. પતિપ્રેમી, સત્ચારિત્રા, આદર્શ મહિલા લક્ષ્મીનું પાત્ર આ નવલકથા વાંચનારના હૃદયને હચમચાવી મેલે છે. કેટલાક સામાજિક વિષયો આ વાર્તાના વળામાં એવી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યા છે કે એક વખત પુસ્તક વાંચવા હાથમાં લીધા પછી તે પૂરું કર્યા સિવાય મૂકવું ગમતું નથી.

રાયલ સોળ પેજ કદ, ૫૪ સપ્પા ૨૭૨. સોનેરી પાકું પુંડું.
કીમત રૂ. ૧-૦-૦

ત્રણ તપસ્વિની—ભાગ ૧ લો તથા ૨ જો—લેખક—સત્યેન્દ્ર પ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા. પાપ, પુન્ય, પરોપકાર, સામાજિક નીતિ ઇત્યાદિનું જ્ઞાન આપનારી અને અનેક ભેદ બરમોચી બરપૂર આ નવલકથામાં સાધુ સ્વરૂપી સચતાનનાં બચંકર પૈશ્ચાત્યિક કર્મો વાંચતાં હૃદય સ્તબ્ધ બની જાય છે. બન્ને ભાગનાં પાકાં સોનેરી પુંડાં. દરેક ભાગમાં ૪૦૦ પૃષ્ઠ. દરેક ભાગની કી. રૂ. ૧-૮-૦.

અન્ય વિધવિધ પુસ્તકો.

જર્મનીની ઉન્નતિ શાથી થય ?—(રાજ્યદારી ચર્ચાથી છેકજ અલગ) અનુવાદક—રા. ગોવર્ધનદાસ કહાનદાસ અમીન. અત્યારે જર્મનીનું નામ આખા જગતમાં જાણીતું થય ગયું છે. જર્મન ક્યસરની ભયંકર મહત્વાકાંક્ષાએ ઉન્નતિના શિખરે પહોંચેલા જર્મની દેશને અધોગતિની લંડી ખાધમાં ધકેલી દીધી છે. પોતાની એ મહત્વાકાંક્ષા પાર પાડવાને ક્યસરે કરેલા પ્રયત્નમાં સહાયબૂત થયેલી ‘જર્મનીની ઉન્નતિ’ શાથી થય એ આપણા જેવા ઉન્નત બનવાની અભિલાષા રાખનારાઓએ જાણવાની ખાસ જરૂર છે. આ પુસ્તકની ઉપયોગિતાના સંબંધમાં વિશેષ લખવાની કશી પણ જરૂર નથી. ગ્લેઝક કામળ, રોમલ બારપેજી પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૫૨. પાકું પુંડું કી. રૂ. ૧—૧૦—૦.

અદ્ભુત આગખોટ—(વૈજ્ઞાનિક નવલકથા.) અનુવાદક રા. જયન્ત. વર્તમાન યુદ્ધમાં જલાંતઃસંચારિણી નૌકાઓ અદ્ભુત કાર્યો કરી રહી છે. આ નૌકાઓના સંબંધમાં જાણવાળેજ હકીકત આ નવલકથામાં આપવામાં આવી છે. સમુદ્રના ભીતરનો ભેદ, સમુદ્ર તળની લીલા, જળની અંદર દીર્ઘ પ્રવાસ કરનારી નૌકામાં વિદ્યુત શક્તિના પ્રભાવથી તથા કેટલીક આશ્ચર્યકારક શોધોથી ઉપજવેલી નવીન સૃષ્ટિ આદિ વિષયોનું આ નવલકથામાં રસમય ભાષામાં વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૪૪. પાકું પુંડું કી. રૂ. ૧—૦—૦.

પ્રવાસીના પત્રો—લેખક કેશવલાલ હરગોવિંદાસ શેઠ. આમ જીવન ગાળતા સુશિક્ષિત લોકની, થોડા અમે અને અસ્પ આર્થિક

સહાયથી અવકાશના સમયમાં શી રીતે ઉત્કૃષ્ટ સેવા બજાવી શકાય તેની રૂપરેખા, સાધનો માટેના ઇલાજો, શોકમત કેળવવાની સૂચનાઓ, ટુંકામાં આપણું જીવન ઉત્તત, પવિત્ર અને આદર્શરૂપ બનાવી શકીએ એવા માર્ગો આ પુસ્તકમાં પત્રો દ્વારા દર્શાવવામાં આવ્યા છે. ઉંચા કાગળો, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૬ કી. રૂ. ૧-૦-૦.

શાહજહાનના છેલ્લા દિવસો—અથવા માધવી કંકણ. પ્રયોજક—ઠંકુર નારાયણ વિસનજી. સ્વર્ગીય બાણુ રોમેશચંદ્ર દત્ત કૃત ‘માધવી કંકણ’ નો આ અનુવાદ અતિ રસિક અને મનોહર છે. પ્રસંગો ચિત્તાકર્ષક અને મનોવેધક છે. આ નવલકથામાં વીર, શૃંગાર અને કણ્ઠા ત્રણે રસનો કૌશલ્યપૂર્વક સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ઉંચા કાગળ રોયલ બારપેજી પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૬૦ કી. રૂ. ૧-૮-૦.

સુંદર અને વિદ્યાનંદ—અથવા ‘પ્રેમનો ચિતાર’ (આવૃત્તિ ૨ જી.) પ્રો. નરભેશંકર પ્રાણજીવન દવે એમ. એ. આ નવલકથામાં તેના વિદ્યાનંદ કર્તાએ સાંસારિક ઘટનાઓનું એવું આશ્લેષન કર્યું છે કે જે વાંચતાં વાચક મુગ્ધ બની જાય છે. શુદ્ધ સ્નેહ, વિષય-વાસના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો, વગેરે વાંચતાં મન-રંજન થાય છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પુઠું. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૦ કી. રૂ. ૧-૪-૦.

જીવન શિક્ષા—બાળ્યકાર-રાવજીભાઈ ઇશ્વરભાઈ અમીન. સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન વિદ્વાની બાઈ મીસીસ ઇલીઝાબેથ ટાઉનના “Lessons in Living” નામક ગ્રંથનું આ રૂપાંતર છે. આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિના મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો તામસ સ્વભાવ, પાપનું રૂપાન્તર, નૂતન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ, સર્વજ્ઞ શી રીતે થયું, મનના સંદેશાની નવી પદ્ધતિ, માનસિક અંતઃ

પ્રવેશ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ, મન અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, ઇત્યાદિ જીવનના ઉંચામાં ઉંચાં સ્તરો સમજાવવામાં આવ્યાં છે. અંગ્રેજીમાં આ પુસ્તકની સામે નક્કો ખપી ગય છે. અંગ્રેજી નહિ ભણનાર અધ્યાત્મ જ્ઞાનાભિલાષી માટે આ પુસ્તક ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. પાકું સોનેરી પુઠું. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૮૪ કી. રૂ. ૧-૮-૦.

રણધેલા રજપુતો—યાને 'સતાઓનું ચક્રાવર્તન' ભાગ ૧ લો તથા ૨ જો. લેખક વ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર. આ નવલકથામાં ચરવીર રજપુતોનાં અદ્ભુત પરાક્રમો, સતી સ્ત્રીઓની ચરવીરતા અને સ્વદેશપ્રેમ, યવન શાહાનશાહની વિલાસપ્રિયતા, છળકપટના વિવિધ પ્રસંગો, સિંધુ રાજ્યનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, ઇત્યાદિ અનેક હૃદયદ્રાવક પ્રસંગો આપવામાં આવ્યા છે. બન્ને ભાગનાં પાકાં સોનેરી પુઠાં. પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૧૨. કી. રૂ. ૧-૮-૦ દ્વિતીય ભાગ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૦૭ કી. રૂ. ૧-૮-૦.

અકબર રાજ્ય રહસ્ય—ભાગ ૧ લો તથા ૨ જો. સચિત્ર. અનુવાદક વ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર. અકબરશાહ જેવા ન્યાયી, પરો-પકારી અને દયાળુ રાજાના રાજત્વકાળમાં પણ નીચ અને દુરાચારી મનુષ્યો કેવાં બીપણ અને હૃદયદ્રાવક નીચ કાર્યો કરતાં પણ અટક્યા નહોતા તેનો અસરકારક ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. બંને ભાગનાં પાકાં સોનેરી પુઠાં. પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૮ કી. રૂ. ૧-૪-૦ દ્વિતીય ભાગ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૬૪ કી. રૂ. ૧-૪-૦.

કાળરાત્રિનું ખુની ખંજર—ભાગ ૧ લો (આવૃત્તિ ૨ જી.) સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકલેશ્વર મહેતા. સત્તા મળતાં ઉચ્છૃંખલ અળખા તેનો કેવો દુરપયોગ કરે છે એ વસ્તુનો દૃષ્ટાંત રામનગરની રાજરાણી કાળરાત્રિ પૂરો પાડે છે. આ વાર્તામાં કાળરાત્રિની કુટિલતા, કુસુમ-

ની પ્રકૃતિ, મહેન્દ્રની મહત્તા, સાસરવાસ કે નરકવાસ, પત્ની કે પિશા-
ચિની, નિર્દોષ પર ઝગમગ રહેલું ખંજર, આદિ હૃદયબેદક પ્રસંગો આપ-
વામાં આવ્યા છે. ત્રણ સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૨૦.
પાકું સોનેરી પુઠું. કી. રૂ. ૧-૧૨-૦.

કાઠિયાવાડી-જવાહીર—આ “કાઠિયાવાડનું જૂનું સાહિત્ય”
સંપાદક—કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ. કાઠિયાવાડનું ધણું જૂનું
અને ઉપયોગી સાહિત્ય અંધકારમાં પડી રહેલું છે. તે સાહિત્યની
ખોળ કરી, તેની સાથે વિવેચન આપી સંપાદકે સોન, હલામણુ જેઠવો,
ઉજળી, વૈજળાંદ, વિકો, કાળો બીલ, વિક્રમશી, નામખાઇ, રામંડળીક,
નાગ, જોલણુવાળો, સાંખડો, ખીમરો, ઝોદો, હોયલ, રા નવલણુ,
મુલુમાણેક વગેરેના ૫૦૦ ફુલા-સોરઠા આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા
છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પુસ્તક અતિ ઉપયોગી છે. કાઠિયા-
વાડનું અભિમાન ધરાવનારે તે ખાસ રાખવા લાયક છે. પાકું
સોનેરી પુઠું. સોળ પેજ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૮૦. ઉંચા કાગળ કી. રૂ. ૧૧૦.

દગાબાજ દુનિયા—અમતકારિક હૃદયવિદારક ઘટનાઓથી
ભરપૂર સાંસારિક નવલકથા. પ્રયોજક પ્રજ્ઞલાલ જાદવજી ઠક્કર. આ
નવલકથાનું વસ્તુ ચિંતાકર્ષક છે. આ વાર્તા જ્યારે સાપ્તાહિક પત્ર
“ઇન્ડિયન લેયલિસ્ટ”માં ક્રમશઃ પ્રકટ થતી ત્યારે વાંચક વર્ગનું
ધણું આકર્ષણ કરી શકી હતી. લક્ષ્મીનો લોભ મનુષ્યને નીચતાની
કેટલી હદે પહોંચાડે છે એનો આ વાર્તામાં ચિંતાર આપવામાં આવ્યો
છે. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું સોનેરી પુઠું. રોયલ બાર
પેજ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૮. કી. રૂ. ૧-૮-૦

વિદ્યાસાગર-ભાગ ૧ તથા ૨—આ સાંસારિક કથા વિદ્યા-
ના સાગર રૂપ હોવાનો વિદ્વાનોએ અભિપ્રાય આપ્યો છે. બે ભાગનાં
૩૦૦ પૃષ્ઠ મૂલ્ય ૧૨ આના.

લતા અને લલિતા—ભાગ ૧ થી ૪. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહકૃત અત્યંત વખણાઇ ગયેલો બોધક સચિત્ર નવલકથા. દરેક ભાગનાં ૨૦૦ પૃષ્ઠ અને મૂલ્ય રૂ. ૧.

કાશ્મીર અને કેસરી—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહકૃત ઐતિહાસિક નવલકથા. પૃષ્ઠ ૨૫૦. કી. રૂ. ૧.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા અથવા આદર્શ વિધવા—મનુષ્ય જીવનમાં કષ્ટની પરિસીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા વાંચો. પૃષ્ઠ ૨૦૦, ચાર સુંદર ચિત્રો, મૂલ્ય રૂ. ૧૧.

પિશાચ મંદિર—ભાગ ૧-૨. ડૉરેનોલ્ડઝના 'ગ્રોંઝ સ્ટેચ્યુ' ને આધારે લખાયેલી બેદપૂર્ણ અને મનોરંજક નવલકથા. એનું એક પ્રકરણ વાંચ્યા પછી બીજા, ત્રીજા, ચોથા એમ સવળાં પ્રકરણો વાંચવાની જિજ્ઞાસાને તમે થોભાવી શકશો નહિ. સુંદર ચિત્રો સાથે સંપૂર્ણ નવલકથા. બન્ને ભાગના રૂ. ૪.

સંસાર સંગ્રામ—ધર્મપરાયણ સાધ્વી સતીઓ પર સંકટના પહાડો તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચળ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે તે દર્શાવનારી આ સાંસારિક નવલકથા વાંચવા જેવી છે. મૂલ્ય રૂ. ૨. ૩૫૦ પૃષ્ઠ, પાકું પુંદું.

મળવાનું સ્થળ:—

પુંજલાલ ભગવાનદાસ પારેખ.

બુકસેલર અને પબ્લીશર.

વઢવાણ સીટી.

